

ศึกษาหลักปัญญาธรรมในมธุปนิทิกสูตร
A STUDY OF PAPAÑCADHAMMA IN THE MADHUPIṆḌIKA SUTTA

พระมหาจำนงค์ ขนฺติโฬ (บัวงาม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักปรัชญาธรรมในมธูปนิทกสูตร

พระมหาจำนงค์ ขนฺติโพล (บัวงาม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF PAPAÑCADHAMMA IN THE MADHUPIṄDIKA SUTTA

Phramaha Jumnong Khuntipalo (Buangam)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชา วิทยาศาสตร์สุขภาพ

.....

(พระสุธีธรรมาวุธ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

( )

..... กรรมการ

( )

..... กรรมการ

( )

.....กรรมการ

( )

.....กรรมการ

( )

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาชาติ จานชิตโต

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.สิน งามประโคน

กรรมการ

ดร.ณัทธีร์ ศรีดี

กรรมการ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

(พระครูใบฎีกาμανิตย์ เขมคุตโต)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิตโต)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สิน งามประโคน)

กรรมการ

(ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี)

กรรมการ

(นายสุกักร์ ทุมทอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาชิต จานชิตโต ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.สิน งามประโคน กรรมการ

ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาหลักปรัชญาธรรมในมรณิกสูตร
ผู้วิจัย	: พระมหาจันทน์ ขนดีพโล (บัวงาม)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	
	: พระมหาชิต จานชิตโต ป.ธ.๗,ศน.บ.,M.A, Ph.D.
	: ผศ.ดร.สิน งามประโคน B.A.,M.A, Ph.D
	: ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ป.ธ.๙,พธ.บ.,ศศ.ม., Ph.,D.
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นงานวิจัยเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลซึ่งประกอบด้วย พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสส และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้คือ เพื่อศึกษา ปรัชญาธรรมในมรณิกสูตร และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมรณิกสูตร

ผลการวิจัยพบว่า มรณิกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเทศนาอันไพเราะ โดยที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาถึงหลักธรรมที่ทำให้เนิ่นช้าที่เรียกว่า ปรัชญาธรรม ปรัชญาธรรมเป็นชื่อของกิเลสกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่เป็นกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ที่ทำให้ผู้มีกิเลสเหล่านั้น ไม่สามารถแล่นออกไปจากภพได้ ปรัชญาธรรมในมรณิกสูตรได้แก่ ตัณหา ๑๐๘ มานะ ๙ ทิฏฐิ ๖๒ และการเกิดของปรัชญาธรรมนั้น อาศัยอายตนะเป็นแดนเกิด

การนำหลักธรรม ในมรณิกสูตรมาเป็นหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาพบว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐิ จัดเป็นกิเลสหรือเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมกันกับจิตฝ่ายอกุศล โดยอาศัยอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มากระทบกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อายตนะทั้ง ๑๒ ประการเหล่านี้ จัดเป็นภูมิวิปัสสนา หรืออารมณ์ของวิปัสสนาอย่างหนึ่ง

ในการศึกษา การปฏิบัติวิปัสสนาโดยการยึดอายตนะ ๑๒ คือการพิจารณา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยย่อคือ รูปนาม เช่น เมื่อมีรูปอะไรมากระทบทางตา รูปก็เป็นอายตนะภายนอก ตาก็เป็นอายตนะภายใน ที่เรียกกันว่า จักขุประสาท คู่กันกับ รูป อัน

เป็นอายตนะภายนอก รูปที่เป็นอายตนะภายนอกนี้ท่านก็เรียกว่ารูปะหรือรูป เป็นต้น. การมีสติพิจารณาในขณะที่รูปมากระทบที่ตาเพื่อให้เกิดสมาธิและปัญญา รู้แจ้งรูปนาม โดยความเป็นพระไตรลักษณ์

Thesis Title : A Study of Papancadhamma in Madhupindikasutta

Researcher : Phramaha Jumnong Khantiphalo (Buangam)

Degree : Master of Arts (Vipassanabhavana)

Thesis Supervisory Committee

: PhraMaha Chit Thanachitto Pali vii, B.A.,M.A., Ph.D.

: Asst.Prof.Dr. Sin Ngamprakhon B.A., M.A., Ph.D.

: Dr.Natdhira Sridee, Pali. IX, B.A., M.A., Ph.D..

Date of Graduation : 1 April 2012

Abstract

The thesis is a qualitative research in the field of Vipassanābhāvanā. The research focuses on the study of primary data based on the Pali Canon, Commentaries, Sub-Commentaries, Path of Purification and related Theravada Buddhist Scriptures. The objectives are as follows: 1) To study Papañcadhamma principle which appears in Madhupindhiggasutta and 2) To study of Vipassanābhāvanā practicing which appears in Madhupinadhikasutta.

Madhupindhiggasutta is a melodious sermon was said by Buddha concerning the principle causing one to be slow known as Diversificational Dhamma (Papañcadhamma). Diversificational Dhamma is the name of Defilement group, namely, Craving (Taṇhā), Conceit (Mana), and View (Dhitti). Those are defilements causing one to be slow and they make people who have them cannot move out from existence (Bhava). Diversificational Dhamma in Madhupindhiggasutta consists of 108 Cravings (Taṇhā), 9 Conceits (Mana), 62 views (Dhittis) and the origin of that Diversificational Dhamma dwells Ayatana (sense-spheres).

To apply of principle in Diversificational Dhamma for practicing of Vipasanabhavana is founded that Craving (Taṇhā), Conceit (Mana), Views (Dhittis)

are Defilement or Mental factors (Cetasikas) that occurred along with Unwholesome Consciousness (Akusala-citta) based on the Internal sense-fields (Ajjhattikayatanas), viz. eyes, ears, noses, tongue, body, and mind, together with External sense-fields (Bāhirāyatana), viz. form (Rupa), sound (Sadda), smell (Gandha), taste (Rasa), touch (Photthabba), and mind-objects (Dhamma). These 12 Sense-fields are well-known as BhumiVipasana, or a type of emotion of Vipasana.

Form the research found that, the practicing of Vipasana by holding 12 Sense-fields (Āyatanas) and consideration of the eyes, ears, noses, tongue, body, and mind –in brief called Form and Mentality (Rupa and Nama) – when the form (Rupa) contact with the eye, then form (Rupa) is an external Sense-fields while the eye is Internal sense-fields, which is called Cakkhupasada and Cakkhu that causes to consider that one sees well or not, or good Cakkhu or blind Cakkhu. Cakkhu is the Internal sense-fields that match the Rupa, the External sense-fields. This External sense-fields is called Rupa, etc. To control of mindfulness while Rupa contacts with the eyes causing wisdom (Pañña) arises and know Rupa and nama clearly, this is the Three Characteristics (Tilakkhana).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากอาจารย์ที่ปรึกษาหลายท่าน ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นเกียรติยกย่องท่านไว้ในฐานะครูอาจารย์ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ศาสตราจารย์ (พิเศษ) อนุเคราะห์ สถานที่ศึกษาในสาขาวิปัสสนาภาวนาและสถานที่ศึกษาปฏิบัติธรรม ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี ได้ให้โอกาสนิสิตฝึกปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน พร้อมทั้งได้อนุเคราะห์ สงค์เคราะห์ ด้วยจีวร ภัตตาหาร เสนาสนะ และคิลานเภสัช ตลอด ๗ เดือนที่ปฏิบัติธรรม

พระมหาสุรชัย วราสโก ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อนุเคราะห์การศึกษาและ ให้เกียรติเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

พระมหาชิต ฐานชิตโต ให้คำปรึกษาหลักการค้นคว้าหนังสือ ในการทำวิทยานิพนธ์ และรูปแบบของวิทยานิพนธ์

ผศ.ดร.สิน งามประโคน ให้คำปรึกษาชี้แนวทางในการทำวิทยานิพนธ์และช่วย ตรวจสอบโครงร่างรูปแบบของวิทยานิพนธ์

ดร.ณทีธีร์ ศรีดี แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ วิธีการค้นคว้าหาข้อมูลใน พระไตรปิฎก อธิบายขอบเขตในการศึกษาของเนื้อหาแต่ละบท สรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ และ ตรวจสอบหลักการวิเคราะห์ในงานเขียนวิทยานิพนธ์

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้น โดย ให้ข้อมูล แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ เพื่อให้นิสิตได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักของมหาวิทยาลัยและ เป็นผู้ควบคุมงานวิทยานิพนธ์ทั้งหมดพร้อมทั้งให้คำปรึกษาทุกด้าน

ความสำเร็จในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ได้ระบุนามมารวมทั้ง ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่ทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬี ศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ด้วยคุณของพระรัตนตรัยที่เป็นอจินไตย ขอให้ทุกท่านได้บรรลุธรรม อันสูงสุดของพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมทุก ๆ ท่าน

พระมหาจันทน์ ขนติพิไล (บัวงาม)

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายและคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ หลักธรรมในมรุตปิณฑิกสูตร	๙
๒.๑ ความหมายของมรุตปิณฑิกสูตร	๑๐
๒.๑.๒ ความหมายโดยศัพท์ (ศัพท์นัย)	๑๐
๒.๑.๓ ความหมายโดยเนื้อความ (อรรถนัย)	๑๑
๒.๒ เหตุเกิดพระสูตร	๑๒
๒.๒.๑ เหตุเกิดของมรุตปิณฑิกพระสูตร	๑๔
๒.๓ หลักธรรมในมรุตปิณฑิกสูตร	๑๖
๒.๓.๑ ปบัญญัติสัญญา	๑๗
๒.๓.๒ อายตนะ ๑๒	๒๐
๒.๓.๓ วิญญาณ ๖	๒๔

๒.๔	ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในมรณทิกสูตร	๓๑
๒.๕	หลักธรรมในมรณทิกสูตรที่เกี่ยวกับวิปัสสนา	๓๑
บทที่ ๓	ปัญจธรรมในมรณทิกสูตร	๓๔
๓.๑	ความหมายของปัญจธรรม	๓๔
๓.๑.๑	ความหมายของปัญจธรรม โดยสังเขป	๓๔
๓.๑.๒	ความหมายของปัญจธรรม โดยอรรถนัย	๓๕
๓.๑.๓	มูลเหตุของธรรมเครื่องเนิ่นช้า	๓๖
๓.๑.๔	กิเลสรากเหง้าแห่งปัญจธรรม	๓๗
๓.๒	ประเภทของปัญจธรรม	๓๗
๓.๓	ปัญจธรรมเป็นอุปสัคต่อการปฏิบัติธรรม	๕๖
บทที่ ๔	การปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีอายตนะเป็นภูมิ	๖๑
๔.๑	ความหมายของวิปัสสนา	๖๑
๔.๑.๑	ความหมายของวิปัสสนาโดยสังเขป	๖๑
๔.๑.๒	ความหมายตามการปฏิบัติวิปัสสนาโดย อรรถนัย	๖๓
๔.๑.๓	ลักษณะของวิปัสสนา	๖๕
๔.๑.๔	รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนา	๖๕
๔.๒	การปฏิบัติวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นภูมิ	๖๖
๔.๒.๑	ความหมายของอารมณ์	๖๖
๔.๒.๒	อารมณ์ของวิปัสสนา	๖๗
๔.๒.๓	สรรพสิ่งล้วนเป็นอารมณ์กรรมฐาน	๖๗
๔.๒.๔	วิปัสสนาภูมิ	๖๙
๔.๒.๕	วิปัสสนาที่ปรากฏในมรณทิกสูตร	๗๑
๔.๒.๖	วิธีการปฏิบัติ หรือการกำหนดอายตนะ	๗๕
๔.๒.๗	พิจารณาอายตนะใน ๓ กาล อดีต ปัจจุบัน อนาคต	๗๙
๔.๒.๘	พิจารณาอายตนะโดยความเป็นคุณและโทษ	๘๑
๔.๒.๙	การกำหนดสภาพธรรมเกี่ยวกับอายตนะ	๘๔
๔.๒.๑๐	การพิจารณาอุปมาเปรียบเทียบอายตนะ	๘๖

๔.๒.๑๑	การกำหนดอายตนะสังเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน	๘๙
๔.๒.๑๒	อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา ๔ ประการ	๙๓
บทที่ 5	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๐๑
	บรรณานุกรม	๑๐๒
	ภาคผนวก	๑๐๕
	มธุปินทิกสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ	๑๐๖
	พระปฐูลิเถระ	๑๐๓
	ประวัติผู้วิจัย	๑๑๖

คำอธิบายสัญลักษณ์ย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ โดยอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๐ ชื่อที่ ๓๓๖ หน้า ๒๖๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ชื่อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระสุตตันตปิฎก

ที.สී. (บาลี) =	สุตตปิฎก ทีฆนิกาย สีสกฺขนฺธวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สී. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสกฺขนฺธวคฺค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี) =	สุตตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (บาลี) =	สุตตปิฎก มชฺฌนิมิกาย มฺุลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มชฺฌนิมิกาย มฺุลปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.นิ. (บาลี) =	สุตตปิฎก สํยุตฺตนิมิกาย ทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สํยุตตนิมิกาย นิทานวคฺค	(ภาษาไทย)
อญ.เอกก.(บาลี) =	สุตตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อญ.เอกก.(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย เอกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อญ.ทุก.(บาลี) =	สุตตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อญ.ทุก.(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย ทุกนิปาต	(ภาษาไทย)
อญ.ปญฺจก.(บาลี)=	สุตตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย ปญฺจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อญ.ปญฺจก.(ไทย)=	สุตตันตปิฎก อญฺคฺคตฺตรนิมิกาย ปญฺจกนิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) =	สุตตปิฎก ขุทฺทกนิมิกาย ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)

ช.ธ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ม. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทส	(ภาษาไทย)
ช.จ. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.จ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทฺเทส	(ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ม.อ. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุนริปฺปนณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุนริปฺปนณาสก	(ภาษาไทย)
ที.สี. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขุทฺตคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ช.ม. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทส	(ภาษาไทย)
ช.จ. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.จ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬินิทฺเทส	(ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสุมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ.สง. (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภ.ย. (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก ยมกปาติ	(ภาษาบาลี)
อภ.ย. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ยมก	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี) =	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคฺลวิลาสินี สีลขุขุทฺตคฺคอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคฺลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภ.สง.อ.(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ฐมฺมสังคณี อฏฺฐสาลินีอุทฺทกถา	(ภาษาบาลี)
อภ.สง.อ.(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ฐัมมสังคณี อฏฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อครั้งก่อนที่พระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้นในโลก ก็ได้มีศาสนาอื่นๆ ได้สั่งสอนศาสนิกของตนเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น สวดอ้อนวอนต่อพระเจ้าเป็นเจ้า ต่อเทพยดาที่ตนเคารพเพราะเชื่อว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ได้ แต่ความจริงการสวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้าที่เป็นที่พึ่งของบุคคลเหล่านั้นไม่สามารถที่จะยังเขาเหล่านั้นให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^๑

ต่อมาเมื่อมีพระมหาบุรุษโพธิสัตว์เจ้าองค์หนึ่งได้บังเกิดขึ้นบนโลก มีพระนามว่า สิทธัตถะ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ก็ได้เสด็จออกบวช และแสวงหาวิธีที่จะพ้นจากความทุกข์คือการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสารจนในที่สุดพระองค์ได้ทรงตรัสรู้^๒

เมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงเผยแผ่หลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนั้น แก่เวไนยสัตว์ผู้ที่ตกอยู่ในกองแห่งทุกข์ และหลักธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงสอนนั้น พระองค์จะทรงตรัสสอนอยู่หลายเรื่องคือตั้งแต่คำสอนสำหรับบุคคลทั่วไป และคำสอนสำหรับผู้ที่ต้องการออกจากทุกข์ คือการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้นเมื่อรวมลงแล้วพระองค์ทรงสอน เรื่องความทุกข์ และวิธีการแห่งการดับทุกข์ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และเสื่อมไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ.^๓

---

^๑ ดูรายละเอียดใน ชู.ธ. (ไทย) ๑๗ /๒๗-๒๙

^๒ ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกชน พุทธประวัติสำหรับนักศึกษา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๓) หน้าที่ ๑๐๑-๑๑๙.

^๓ ดูรายละเอียดใน วชิราภิกขุณี) ส. ส. ๑๕/๑๙๙. ชู. มหา. ๒๙/๕๓๖.

พระพุทธเจ้าสอนหลักธรรมเพื่อให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง คือสอนหลักอริยมรรค เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือการปฏิบัติสายกลาง^๔ ในการปฏิบัตินั้นเรียกว่า สติปัฏฐานสี่อัน ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน, จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน, ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน,^๕

หลักปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์นั้นทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา

หรืออริยมรรคมีองค์แปด^๖ ในอริยมรรคมีองค์แปดนั้นพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องสัมมาสติ คือ การตั้งสติไว้ชอบ เพื่อให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ และในการปฏิบัติให้เกิด ปัญญานั้นในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าการปฏิบัติตามสติปัฏฐานสี่^๗ ในการปฏิบัตินั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงหลักธรรมหมวดหนึ่งชื่อว่าปัญญาจรรม ที่เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติไม่บรรลุถึงความสำเร็จให้ถึงความพ้นทุกข์ เพราะผู้ปฏิบัติไปหลงติดอยู่กับตัณหา มานะ ทิฏฐิ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า มิจฉาทิฏฐิเป็นยอดโทษ มิจฉาทิฏฐิ ปริมาณิ ภิกขาว วชฺชานิ แปลว่า โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง ถือเอาความว่ามิจฉาทิฏฐิเป็นยอดของโทษ สัมมาทิฏฐิเป็นยอดของคุณ ดังที่พระดำรัสตรัสไว้ว่า

สารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา พึงกระหึ่มในพระอรหัตผลในปัจจุบันที่เดียวฉันใด

สารีบุตร ข้ออุปมาเมื่อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เราตถาคตกล่าววว่า ผู้นั้นไม่ละวาทานัน เสีย ไม่ละความคิดนั้น ไม่สละละคืนทิฏฐินั้นเสีย ก็เที่ยงแท้ที่จะตถกนรคดังนี้^๘

กรรมอื่นที่ชื่อว่าจะมีโทษมากกว่ามิจฉาทิฏฐิ ไม่มี.

ดังที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่น ที่เป็นธรรมอย่างเอก ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๖/ ๒๑.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑-๑๓๑ อภ.วิ. (ไทย) ๒๑๐-๒๓๐ ข้อ ๔๓๑- ๔๖๔).

^๖ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๖/๗๐๔/๓๔๐.

^๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.มู. เล่ม ๑๒/ข้อ ๑๖๖.

ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างไรดังนี้^๔

ยังมีเหล่าเวไนยสัตว์ผู้ที่มีความขัดแย้งกันทางด้านจิตใจ จึงไม่สามารถที่ปฏิบัติธรรมให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เพราะความเห็นผิด เพราะความยึดมั่นในตัวตนของตนว่าเหนือกว่าคนอื่น จึงเป็นเหตุให้การปฏิบัติเนิ่นช้า ไม่สามารถบรรลุอุทยมรรค อริยมรรคได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสบัญญัติบัญญัติไว้ในมรุตปิณฑิกสูตร พระองค์ทรงมุ่งให้ผู้ปฏิบัติละบัญญัติบัญญัติ ทรงให้นิพนธ์ในนิปปบัญญัติบัญญัติ หรือนิปปบัญญัติธรรม เพราะบัญญัติธรรมย่อมเป็นไปกับด้วยโทษกล่าวคือ ผู้ที่มากไปด้วยตัณหา ย่อมถูกตัณหาทำให้เกิด ทำให้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏตลอดกาลยาวนาน ให้เป็นอย่างนั้นบ้าง ให้เป็นอย่างนี้บ้าง ไม่อาจจะล่วงพ้นสังสารวัฏไปได้ คนที่มีมานะจัด กระด้าง มองไม่เห็นใครดีกว่าตนหรือเสมอตบ ย่อมจะมีความประพฤติที่ตรงกันข้ามกับคนอ่อนน้อมถ่อมตน จึงไม่มีการฝึกตน ส่วนผู้ที่มากไปด้วยมิจฉาทิฏฐิย่อมจะกระทำอกุศลทั้งหลายให้เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นมูลเหตุแห่งอกุศลบาปกรรมต่างๆ อีกมากมาย บัญญัติธรรมนั้นมีปรากฏอยู่มากมายหลายแห่ง แต่ผู้ศึกษามุ่งที่จะศึกษาหลักบัญญัติธรรมในมรุตปิณฑิกสูตรเพราะเห็นว่า บัญญัติธรรมที่ปรากฏในมรุตปิณฑิกสูตรนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรัสถึงการเกิดและการดับไปของบัญญัติธรรมที่ความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันของบัญญัติธรรม และการดับไปของบัญญัติธรรม จึงมีความสำคัญต่อผู้ปฏิบัติที่ยังมีอินทรีย์อ่อนอยู่ในการประพฤติปฏิบัติเพราะหลงติดอยู่ในความอยาก หลงติดอยู่ในความถือตัวถือตน หลงติดอยู่ในความเห็นผิด คือเห็นผิดจากความเป็นจริงตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

ผู้ศึกษาเห็นประโยชน์ของการศึกษาหลักธรรม มีบัญญัติบัญญัติ หรือบัญญัติธรรมในมรุตปิณฑิกสูตร จึงได้ศึกษาและทำความเข้าใจในหลักธรรมเหล่านั้นอย่างผ่องแผ้ว เมื่อศึกษาและทำความเข้าใจในหลักธรรมคือ บัญญัติบัญญัติ หรือบัญญัติธรรมที่เป็นธรรมเหตุทำให้เนิ่นช้า ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแล้ว ย่อมจะรู้ข้อปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเมื่อบัญญัติธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิเกิดขึ้น ย่อมจะไม่ถูกตัณหา มานะ และทิฏฐิครอบงำแล้วทำกรรมชั่วต่างๆ เพราะการศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจในหลักบัญญัติธรรมนั่นเองจึงจะปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง ผู้ที่จะไม่ถูกบัญญัติธรรม (ธรรมเครื่องเนิ่นช้า) ครอบงำได้ก็ต้องปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้ง และเห็นตามความเป็นจริงของรูปนามสังขาร จนเกิดเป็น

^๔ ดูรายละเอียดใน อจ. เอก เล่ม ๒๐/ ๑๙๑.

วิปัสสนาญาณตามลำดับบรรลุนิยามรรค อริยผลอันสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาจึงจะหลุดพ้นจากปญจธรรมได้โดยสิ้นเชิง ผู้ศึกษาจึงได้ศึกษาหลักปญจธรรมในมรุตติกสูตร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในมรุตติกสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมรุตติกสูตร

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวหลักธรรมในมรุตติกสูตรในกรณีปณจัญญาหรือปญจธรรม โดยการเก็บข้อมูลจากหนังสือพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา คือพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื้อในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื้อในมหามงคลสมัยเฉลิม พระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงจักรีกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับมหายุทธราชวิทยาลัย.พ.ศ. ๒๕๒๕

- ๑.๓.๑ ขอบเขตเนื้อหาศึกษาหลักธรรมในมรุตติกสูตร
- ๑.๓.๒ ขอบเขตของการศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมรุตติกสูตร

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ หลักธรรมในมรุตติกสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมรุตติกสูตรมีข้อปฏิบัติอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้เฉพาะในการวิจัย

- ๑.๕.๑ มรุตติกสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยเทศนาที่ไพเราะ
- ๑.๕.๒ ปญจธรรม หมายถึง อกุศลธรรม ๓ อย่างคือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่ว่า

“เนิ่นช้า” นั่นคือ ทำให้ถึงนิพพานช้า สิ่งอันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม

๑.๕.๓ ปปัญจัสัญญา หมายถึง สัญญาที่คิดปรุงแต่งอารมณ์ให้พิสดาร ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ

๑.๕.๔ นิปปปัญจธรรม หมายถึง สามัญผล ๔^{๑๑} อย่าง

๑.๕.๕ อนุสัย หมายถึง กิเลสอย่างละเอียดที่ตามนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานของสัตว์ทั้งหลายเป็นประจำ

๑.๕.๖ ทิฏฐิ หมายถึง มิจฉาทิฏฐิ ๖๒

๑.๖ ทบทวนเอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารวิชาการและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

๑ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ที่กล่าวถึงเนื้อหาของมฤตยุมงคลสูตรทั้งหมด หน้า ๑๕๒-๑๕๙

๒ พระไตรปิฎก ภาษาไทย อรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๘ หน้า ๒๐๖-๒๑๔

๓. พุทธทาสภิกขุ; กล่าวไว้ในหนังสือ “ความเป็นเจ้าโลก^{๑๒}”. ได้ให้ความหมายไว้ว่าทิฏฐิหมายถึงการมีความเห็นความเข้าใจความรู้ความเชื่อและทฤษฎีต่างๆเป็นความเห็นที่แฝงไว้ด้วยยึดมั่นถือมั่นกล่าวคือเมื่อผู้ใดได้รับการศึกษาหรือมีความรู้บางอย่างใดอย่างหนึ่งจนตกผลึกเป็นทิฏฐิของตนก็จะยึดถือเอาทิฏฐินั้นไว้เป็นมาตรฐานสำหรับตัดสินความคิดเห็นอย่างอื่นทิฏฐิในภาษาบาลีใช้ทั้งในแง่ดีแง่ไม่ดีและแง่ที่เป็นกลางๆอย่างไรก็ตามถ้าเทียบกันโดยสัดส่วนแล้วที่ใช้ในแง่ดีเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้นเช่นคำว่า“ทิฏฐิสัมปันโน” (ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ) และ“ทิฏฐิปปัตโต” (ผู้บรรลุถึงสัมมาทิฏฐิ) เป็นต้นส่วนที่ใช้ในแง่ที่ไม่ดีหรือแง่ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิจะมีมากกว่า

๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต, ๒๕๕๔) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ไตรลักษณ์ ว่าอหังการ ได้แก่ กิเลสที่เรียกชื่อว่า ทิฏฐิ มมังการ ได้แก่กิเลสที่เรียกชื่อว่า ตัณหา

^{๑๑} หมายถึงอริยมผล ๔ คือ โสดาปัตติผล ,สกทาคามีผล, อนาคามีผล , อรหัตตผล.

^{๑๒} คือความเป็นนายเหนือโลกเหนือสิ่งยั่วยวนต่างๆ ในโลกทุกชนิด.

มานานุสัยได้แก่กิเลสที่เรียกชื่อสั้นๆว่า มานะ นิยมเรียกเป็นชุดว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐิ (ไตรลักษณ์ หน้า ๑๓๑)

๕ พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตฺโต (ดำ นุ่น) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทิฏฐิ ๖๒ ในพรหมชาลสูตร” จากการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว สรุปได้ว่า ทิฏฐิเป็นรากเหง้าของกรรม ส่งผลไปสู่การกระทำของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ มี ๓ ประเภท คือ อภิปริยทิฏฐิ คือ การไม่ยอมรับว่าวิบากของกรรมมีอยู่ อเหตุกทิฏฐิ คือ การไม่ยอมรับว่ากรรม แม้จะประกอบกรรมดีหรือกรรมชั่ว นัตถิกทิฏฐิ คือ การไม่ยอมรับทั้งกรรมและวิบาก ในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผลของมิจฉาทิฏฐิมีโทษมาก เพราะเป็นมูลเหตุแห่งอกุศลบาป คือเห็นผิดวิปริต ผิดจากทำนองคลองธรรม ดังนั้นผู้ใดที่ติดอยู่ในทิฏฐิทั้ง ๓ ประเภท หรือทิฏฐิ ๖๒ ผู้นั้นถือว่าเป็นเพียงตอในวัฏฏะ ไม่มีวันที่จะพัฒนาตนเองให้ถึงนิพพานได้เลย^{๑๒}

๖. วศิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือปัญจธรรมว่า โดยปกติสัตว์โลกจะมีอัสมีมานะหรือมานะด้วยกันทุกคน ถ้าพูดโดยปริยายเบื้องสูง ก็หมายความว่าความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นเราเป็นของเรา อย่างที่เรียกกันตามสำนวนจิตวิทยาว่าปมเชื่อง

๗. ธีรวัธ บำเพ็ญบุญบารมี ๒๕๕๐ ได้กล่าวไว้ในบทสรุปเรื่อง โครงการธรรมศึกษาวิจัยสัมมาทิฏฐิ ; ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถากถาวัตถุและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในตอนหนึ่งพบว่าในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมองเห็นการพัฒนาสัมมาทิฏฐิคือปัจจัยอันเป็นเหตุให้สัมมาทิฏฐิบังเกิดขึ้นนั้นมี ๒ ประการคือ

๑. พรโตโสมะซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก
๒. โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยภายใน

๗. พระสายนุ ธมฺมธโร (เศรฐฐุกิจ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา” จากการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว สรุปได้ว่า มานะมีความสัมพันธ์กับปัญจธรรมในลักษณะที่เป็นตัวบั่น หรือกิเลสตัวบั่นเรื่อง บั่นหัว บั่นจิตใจคนให้เรื่องมาก ยืดยาว ยุ่งเหยิง วุ่นวาย สลับซับซ้อน จนกลายเป็นปัญหายากแก่การแก้ไขทำให้ติดอยู่ในภพ ในชาติ ทำ

^{๑๒} พระครูสังฆรักษ์อรุณ เขมจิตฺโต (ดำ นุ่น), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทิฏฐิ ๖๒ ในพรหมชาลสูตร”.

ให้สัตว์ทั้งหลายต้องวนเวียนในวัฏฏะสงสาร ในอริยสัจ มานะ เป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ คือ สมุทัย การเข้าถึงมรรคญาณในขั้นอรหัตตมรรคเท่านั้น จึงจะมีแสงสว่างหรือมีกำลังมากพอที่จะทำลายถอนมานะได้^{๑๓}

๘. นันทพล โรจนโกศล การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุนิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึง กระบวนการการเกิดปัญญาใน มคฺปิณทิกสูตร^{๑๔} ว่า กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในกระบวนการนี้ เริ่มจาก ๖ ช่องทางแห่ง การปฏิบัติทางใดทางหนึ่ง คือการปฏิบัติกร ๕ ช่องทางแรก เป็นการ ปฏิบัติกรร่วมกันระหว่างรูปชั้น ๕ ภายนอกตัวบุคคลที่เรียกว่า รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโณภูฏัพพายตนะ กับรูปชั้น ๕ ภายในตัวบุคคลที่เรียกว่า จักขายตนะ โสตายตนะ มานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ ตามลำดับ มีผลให้วิญญานชั้น ปฏิบัติกรตาม ๕ ช่องทาง การปฏิบัติกรช่องทางที่ ๖ เป็นการปฏิบัติกรร่วมกันระหว่าง รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ และสังขารชั้น ๕ ที่รวมเรียกว่า ธัมมายตนะ กับวิญญาน ชั้นที่เรียกว่ามโนายตนะ มีผลให้วิญญานชั้นปฏิบัติกรตามช่องทางที่ ๖ จากการประจวบ เหมะแห่งการปฏิบัติกรนี้ทั้ง ๖ ช่องทางทางใดทางหนึ่ง คือการปฏิบัติกรแห่งสังขารชั้นที่ เรียกว่าผัสสะ จากนั้นเวทนาชั้น ๕ และสัญญาชั้น ๕ จึงปฏิบัติกรต่อมาตามลำดับ และมีผล ให้สังขารชั้น ๕ ที่เรียกว่าวิตกและปัญจะปฏิบัติกรตามลำดับ จนทำให้สัญญาชั้น ๕ และ สังขารชั้น ๕ ปฏิบัติกรร่วมกันที่เรียกว่าปัญญาชั้นต่าง ๆ

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษา ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ซึ่งมีลำดับดังนี้

^{๑๓} พระสายัญญ ธมฺมธีโร (เศรษฐิกิจ), “การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

^{๑๔} นันทพล โรจนโกศล การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุนิพพานใน **พระพุทธศาสนาเถรวาท** (๒๕๔๘) หน้า ๗๖.

๑.๗.๑ คีตกษารวบรวมข้อมูลเรื่องปัญญกรรมในมฤปิตกิสูตรจากคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนาเถรวาทคือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ ทั้ง ๔๕ เล่ม และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พ.ศ.๒๕๓๙ เป็นหลัก คัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเศษภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องเช่น อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเศษ และตำราต่างๆ

๑.๗.๒ วิเคราะห์ข้อมูล บรรยาย พรรณนา เสนอผลงานให้ผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๓ แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนา แล้วเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักกรรมในมฤปิตกิสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมฤปิตกิสูตร

บทที่ ๒

หลักธรรมในมรณิกสูตร

พระธรรมคือคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และทรงนำมาสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้รู้ตามเพื่อความดับทุกข์อันเกิดขึ้นจากกิเลส ที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอันไม่มีที่สิ้นสุด แต่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงสั่งสอนเหล่าพระสาวกย่อมยังประโยชน์ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในโลกนี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์^๑ (ประโยชน์ภายภาคหน้า) และปรมัตถประโยชน์^๒ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์ยิ่งใหญ่ รู้แจ้งจริง หลุดพ้น ไม่ถูกบีบคั้นจากการอยากได้ ขอบใจ ความไม่ขอบใจ และความหลงรู้ไม่จริง เข้าใจผิด มีความเห็นผิด เป็นประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนา อย่างถูกต้องตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือสติปัฏฐานสี่ แต่ถ้าผู้ปฏิบัติยังติดอยู่ในความอยาก (ตัณหา) ยังติดอยู่ในความถือตัว (มานะ) ยังติดอยู่ในความเห็นผิด (ทิฐิ) ย่อมจะไม่เจริญก้าวหน้าต่อการปฏิบัติวิปัสสนา เพราะปัจจัยจรรยา คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ เป็นกิเลสเครื่องเน่นซ้ำ ย่อมจะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติวิปัสสนา ของผู้ที่ต้องการบรรลุผลนิพพาน ซึ่งถือว่าเป็นปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาจึงต้องการที่จะศึกษาหลักปัจจัยจรรยาในมรณิกสูตรตามลำดับสืบไปดังนี้.

๒.๑ ความหมายของมรณิกสูตร

๒.๒ เหตุเกิดพระสูตร

๒.๓ หลักธรรมในมรณิกสูตร

^๑ ดูรายละเอียดใน อภ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๔๕/๓๔๓-๓๔๔.

^๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา.ฎีกา ๑๖๐/๑๐๐.

๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในมรฺุปีณทิกสูตฺร

๒.๕ หลักรรรมในมรฺุปีณทิกสูตฺรที่เกี่ยวกับวิปัสสนา

๒.๑ ความหมายของมรฺุปีณทิกสูตฺร

๒.๑.๑ ความหมายโดยศัพท์ (สัททนัย)

มรฺุปีณทิกสูตฺร เป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากศัพท์บาลีว่า มรฺุปีณทิกสูตฺตํ แยกศัพท์เป็น มรฺุ+ ปิณทิกกา (ธมฺมเทศนา) + สูตฺตํ

มรฺุ แปลว่า ไพเราะ หวาน อร่อย งาม^๓ ศัพท์เดิมเป็น มรฺุ เป็น อู การันต์ ในอิตถิลิงค์ ลง สี ปฐมาวินัดติ ฝ่ายเอกวจนะ ลง สี ลบ สี สำเร็จรูปเป็น มรฺุปีณทิกกา แปลว่า ขึ้น ก้อน แท่ง ชนิด ประเภท^๔ ศัพท์เดิมเป็น ปิณทิกกา เป็น อา การันต์ ในอิตถิลิงค์ ลง สี ปฐมาวินัดติ ฝ่ายเอกวจนะ ลง สี ลบ สี สำเร็จรูปเป็น ปิณทิกกา (ธมฺมเทศนา)

สูตฺตํ แปลว่า สูตฺร หรือ พระสูตฺร ปาพจน์ พระพุทฺธพจนี^๕ สูตฺตํ ศัพท์เดิมเป็น สูตฺต ศัพท์ ลง สี ปฐมาวินัดติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สี กับ อ ที่สุดแห่ง สูตฺต ศัพท์ เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สูตฺตํ

สูตฺตํ ศัพท์มีวิเคราะหฺ์ว่า อภิสเวติ อตุเถติ = สูตฺตํ ๗ แปลว่า สูตฺรที่หลัง เนื้อความออกมา สุ ธาตุในความหมายว่า ไหลหลัง ต ปัจจัย ช้อน ต^๖

เมื่อนำเอาศัพท์ที่แยก (มรฺุ+ปิณทิก+สูตฺตํ) วิเคราะหฺ์มารวมกันเข้าก็จะเป็น มรฺุปีณทิกสูตฺร เมื่อเวลาแปลทําจะโยคคําว่า ธมฺมเทศนา เข้ามา

---

^๓ ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะหฺ์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเลี้ยง, ๒๕๕๐. หน้า ๕๐๘.

^๔ ดูรายละเอียดในเล่มเดียวกัน หน้า ๔๓๖.

^๕ ดูรายละเอียดในเล่มเดียวกัน หน้า ๗๑๗.

^๖ อ้างแล้ว

๒.๑.๒ ความหมายโดยเนื้อความ (อรรถนัย)

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษามรณิกสูตรตามที่พระอรรถกถาจารย์ท่านได้วินิจฉัยพระบาลีตามหลักอรรถนัยไว้ดังนี้

บัณฑิตผู้รู้อรรถแห่งพระสูตร กล่าวว่า พระสูตรมีอรรถ ๖ อย่าง คือ

- ๑) เพราะการแสดงถึงประโยชน์
- ๒) เพราะเป็นคำรัสอันพระพุทธรเจ้าตรัสดีแล้ว
- ๓) เพราะผลดีประโยชน์
- ๔) เพราะหลังประโยชน์
- ๕) เพราะเป็นที่ด้านทานอย่างดี
- ๖) เพราะมีส่วนเปรียบด้วยเส้นด้ายบรรทัด

พระสูตร ท่านเรียกว่า พระสูตร เพราะแสดงอรรถ เพราะตรัสไว้ดีแล้วเพราะผลดีประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์ เพราะด้านทานได้ดี และเพราะมีส่วนเปรียบด้วยเส้นด้ายบรรทัดฉะนั้น^๓

มรณิกสูตร หมายถึง สูตรว่าด้วยกรรมเทศนาอันไพเราะ^๔ สูตรที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ ทัณฑปาณิศากยะ ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม ใจความว่า สมณะ มีปกติกล่าวอย่างไรเป็นอาทิ^๕ และพระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ว่า

มรณิกุทิกิ ได้แก่ ขนมหวานมาก หรือขนมสดตุที่ปรุงแล้ว. บทว่า อเสจนัง ได้แก่ อันพึงชื่นชูใจคือ รสที่ปรุงดี ซึ่งไม่ควรกล่าววว่า ในบรรดาเนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำตาล เป็นต้น ชื่อนี้่น้อย สิ่งนี้่มาก

บทว่า ทพุพชาติโก คือ มีสภาพเป็นบัณฑิต พระเถระเป็นผู้หนักในเหตุผลอย่างยิ่ง จึงคิดว่า นี่เป็นธรรมปริยาย เราจักทูลให้ทรงตั้งชื่อธรรมปริยายนั้น ด้วยศัพท์พญุตญาณของพระทศพลนั้นเทียว จึงทูลค่านี้ว่า ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร

^๓ ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (นครปฐม โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), เล่มที่ ๗๕ หน้า ๔๔.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๑๙๙.

^๕ อ้างแล้ว.

บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะธรรมปริยายอ่อนหวาน เหมือนขนมหวาน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เธอจงทรงจำธรรมปริยายนี้ว่า มกุฏินทิกปริยายดังนี้^{๑๐}

จึงสรุปได้ว่าความหมายของมกุฏินทิกสูตร ทั้งสัททนต์และอิตถนต์ ตามที่ได้ วิเคราะห์ศัพท์และพระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ว่า พระสูตรที่ว่าด้วยพระธรรม เทศนาอันไพเราะ ดังที่พระอานนท์ท่านได้อุปมาอุปไมยของการฟังพระธรรมเทศนาจากพระ สูตรนี้ว่า บุรุษผู้ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำได้ขนมหวาน เขากินในเวลาใด ๆ ก็ จะฟังได้รับรสหวานอร่อย ในเวลานั้น บัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ใคร่ครวญเนื้อความแห่ง ธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาในเวลาใด ก็จะได้ฟังด้วยความพอใจและความเลื่อมใสแห่งใจใน เวลานั้น ๆ แล้วพระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยาย นี้ชื่ออะไร? พระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์ได้ฟังพระอานนท์กราบทูล และทูลถามอย่างนั้น เพราะ ธรรมบรรยายอ่อนหวาน เหมือนขนมหวาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เธอจงทรงจำธรรม บรรยายนี้ว่า มกุฏินทิกปริยาย ดังนี้

๒.๒ เหตุเกิดพระสูตร

ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ที่จารึกหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก คือ

- ๑ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของ ภิกษุและภิกษุณี
- ๒ พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาโดยทั่วไป มีประวัติและท้องเรื่อง ประกอบ
- ๓ พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ไม่มีประวัติ และท้องเรื่องประกอบ

ในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ปิฎกนั้นพระสุตตันตปิฎกนั้นท่านแบ่งออก ๕ นิกาย พระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย คือ

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (นครปฐม :โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), เล่ม ๑๘ หน้า ๒๑๔.

พระอรรถกถาจารย์ได้รวบรวมเพื่อความเป็นระเบียบ จัดแบ่งหมวดหรือหมู่ของพระสูตร ที่เรียกว่า นิกาย^{๑๑} แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย^{๑๒} คือ

๑. ทีฆนิกาย พระอานนท์เป็นผู้จัดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระทีฆภานกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดยาว

๒. มัชฌิมนิกาย ศิษย์พระสารีบุตรเป็นผู้จัดจำ เรียกว่า พระมัชฌิมภานกาจารย์ ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภท คือรวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง ไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง เรียกว่า หมวดปานกลาง

๓. สังยุตตนิกาย พระมหากัสสปะเป็นผู้จัดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระสังยุตตภานกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า หมวดประมวลเนื้อหาสาระ เช่น ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัสสปเถระเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกันเรียกว่า กัสสปสังยุต

๔. อังคุตตรนิกาย พระอนรุทธะเป็นผู้จัดจำแล้วสั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำตาม เรียกว่า พระอังคุตตรภานกาจารย์ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ นิกายที่แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรมะ คือ รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน

๕. ขุททกนิกาย สำหรับขุททกนิกายท่านไม่ได้กล่าวไว้แต่อย่างใดแต่ท่านได้แบ่งออกเป็นประเภทคือ นิกายที่จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้งหมดในข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกันเป็นหมวดเล็กหมวดน้อย^{๑๓}

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา-จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า (๖๒).

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, วิ.มหา. (ไทย), เล่ม ๑ ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒, หน้า ๕๒.

เหตุเกิดพระสูตรในพระไตรปิฎกมี ๔ อย่าง^{๑๔} คือ

๑. อัดตัชฌาสยะ เป็นไปตามพระอัยยาศัยของพระองค์
๒. ปรัชฌาสยะ เป็นไปตามอัยยาศัยของผู้อื่น
๓. ปุจฉาวลิกะ เป็นไปด้วยอำนาจการถาม
๔. อัดถูปัตติกะ เป็นไปโดยเหตุที่เกิดขึ้น

ในบรรดาเหตุที่ยกขึ้นแสดง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ มธุปินทิกสูตรนี้ มีเหตุที่เกิดขึ้นแสดงด้วยอำนาจการถาม เพราะว่า มธุปินทิกสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงในเพราะเหตุที่ทัณฑปาณิศากยะ ทูลถามปัญหากับพระองค์ในขณะที่พระองค์ทรงประทับอยู่ที่ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ

๒.๒.๑ เหตุเกิดของมธุปินทิกพระสูตร^{๑๕}

มธุปินทิกสูตรนี้เป็นพระสูตรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ข้อ ๑๙๙ ถึง ๒๐๕ หน้า ๒๐๙ ถึง ๒๑๗ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ข้อ ๒๔๓ ถึง ๒๕๐ หน้า ๑๕๒ ถึง ๑๕๙ พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ ข้อ ๒๔๓ ถึง ๒๕๐ หน้า ๒๑๙ ถึง ๒๓๐ พระไตรปิฎกฉบับอรรถกถา มหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๘ หน้า ๒๐๖ ถึง ๒๑๔

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ โดยที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภคำถามของเจ้าศากยะองค์หนึ่ง ชื่อว่า ทัณฑปาณิ แต่ทรงแสดงเพียงอุเทศ แล้วเข้าไปสู่วิหาร ท่านพระมหากัจจายนะแสดงต่อจนจบภาคนิเทศ ที่ทรงแสดงเพียงภาคอุเทศนั้น ก็เพราะทรงประสงค์จะชมเชยพระมหากัจจายนะ ที่เรียกว่า ปุคคลโกมนตถิ (เพื่อชมเชยบุคคล) เหตุเกิดพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวลิกะและลักษณะของมธุปินทิกสูตรนี้เป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล**, เล่ม ๑๗, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๓.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙-๒๐๕/๒๐๙-๒๑๗.

มฤปณทิกสูตรนี้ เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ทณฑปาณิศากยะ กำลังเสด็จเที่ยวเดินเล่น ได้เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่ต้นมะตูมหนุ่ม ได้ปราศรัยกับพระพุทธเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้ยืนยันไม่ทำ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามพระพุทธเจ้า ว่าพระสมณะมีปกติกล่าวอย่างไร มีปกติบอกอย่างไร. พระองค์ตรัสตอบไปดังนี้

๑. ตรัสตอบคำถามของทณฑปาณิศากยะ โดยทรงชี้ไปว่า ทรงมีวาตะและตรัสบอกในทางที่จะไม่ทะเลาะกับใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก และในทางที่สัญญา (ความกำหนดหมายด้วยกิเลส กิเลสสัญญา) จะไม่แปรตัวตาม บุคคลผู้อยู่อย่างไม่ประกอบด้วย กาม ผู้ลอยบาป ผู้สิ้นความสงสัย รังเกียจ ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยใหญ่

๒. ทรงเล่าเรื่องที่ตรัสตอบคำถามของทณฑปาณิศากยะให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เมื่อภิกษุรูปหนึ่งขอให้ทรงอธิบาย ก็ทรงอธิบายอย่างย่อ ๆ (อุเทศ) ภิกษุทั้งหลายจึงไปหาพระมหากัจจันเถระให้อธิบายโดยละเอียด พระเถระจึงอธิบายขยายความของพระพุทธภาสิตสั้น ๆ ที่ว่า “ ส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า (บัญญัติสัญญาสังขา^{๑๖}) ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าไม่เพ็ดเพลิน ไม่ยึดถือ ในเหตุนั้น (อายุตนะ ๑๒) ได้ นั้นแหละเป็นที่สุดแห่งกิเลสที่แฝงอยู่ (อนุสัย ๗ กิเลสที่นอนซ่อนอยู่ในสันดาน) นั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ ศัสตราการทะเลาะ การชี้หน้าคำทอ การส่อเสียด การพุดปด” โดยขยายความแสดงลำดับธรรมะ ดังนี้

๑. อาศัยอายตนะภายในอายตนะภายนอก เกิดความรู้แจ้งอารมณ์ เรียกว่า วิญญาน

๒. รวมธรรม ๓ ประการ คืออายตนะภายใน อายตนะภายนอก และ วิญญาน เรียกว่าผัสสะ (ความถูกต้อง)

๓. เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา (คือความรู้สึกทุกข์ไม่ทุกข์ไม่สุข)

๔. รู้สึกอารมณ์ใด ก็จำอารมณ์นั้นได้ (มีเวทนามีสัญญา)

๕. จำอารมณ์ใดได้ ก็ตรัสถึงอารมณ์นั้น (มีสัญญาก็มีวิตก)

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๐, หน้า ๒๘๖.

๖. ตรีกอารมณโได้ ก็เนิ่นช้าอยู่กับอารมณนั้น

๗. เนิ่นช้าอยู่กับอารมณโได้ ส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้าในรูปที่พึงรู้ได้ด้วยตา เป็นต้น ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมครอบงำเขา เพราะเหตุนี้.

๘. เมื่อมีอายตนะภายใน มีอายตนะภายนอก มีวิญญาณ ก็มีฐานะที่จักบัญญัติผัสสะได้ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ ก็มีฐานะที่จักบัญญัติเวทนาได้ เมื่อมีการบัญญัติเวทนา ก็มีฐานะที่จักบัญญัติวิตก (ความตรึก) ได้ เมื่อมีการบัญญัติวิตก ก็มีฐานะที่จักบัญญัติการครอบงำของส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า

๓. พระพุทธเจ้าทรงทราบก็ทรงอนุโมทนาว่า ถ้าพระองค์จะทรงอธิบาย ก็จักตรัสอธิบาย เช่นเดียวกับพระมหากัจจายนะ พระอานนท์ กราบทูลสรรเสริญคำอธิบายนี้ว่า เหมือนคนหิวกระหายอ่อนกำลังได้ขนมหวาน จึงตรัสให้เรียกกรรมปริยายนี้ว่า มรฺุปีณชกปริยาย (บรรยายที่เปรียบเหมือนขนมหวาน)

๒.๓ หลักกรรมในมรฺุปีณชกสูตร

ในมรฺุปีณชกสูตรนี้มีหลักกรรมที่ปรากฏตามที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก้ทัณฑปาณิศากยะ และนำไปตรัสแก่พวกภิกษุเริ่มต้นที่ สัญญาโดยนัยที่พระองค์ตรัสแสดงอุทเทส ดังมีหลักกรรมดังนี้

๒.๓.๑. ปญฺุจสัญญา

๒.๓.๒. อายตนะ ๑๒

๒.๓.๓. วิญญาณ ๖

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรัสหลักกรรมไว้ในมรฺุปีณชกสูตร ถึงแม้พระองค์จะไม่ทรงแสดงโดยพิสดารแต่ภายหลังพระมหากัจจายนะได้อธิบายให้พิสดารตามคำขอของเหล่าภิกษุที่ยังไม่เข้าใจหลักกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสหลักกรรมเหล่านั้นคือ

๒.๓.๑ ปัญญาสัญญา

คำว่า “ปปัญจ”^{๑๗} คัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้นิยามความหมายไว้ ๒ นัย คือ คำว่า “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” นอกจากนั้น ยังได้ยกคำที่มีความหมายอย่างเดียวกันและใช้เป็นไวยากรณ์ของกันและขึ้นมาเทียบเคียงอีก ๒ คำ คือ คำว่า “พฺยาส” และ “วิตถาร” แปลว่า “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” เหมือนกันเมื่อนำมาใช้เป็นศัพท์วิชาการทางพุทธศาสนา จะมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปปัญจธรรม” เป็นชื่อรวมที่ใช้เรียกกลุ่มกิเลส ๓ ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ หมายถึง ธรรมเครื่องเนิ่นช้า หรือกิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่งยึดถือพิสดาร

คำว่า สัญญา นั้นมีความหมายหลายอย่าง ดังนี้

คำว่า “สัญญา” มาจากภาษาบาลีที่ประกอบด้วย “ส” “ณา” อ ปัจจัย อา การันต์ สำเร็จรูปเป็น “สณฺหา” ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า “สัญญา” โดยคำว่า “ส” แปลว่า พร้อม ต่อเนื่อง ติดต่อกัน^{๑๘}

สัญญาในความหมายว่า ประชุม^{๑๙} และคำว่า “ณา” แปลว่า “รู้”^{๒๐} คำว่า “สณฺหา” มี ๑๒ ความหมาย ได้แก่^{๒๑} เช่น “สณฺหานาติ สณฺหานาตีติ โข อาวุโส ตสฺมา สณฺหาติ วุจฺจติ (ท่านผู้มีอายุ สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย เหตุนั้นจึงเรียกว่า ‘สัญญา’)”^{๒๒} “สณฺหา” ในความหมาย นามะ หมายถึง ชื่อ เช่น “นามํ สณฺหา (นาม ก็คือ อํเส ลิปฺเป กลา กาลे ภาเค จนฺทสฺส โสฬเส”^{๒๓} สัญญาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง^{๒๔}

^{๑๗} พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๓๐.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปปาท, หน้า ๒๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดในพระคัมภีร์สาราภิงค์, อภิธมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๖.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปปาท, หน้า ๒๕.

^{๒๑} สณฺหา สณฺหานเน นามे เจตนายญจ ทิสฺสติ

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๐/๔๐๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

^{๒๓} ดูรายละเอียด ใน อภิธาน. (บาลี) ๘๗๔,

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๐๐๐,

คำว่า สญญา ในความหมาย จิตตะ หมายถึง จิต มโน วิญญูญาณ เช่น “สญญานิ โรเธติ จิตฺตนิโรเธ (สัจญญาตบ คือจิตตบ)”^{๒๕}

คำว่า สญญา ในความหมาย กิเลส เช่น “สญญาติ กิเลสสญญา. กิเลสาเยว วา อธิ สญญานาเมน วุตฺตา (สญญา ได้แก่ กิเลสสัจญญา กิเลสทั้งหลายนั้นนึ่งเดียว ท่านกล่าวแล้ว โดยชื่อว่า สัจญญาในที่นี้)”^{๒๖}

คำว่า สญญา ในความหมาย ปญฺญจจรรรม หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องเนิ่นช้า เช่น “ปปฺพจสญญาติ ตถุหามานทิกฺกุชิปปฺพจสมฺปยุตฺตา สญญาสญญานาเมน วา ปปฺพจายเว วุตฺตา” (ปปฺพจสญญา ได้แก่ สัจญญาอันประกอบด้วยเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ ตัณหา มานะ และ ทิกฺกุชิ เครื่องเนิ่นช้าที่พระองค์ ตรัสด้วยชื่อว่า สัจญญา)^{๒๗}

คำว่า สญญา ในความหมาย ทิกฺกุชิ หมายถึง ทิกฺกุชิที่ก่อให้เกิดสัจญญา เช่น “สญญาติ สญญาสมฺภุจาปีกา ทิกฺกุชิ (บทว่า สญญา ได้แก่ ทิกฺกุชิอันเกิดแต่สัจญญา)”^{๒๘}

คำว่า สัจญญา การกำหนดหมาย ความจำได้หมายรู้ คือหมายรู้ไว้ ซึ่ง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและอารมณ์ที่เกิดกับใจว่า เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เบา เสียงคน เสียงแมว เสียงระฆัง กลิ่น ทูเรียน รสมะพร้าว เป็นต้น และจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้นๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก (ข้อ ๓ ในชั้นที่ ๕) มี ๖ อย่าง ตามอารมณ์ที่หมายรู้ไว้ เช่น รูปสัจญญา หมายรู้รูป สัทสัจญญา หมายรู้เสียง เป็นต้น

ความหมายสามัญในภาษาบาลีว่าเครื่องหมาย ที่สังเกตความสำคัญว่าเป็น อย่างนั้นๆในภาษาไทยมักใช้หมายถึง ข้อตกลง คำมั่น

สัจญญา คือ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัจญญาชั้นที่ ได้แก่ ความกำหนดได้ หมายรู้ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้วบันทึกเก็บรวมไว้เป็นวัตถุบิของ ความคิดต่อๆ ไป ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่งขึ้นไป

สัจญญา แบ่งตามอารมณ์ คือ สิ่งที่มาয়รู้ หรือ กำหนดจดหมายไว้ มี ๖ ชนิด คือ

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๓๐๔-๓๐๕, ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘๔.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๐๐, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๐๘.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๐๑, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๐๘.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๖๗, พ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๗๓๗.

รูปสัญญา   สัญญาเกี่ยวกับรูป
 สัททสัญญา   สัญญาเกี่ยวกับเสียง
 คันธสัญญา   สัญญาเกี่ยวกับกลิ่น
 รสสัญญา   สัญญาเกี่ยวกับรส
 โผฏฐัพพสัญญา สัญญาเกี่ยวกับสิ่งต้องกาย
 รัสมสัญญา   สัญญาเกี่ยวกับเรื่องในใจ หรือ สิ่งที่ใจรู้และนึกคิด
 สัญญาว่าโดยสภาพปรุงแต่ง สัญญาอาจแบ่งคร่าวๆได้ ๒ ระดับ คือ

๑ สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ โดยตรง เช่น ความรู้ว่า สีเขียว ขาว ดำ แดง แข็ง อ่อน รสเปรี้ยว หวาน รูปรางกลมแบน ยาว สั้น เป็นต้น เรียกว่า ปัญจทวารวิกสัญญา แปลว่าสัญญาที่เป็นไปทางปัญจทวาร คือความหมายรู้เกี่ยวกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สัญญาอื่นๆต่อจากนี้ไปเป็นสัญญาทางมโนทวารทั้งหมด รวมทั้งความหมายรู้เกี่ยวกับบัญญัติต่างๆว่าแมว ว่าไก่ ว่าเกี้ยว

๒ สัญญาชั้นเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง หรือตามความรู้ความเข้าใจ ในระดับต่างๆเช่น หมายรู้ว่า สวย ว่าน่าเกลียด น่าชัง ว่าไม่เพียงว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น และถ้าแยกย่อยออกไป สัญญาชั้นเสริม หรือสัญญาสืบทอดนี้ก็แบ่งได้เป็น ๒ พวกคือ

๑. สัญญา ซึ่งเกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล เรียกว่า ปปัญจสัญญา คือสัญญาซับซ้อนหลากหลาย ซึ่งเกิดจากการแต่งเสริมเติมต่อให้พิสดาร ของตัณหา มานะ และทิฏฐิ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กิเลสสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากกิเลส หรือสัญญาที่ประกอบด้วยกิเลส สัญญาจำพวกนี้ ถูกกิเลสปรุงแต่งให้พินเฝ้า และห่างเหินใจออกไปจากทางแห่งความรู้ ไม่เป็นเรื่องของความรู้ แต่เป็นเรื่องของการที่จะให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แทนที่จะช่วยให้เกิดความรู้ กลับเป็นเครื่องปิดกั้นปิดเบือนความรู้

ยกตัวอย่าง เช่น หมายรู้ลักษณะที่ตนถือว่าน่าชัง หมายรู้ลักษณะอาการที่สนองความอยากได้ออกเขา หมายรู้ภาวะที่ตนเป็นเจ้าของ เป็นผู้ครอบครอง

๒ สัญญา ที่เกิดจากความคิดดีงาม หรือเกิดจากความรู้ความเข้าใจถูกต้อง เรียกว่า กุศลสัญญาบ้าง วิชาภาคยสัญญาบ้าง เป็นสัญญาที่ช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญา และความมั่งคั่งแห่งกุศลธรรม เช่น หมายรู้ลักษณะอาการที่ชวนให้เกิดความ

เป็นมิตร หมายถึงลักษณะอาการซึ่งแสดงภาวะที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง ภาวะที่ไร้ตัวตน เป็นต้น (วิชาภาคยัสัญญา สัญญาที่ช่วยให้เกิดวิชา หรือเกิดปัญญา)^{๒๙}

จึงสรุปได้ว่า ปัญจสัญญา (ปัญจสัญญาสงฆา) ได้แก่^{๓๐} ส่วน คำว่า ปัญจสัญญา (ปัญจสัญญา) ได้แก่ สัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเหตุเนิ่นช้าคือตัณหา มานะ และทิฏฐิ อีกอย่างหนึ่ง กิเลสเหตุเนิ่นช้านั้นเอง ท่านกล่าวโดยชื่อว่าสัญญาหรือปัญจสัญญา หมายถึง อาการที่คลอเคลียพัวพันอยู่กับอารมณ์นั้น และคิดปรุงแต่งไปต่างๆด้วยแรงตัณหา มานะ และทิฏฐิผลักดัน หรือเพื่อสนองตัณหา มานะ และทิฏฐิ คือ ปรุงแต่งในแง่ที่จะเป็นของฉัน ให้ตัวฉันเป็นนั่นเป็นนี่ หรือเป็นไปตามความเห็นของฉัน ออกรูปออกร่างต่างๆ มากมายพิสดาร จึงทำให้เกิดปัญจสัญญาต่างๆ คือ สัญญาทั้งหลายที่เนื่องด้วยปัญจะนั่นเอง

๒.๓.๒ आयตนะ ๑๒

อายตนะ มีความหมาย ๓ นัย คือ

๑. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น เช่น จักขายตนะกับรูป เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น การเห็นจัดเป็นผล เป็นต้น

๒. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่ทาสั่งจิตและเจตสิกให้กว้างขวางเจริญขึ้น

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร-มหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑-๒๔

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา-จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๐.

๓. อายตนะ^{๓๑} หมายถึง อวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์

นัยที่ ๑ อายตนะ มีความหมายว่า ธรรมใดที่มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น ธรรมนั้นชื่อว่า อายตนะ (อายตนะภายในมี ๖ และอายตนะภายนอกมี ๖) เช่น ตากับสีเป็นอายตนะคู่ที่ ๑ กระทบกัน จักขุปสาทคือประสาทตา กับรูปารมณ์ คือ สีต่างๆ กระทบกันแล้ว ก็ยังสภาพเห็นให้เกิดขึ้น สภาพเห็นนั้นเป็นผลเกิดขึ้น สีกับตากระทบกันการเห็นก็เกิดขึ้น

ฉะนั้นประสาทตากับสีซึ่งเป็นอายตนะ มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น เพราะว่า ตากับสีนั้นที่จริงแล้วมันก็ไม่ได้มีความชวนชววยพยายาม จะให้เกิดการเห็นแต่อย่างใด มันเป็นไปโดยธรรมชาติ แต่ว่าเมื่อสีกระทบตาแล้ว ก็เกิดการเห็นขึ้น มีสภาพคล้ายๆ กับจะยังผลให้เกิดขึ้น ผลของตนให้เกิดขึ้นระหว่างตาก็คือสภาพเห็น นั่นเป็นผลเกิดขึ้น

นัยที่ ๒ ความหมายของคำว่าอายตนะอีกประการหนึ่ง ก็คือ กระทำซึ่งจิตและเจตสิก) นั่นให้กว้างขวางเจริญขึ้น ก็หมายความว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอก กระทบกันแล้วจะทำให้วิถีจิตเกิดขึ้น ในวิถีหนึ่งก็จะมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิด จิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง กิริยาบ้าง เกิดขึ้นหลายๆ ชนิด แล้ววิถีจิตนี้เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบ ฉะนั้นจิตก็เกิดขึ้นมากมาย เมื่ออายตนะกระทบกัน เรียกว่าอายตนะนั้นเป็นธรรมชาติที่ยังให้จิตเจตสิกนั้น กว้างขวางเจริญขึ้น พุดถึงจิตแล้วก็ต้องรวมเจตสิกด้วย เพราะมันเกิดร่วมกัน อีกลักษณะหนึ่ง คือ เมื่อวิถีจิต เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบนั้น ในวิถีจิตหนึ่งนั้นก็ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ฉะนั้นกุศล อกุศล เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นบ่อยๆ มากขึ้น มันก็จะมีกำลังมากขึ้น สำเร็จเป็นสุจริต ทุกจริตต่างๆ ได้ เป็นกายสุจริต ทุกจริต วจีสุจริต ทุกจริต มโนสุจริต ทุกจริต เรียกว่าอายตนะทำให้กุศล อกุศลกว้างขวางเจริญขึ้น

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, **ประมวลศัพท์ศาสนา**, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, หน้า

นัยที่ ๓ อายตนะ^{๓๒} เป็นแดนติดต่อ ให้จิตหรือวิญญาณกับอารมณ์คือสิ่งเร้าได้ติดต่อกันแล้วสำเร็จเป็นการเห็น การได้ยิน เป็นต้น

อายตนะ ๑๒ นั้นแบ่งออกเป็น ๒ คือ อายตนะภายใน ๖ เรียกว่า อักขัตติกายตนะ และอายตนะภายนอก ๖ เรียกว่าพาหิรายตนะ มีอายตนะที่มาในอภิธรรมภาษณีย์ อายตนะ ๑๒^{๓๓} คือ

อายตนะภายใน ๖^{๓๔} อายตนะภายนอก ๖

๑. จักขายตนะ	๒. ฐปายตนะ
๓. โสตายตนะ	๔. สัททายตนะ
๕. ฆานายตนะ	๖. คันธายตนะ
๗. ชิวหายตนะ	๘. รสายตนะ
๙. กายายตนะ	๑๐. โผฏฐัพพายตนะ
๑๑. มนายตนะ	๑๒. ภิรมมายตนะ

๑. จักขายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ ตา ตา หมายถึง ประสาทที่รับรูปต่างๆ ได้ อยู่ในลูกนัยน์ตา บางที่เรียกว่า จักขุประสาท

๒. โสตายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ หู หู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู

๓. ฆานายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ จมูก จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้ อยู่ในช่องจมูก

๔. ชิวหายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ ลิ้น ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่ที่แผ่นลิ้น

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, *กระบวนการธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปัจจุสมุปบาท*, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๕ หน้า ๔๙.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๕/๑๑๓.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, *แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี*, กรุงเทพฯ : คัลงวิทยา, ๒๕๑๔ หน้า ๔๕.

๕. กายายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ กาย กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส

๖. มนายนนะ หมายถึง แดนติดต่อ คือ มน หรือ ใจ ใจ หมายถึง จิต
อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

๑. แดนติดต่อคือ รูป (รูปายตนะ) รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาประกอบ หมายถึง เปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ เปิดเผยให้รู้ถึงความคิด หรือมีความหมายว่า ผันแปร แตกสลาย หมายถึง ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เกิดแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย^{๓๕} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม” มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า เมื่อคนเราผ่านชีวิต อายุที่เพิ่มขึ้นย่อมนำมาสู่ความเสื่อมโทรมทางร่างกาย ปรากฏความแก่ชรามากขึ้นตามลำดับ จากผมดำเป็นผมขาว จากผิวเต่งตึงเป็นผิวที่เหี่ยวยุบ เป็นต้นและตายไปในที่สุด เป็นไปตามสภาวะ ท่านจึงกล่าวว่า รูปทั้งหลายย่อมทรุดโทรมไป

๒. แดนติดต่อคือ เสียง (สัททายตนะ) เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู วิเคราะห์ตามศัพท์ได้ว่า ภาวะใด ย่อมก้อง เหตุนั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า สัททะ (เสียง) หมายถึง ภาวะที่เปล่งขึ้น

๓. แดนติดต่อคือ กลิ่น (คันธายตนะ) กลิ่น ได้แก่สิ่งที่สูดได้ด้วยจมูก ภาวะอันใดย่อมฟุ้งตลบ เหตุนั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า คันธะ หมายถึง ภาวะที่สูดที่ตั้งของคน

๔. แดนติดต่อคือ รส (รสายตนะ) รส ได้แก่สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น วิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมชอบลิ้มลอง ความว่าย่อมชอบใจธรรมชาตินั้น เหตุนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า รส

๕. แดนติดต่อคือ สิ่งที่สัมผัสทางกาย (โณสุทัฬหายตนะ) โณสุทัฬหะ ได้แก่สิ่งที่แตะได้ด้วยกาย ประเทศเป็นที่เกิด ชื่อว่า อายะ (บ่อเกิด) ธรรมชาติใดอันสัตว์ย่อมถูกต้องธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า โณสุทัฬหะ

๖. แดนติดต่อคือ สิ่งที่ไต่ยืมมา ทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัส แล้วจิตหรือวิญญาณเก็บสะสมไว้ (ธัมมายนนะ) สภาพเหล่านี้โดยอ้อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน เหตุนั้นสภาพเหล่านั้น จึงชื่อว่า ธรรม

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปัจจุสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๕ หน้า ๓๑, ๓๙.

เพราะเหตุนี้ ความว่า กิเลสเหล่านี้ในอายตนะ ๑๒ นี้ ที่จริง กิเลสทั้งหลายแม้เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมอาศัยอายตนะ ๑๒ เกิดขึ้น แม้เมื่อจะดับก็ดับเพราะอายตนะ ๑๒ เท่านั้น กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นในที่ได้ดับไปในที่นั้นนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้ บัณฑิตพึงแสดงเนื้อความนี้ด้วยปัญหาในสมุทัยสังขันธ์

๒.๓.๓ วิญญาณ ๖^{๓๖}

วิญญาณ หมายถึง	ความรู้แจ้งอารมณ์ มี ๖ อย่าง คือ
๑ จักขุวิญญาณ	ความรู้อารมณ์ทางตา รู้รูปด้วยตา เห็น
๒ โสตวิวิญญาณ	ความรู้อารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู ได้ยิน
๓ ฆานวิวิญญาณ	ความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก ได้กลิ่น
๔ ชิวหาวิวิญญาณ	ความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น รู้รส
๕ กายวิญญาณ	ความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกายรู้สัมผัส

สัมผัส

๖ มโนวิญญาณความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ รู้ความนึกคิด

องค์ธรรมของวิญญาณ ๖ มีดังนี้

๑. จักขุวิญญาณธาตุ	จักขุวิญญาณจิต ๒
๒. โสตวิวิญญาณธาตุ	โสตวิวิญญาณจิต ๒
๓. ฆานวิวิญญาณธาตุ	ฆานวิวิญญาณจิต ๒
๔. ชิวหาวิวิญญาณธาตุ	ชิวหาวิวิญญาณจิต ๒
๕. กายวิญญาณธาตุ	กายวิญญาณจิต ๒
๖. มโนวิญญาณธาตุ	จิต ๗๖

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๙.

คำว่า แ่งต่าง ๆ แห่งบัญญัติสัญญา^{๓๗} ย่อมครอบงำบุรุษ (บุริสฺ ปบัญญัติสงฺขา สมุททาจรนฺติ) ความว่า ส่วนแห่งกิเลสเหตุเนิ่นช้าทั้งหลาย ย่อมครอบงำบุรุษผู้ไม่ได้กำหนดรู้เหตุเนิ่นช้า อธิบายว่า ย่อมเป็นไปแก่บุรุษนั้น ในชื่อนั้น ผัสสะ เวทนาและสัญญาเป็นธรรมชาติเกิดร่วมกับจักขุวิญญาณ ฟังเห็นวิตกในจิตที่มีวิตกทั้งหลาย ในลำดับต่อจากจักขุวิญญาณเป็นต้น

หากจะถามว่า ส่วนแห่งกิเลสเหตุเนิ่นช้า เป็นธรรมชาติเกิดร่วมกับชวนจิต หากเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงถือกาลที่เป็นอดีตและอนาคตเล่า มีคำตอบว่า เพราะเกิดขึ้นอย่างนั้น ก็กิเลสเหตุเนิ่นช้าที่เป็นไปทางจักขุวารเกิดขึ้นแล้วในบัดนี้ เพราะอาศัยจักขุ รูป และผัสสะ เวทนา สัญญา วิตก ฉันทใด ท่านพระมหากัจจนะ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อจะแสดงการเกิดขึ้นแห่งกิเลสเหตุเนิ่นช้า นั้น ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตา แม้ที่เป็นอดีตและอนาคต จึงกล่าววว่า โสตะ (โสตฺจาวุโส) เป็นต้นกัณยนี้เหมือนกัน ก็บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในทวารที่ ๖ ดังต่อไปนี้

คำว่า มนะ (มน) ได้แก่ ภาวังคจิต คำว่า ธรรมารมณฺ (ธมฺเม) ได้แก่ ธรรมารมณฺที่เป็นไปในภุมิ ๓ ที่ชื่อว่ามโนวิญญาณ (มโนวิญญาณ) ได้แก่ อารวัชชจิต หรือชวนจิต อธิบายว่า เมื่อพระโยคาวจรยึดถืออารวัชชจิต ผัสสะ เวทนา สัญญาและวิตกย่อมเกิดร่วมกับอารวัชชจิต กิเลสเหตุเนิ่นช้าย่อมเกิดร่วมกับชวนจิต เมื่อพระโยคาวจรยึดถือชวนจิต ภาวังคจิตที่มีพร้อมทั้งอารวัชชณะย่อมเป็นมโน ต่อจากนั้น ผัสสะเป็นต้นแม้ทั้งหมดย่อมเกิดร่วมกับชวนจิตเท่านั้น ส่วนในมโนทวาร เพราะเหตุที่อารมณฺแม้ทั้งหมดแยกประเภทเป็นอารมณฺที่เป็นอดีตเป็นต้น ฉะนั้น คำนี้ว่า ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน จึงสมควรแล้วที่เดียว

พระเถระเมื่อจะแสดงวิภูฏะ จึงปรารภเทศนาว่า เขา (โส วตาวุโส) คำว่า จักบัญญัติผัสสะ (ผลฺลสฺสปลฺลุตฺตี ปลฺลุตฺตี) ความว่า จักบัญญัติ คือ แสดงผัสสะบัญญัติ

---

^{๓๗} แ่งต่าง ๆ แห่งบัญญัติสัญญา แปลจากคำว่า ปบัญญัติสงฺขา สมุททาจรนฺติ แยกอธิบายศัพท์ได้ดังนี้ คำว่าปบัญญัติสงฺขา หมายถึงสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า คือ ตณฺหา มานะ และทิฏฐิ คำว่าสงฺขา หมายถึงแ่งต่าง ๆ ดังนั้น ปบัญญัติสงฺขา จึงแปลว่า แ่งต่าง ๆ แห่งสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า (ม.ม.อ. ๑/๒๐๑/๔๐๑).

อย่างนี้ว่า ธรรมอย่างหนึ่งชื่อว่าผัสสะย่อมเกิดขึ้น ในคำทั้งปวงก็นัยนี้ พระเถระครั้งแสดง วัฏฏะทั้งสี่ด้วยอำนาจอายตนะ ๑๒ ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ด้วยประการฉะนี้

พระเถระครั้งตอบปัญหาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะส่งไปว่า สวากได้กล่าว ปัญหาแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายอย่าเป็นผู้สงสัย พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ทรงถือตรา ซึ่งเป็นสัพพัญญุตญาณประทับนั่งแล้ว ท่านทั้งหลายผู้ต้องการจงเข้าไปหา พระพุทธเจ้า พระองค์นั้นท่านนั้นแล้วจะเป็นผู้หมดความสงสัย จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อท่านปรารถนา (อาภงฺขมานา จ ปน) ด้วยอาการเหล่านี้ (อิเมหิ อากาเรหิ) ได้แก่ ด้วยเหตุเหล่านี้ คือ ด้วย เหตุเฉพาะแห่งการเกิดขึ้นของกิเลสเหตุเนิ่นช้า และเหตุแห่งวัฏฏะและวิวัฏฏะ ได้แก่ ด้วยการประมวลอักษรเหล่านี้ คำว่า ด้วยพยัญชนะ (พฺยญฺชเนหิ) ได้แก่ ด้วยอักษรเฉพาะ เป็น บัณชิต (ปณฺชิตโต) เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นบัณชิต หรือเป็นบัณชิตเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ฉลาดในธาตุ
๒. ฉลาดในอายตนะ
๓. ฉลาดในปัจจุบันการ
๔. ฉลาดในเหตุและไม่ใช้เหตุ

เป็นผู้มีปัญญามาก(มหาปัญญา) ความว่า เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยปัญญามาก ที่สามารถ จะกำหนดอรรถมาก ธรรมมาก นิรุติมาก ปฏิภาณมาก คำว่า เหมือนกับที่มหากัจจानะ (ยถา ตัมหากัจจानน) ความว่า มหากัจจानะตอบปัญหาโดยประการใด ทรงหมายถึงการ ตอบปัญหานั้น จึงได้ตรัสว่า อธิบายว่า มหากัจจानะตอบปัญหา ฉันได แม้เราก็พึงตอบ ปัญหานั้น ฉันนั้นเหมือนกันขนมหวาน (มธุปิญฺชติกั) ได้แก่ ขนมหวานมาก หรือขนมสัตตฺตุที่ ปรุงแล้ว อร่อย ได้แก่ พึงชื่นชูใจ คือ รสที่ปรุงดีซึ่งไม่ควรกล่าว ว่า บรรดาเนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดเป็นต้นนี้ ชื่อว่าสิ่งนี้น้อยไป สิ่งนี้มากไป คำว่า เป็นนักคิด ได้แก่เป็นผู้มีชาติแห่งนักคิด คำว่า เป็นบัณชิต ได้แก่ เป็นผู้มีส่วนแห่งบัณชิต พระเถระ คิดว่า ธรรมบรรยายนี้เป็นสิ่งที่หนักเหลือเกิน เราจะให้พระศาสดาตั้งชื่อธรรมบรรยายนั้น ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระศพลนั้นแล แล้วจึงกล่าวคำนี้ว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร คำว่า เพราะเหตุนี้ ความว่า เพราะเหตุที่ธรรมบรรยาย อ่อนหวานเหมือนขนมหวาน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนั้นว่า ชื่อว่ารูปิญฺชติกั ปริยายนั้นแล

พระองค์ตรัสว่า สัญญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์นั้นผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ได้ และตรัสแก่พระภิกษุต่อไปอีกว่า แ่งต่าง ๆ แห่งบัญญัติสัญญา^{๓๔} ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคิดจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือไม่มีในเพราะเหตุนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะสามารถที่ดับอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน) อนุสัย มี ๗ อย่างคือ

- ๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม
- ๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดไม่พอใจ
- ๓) ทิฐิ ความเห็นผิด
- ๔) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
- ๕) มานะ ความถือตัว
- ๖) ภวราคะ ความติดใจในภพ
- ๗) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง และยังระงับเหตุที่ไม่ดีที่หลายแห่งการถือท่อนไม้การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนี้ ที่จริงอนุสัยที่พระพุทธเจ้าตรัสในมรุตปิณฑิกสูตรนี้ พระองค์แสดงถึงผลของการที่บุคคลผู้ที่ไม่ถูก สัญญาครอบงำก็จะพ้นจากอนุสัยกิเลสได้

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมเพียงยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จหลีกไป แล้วพวกภิกษุจึงขอให้พระมหากัจจายนะแสดงโดยพิสดารท่านก็ยอมแสดงธรรมตามคำขอ ท่านได้แสดงปัจจุสมุปบาท แห่ง ปบัญญัติสัญญาสังขาสมฺพาทจระณะ พระมหากัจจายนะแสดงถึงการเกิด และการดับของบัญญัติสัญญา ดังนี้ว่า

เพราะอาศัย ตา ด้วย รูป ทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา บุคคลเสวยซึ่งเวทนาใด ย่อมรู้สึก (สัญญา) ซึ่งเวทนานั้น บุคคลรู้สึกซึ่งเวทนาใด ย่อมตริตริก (วิตก) อยู่กะเวทนานั้น บุคคล

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ม มู (ไทย)๑๒ / ๒๐๑/๒๑๐.

ตริตริกอยู่กะเวทนาใด ย่อมประพัตติซึ่งความเนิ่นช้า(ปัญจะ) อยู่กะเวทนานั้น บุคคลประพัตติซึ่งความเนิ่นช้าอยู่กะเวทนาใด สัญญา (กล่าวคืออนุสัย) ชนิดต่าง ๆ อันเป็นเครื่องทำความเนิ่นช้า (ปัญจะสัญญาสังขา) ย่อมกลุ่มรุมซึ่งบุรุษนั้น โดยมีเวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยตา ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

เพราะอาศัยหู ด้วย เสียง ทั้งหลายด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (หู+เสียง+โสตวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ในเสียงทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยหู ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

เพราะอาศัยจมูก ด้วย กลิ่น ทั้งหลายด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (จมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) นั่นคือผัสสะในกลิ่นทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจมูกทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

เพราะอาศัยลิ้น ด้วย รส ทั้งหลายด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ลิ้น+รส+ชีวหาวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ในรสทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยลิ้นทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

เพราะอาศัยกาย ด้วย โผฏฐัพพะ ทั้งหลายด้วยจึงเกิด กายวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (กาย+โผฏฐัพพะ+ กายวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ในโผฏฐัพพะทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน

เพราะอาศัยใจ ด้วย ธัมมารมณั์ ทั้งหลายด้วยจึงเกิดมโนวิญญาณ การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ใจ+ธัมมารมณั์+มโนวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา บุคคลเสวยซึ่งเวทนาใด ย่อมรู้สึก(สัญญา) ซึ่งเวทนานั้น บุคคลรู้สึกซึ่งเวทนาใด ย่อมตริตริก (วิตก) อยู่กะเวทนานั้น บุคคลตริตริกอยู่กะเวทนาใด ย่อมประพัตติซึ่งความเนิ่นช้า (ปัญจะ) อยู่กะเวทนานั้น บุคคลประพัตติซึ่งความเนิ่นช้าอยู่กะเวทนาใดสัญญา (กล่าวคืออนุสัย) ชนิดต่าง ๆ อันเป็นเครื่องทำความเนิ่นช้า (ปัญจะสัญญาสังขา) ย่อมกลุ่มรุมซึ่งบุรุษนั้น โดยมีเวทนานั้นเป็นเหตุ ในธัมมารมณั์ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

ท่านทั้งหลาย บุรุษนั้นหนอ เมื่อตามีอยู่ เมื่อรูปมีอยู่ เมื่อจักขุวิญญาณมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่ง ผัสสะบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้

เมื่อการบัญญัติซึ่งผัสสะมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งเวทนา บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ เมื่อการบัญญัติซึ่งเวทนามีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งสัญญา บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มี

ได้ เมื่อการบัญญัติซึ่งสัญญาามีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งวิตก บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ เมื่อการบัญญัติซึ่งวิตกมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่ง ปัจจัญญาสัญญาสังขาสมฺมาจรรณบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้

ท่านทั้งหลาย บุรุษนั้นหนอ เมื่อหามีอยู่ เมื่อเสียงมีอยู่เมื่อโสทวิญญานมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งผัสสะ บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ท่านทั้งหลาย บุรุษนั้นหนอ เมื่อจมูกมีอยู่ เมื่อกลิ่นมีอยู่ เมื่อสมานวิญญานมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งผัสสะ บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้. ท่านทั้งหลาย บุรุษนั้นหนอ เมื่อลิ้นมีอยู่ เมื่อรสมีอยู่ เมื่อชีวหาวิญญานมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติ ซึ่งผัสสะบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ท่านทั้งหลาย เมื่อกายมีอยู่ เมื่อโณภูมิจมฺปิมีอยู่ เมื่อกายวิญญาน มีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งผัสสะ บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้

ท่านทั้งหลาย บุรุษนั้นหนอ เมื่อใจมีอยู่ เมื่อธัมมารมณฺมมีอยู่ เมื่อมโนวิญญานมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่ง ผัสสะบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ เมื่อการบัญญัติซึ่งผัสสะมีอยู่ เขาก็จัก บัญญัติซึ่ง เวทนาบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เมื่อการบัญญัติซึ่งเวทนามีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่ง สัญญาบัญญัติ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เมื่อการบัญญัติซึ่งสัญญาามีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่งวิตก บัญญัติข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เมื่อการบัญญัติซึ่งวิตกมีอยู่ เขาก็จักบัญญัติซึ่ง ปัจจัญญาสัญญาสังขาสมฺมาจรรณบัญญัติ :ข้อนี้ เป็นฐานะที่มีได้^{๓๙}

แล้วพระมหากัจจายนะท่านก็ได้แสดงถึงการดับปัจจัญญาสมาต่อไปว่า

๑. ท่านทั้งหลาย เมื่อตาไม่มี รูปไม่มี และจักขุวิญญานไม่มี เขาก็บัญญัติว่า ผัสสะ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะไม่มี เขาก็บัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนาไม่มี เขาก็บัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัญญาไม่มี เขาก็บัญญัติว่าวิตก ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี เขาก็บัญญัติว่าการครอบงำส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้

๒. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อหูไม่มี เสียงไม่มี ...

๓. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจมูกไม่มี กลิ่นไม่มี ...

๔. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อลิ้นไม่มี รสไม่มี ...

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓.

๕. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อกายไม่มี โณฐัพพะไม่มี ...

๖. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใจไม่มี ธรรมารมณไม่มี และมโนวิญญาณไม่มี เขาจักบัญญัติว่าผัสสะ ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติผัสสะไม่มี เขาจักบัญญัติว่าเวทนา ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติเวทนาไม่มี เขาจักบัญญัติว่าสัญญา ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติสัญญาไม่มี เขาจักบัญญัติว่าวิตก ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้ เมื่อการบัญญัติวิตกไม่มี เขาจักบัญญัติว่าการครอบงำส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นซ้ำ ข้อนี้มีใช้ฐานะที่จะมีได้

สรุปได้ว่าการเกิดปัญจสัญญา และการดับของปัญจสัญญานั้นอยู่ที่อายตนะ คือการประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะเป็นต้น แล้วจึงเกิดเวทนา พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนผู้ที่ต้องการจะพ้นจากปัญจสัญญาให้กำหนดเวทนาเป็นอารมณ์ ได้แก่การกำหนดในขณะที่ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก กระทบกันเกิดวิญญาณ ผัสสะ และเวทนาตามลำดับ แล้วละเวทนาที่ไม่ควรเสพ และกำหนดเวทนาที่ควรเสพเมื่อทำเช่นนั้นก็จะสามารถที่จะละปัญจสัญญาได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนท้าวสักว่า

บรรดาอุเบกขา ๒ อย่างนั้น อุเบกขาใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น อุเบกขาเช่นนี้เป็นอุเบกขาที่ควรเสพในอุเบกขานั้น อุเบกขาใดมีวิตก มีวิจารณ์^{๔๐} และอุเบกขาใดไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์^{๔๑}

ในอุเบกขา ๒ อย่างนั้น อุเบกขาที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ ประณิตกว่า'ข้อที่เรา กล่าวไว้ว่า จอมเทพ เรากล่าวอุเบกขาไว้ ๒ อย่างคือ อุเบกขาที่ควรเสพและอุเบกขาที่ไม่ควรเสพ' เรากล่าวเพราะอาศัยเหตุนี้ จอมเทพ ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้แล จึงจะชื่อว่าปฏิบัติ ตามข้อปฏิบัติอันสมควร และดำเนินไปสู่ความดับแรงแห่งปัญจสัญญา^{๔๒}

^{๔๐} อุเบกขามีวิตกมีวิจารณ์ ในที่นี้หมายถึงอุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐมฌาน (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๖๒/๓๔๗).

^{๔๑} อุเบกขาไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ ในที่นี้หมายถึงอุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจทุติยฌานและตติยฌานเป็นต้น(ที.ม.อ. ๓๖๒/๓๔๗).

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๘๙.

๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในมรณทิวสน

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยที่พระองค์ทรงแค่ยกหัวข้อ (อุเทศ) ขึ้นแสดงเท่านั้นตอนแรกๆ ที่พระภิกษุฟัง นั้น ปรากฏว่าพระท่านยังไม่เข้าใจหนัก ต่อเมื่อพระท่านได้ขอให้พระมหากัจจายนะแสดงให้ฟังเพิ่มเติมคือให้แสดงโดยพิสดารจึงพากันเข้าใจและพระภิกษุก็ยกย่องพระมหากัจจายนะ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงสรรเสริญพระมหากัจจายนะ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษผู้ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำได้ขนมหวาน เขากินในเวลาใด ๆ ก็จะได้รสหวานอร่อยในเวลานั้น ๆ แม้ฉันใด ภิกษุผู้เป็นนักคิด เป็นบัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาในเวลาใด ก็จะได้ความพอใจและความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้น ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ เพราะเหตุนี้ เธอจงทรงจำไว้ว่าธรรมบรรยายนี้ชื่อมรณทิวสนบรรยาย. และมีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า นาคิตะ เมื่อพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ในพระนครกบิลพัสดุ์ เขาฟังมรณทิวสนได้ มีศรัทธาจิตบวชแล้ว เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์แล้ว. ดังคาถา ประพันธ์ที่ท่านนาคิตะกล่าวไว้ในอปทานว่า

ในลัทธิแห่งเดียรฉีย์ ภายนอกพระศาสนานี้
 ย่อมไม่มีทางไปสู่พระนิพพานเหมือนอริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เลย^{๔๓}
 พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระบรมครู
 ทรงพร่ำสอนภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง
 เหมือนดังทรงแสดงผลมะขามป้อม ในฝ่าพระหัตถ์ฉันนั้น^{๔๔}

๒.๕ หลักธรรมในมรณทิวสนที่เกี่ยวกับวิปัสสนา

ในมรณทิวสนนี้เมื่อพิจารณาหลักธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงยกอุเทศขึ้นแสดงแล้วภายหลังท่านพระมหากัจจายนะ ได้แสดงโดยพิสดารจึงเห็นความชัดเจนของ

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๕๐, หน้า ๔๑๒.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.เถร.อ. (ไทย)

หลักธรรมที่เชื่อมโยงถึงกันและกันหรือกระทบซึ่งกันและกัน แล้วเกิดอารมณ์คือความชอบใจ ไม่ชอบใจด้วยอำนาจแห่งกิเลส คือตัณหา มานะ ทิฏฐิ ตามมาแล้วเป็นเหตุให้การปฏิบัติของผู้ที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลล่าช้า หรือเนิ่นช้าออกไป แต่ถ้าหากเรานำเอาการปฏิบัติวิปัสสนา ตามนัยสติปัฏฐาน หรือนำเอาหลักธรรมในมรุตปิณฑิกสูตรไปปฏิบัติตามนัยสติปัฏฐาน หลักธรรมที่ว่านั่นก็คือ อายุตนะ ๑๒ ได้แก่ อายุตนะภายในมี ๖^๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายุตนะภายนอกมี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์

แต่ถึงแม้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนา โดยกำหนดเอาอายุตนะเป็นภูมิ ในการปฏิบัติวิปัสสนาก็ตาม ถ้าเราไม่ศึกษาหลักธรรมที่ทำให้การปฏิบัติไม่ก้าวหน้าให้เข้าใจก่อน ก็จะทำให้การปฏิบัติเนิ่นช้าออกไป คือช้าต่อการที่บรรลุมรรคนั่นเอง ฉะนั้นผู้ศึกษาจึงศึกษาหลักธรรมที่ทำให้เนิ่นช้าต่อการปฏิบัติ หรือต่อการบรรลุมรรค หลักธรรมนั้นได้แก่ ปปัญจธรรมในมรุตปิณฑิกสูตรสืบไป

สรุปว่าหลักธรรมในมรุตปิณฑิกสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสนั้นได้แก่ สัจญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่เรียกว่า ปปัญจสัจญา สัจญาเครื่องเนิ่นช้า "อาศัยตาและรูป เกิดจักขุวิญญาณ ความประจบแห่งธรรมทั้งสามนั้น เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัจญา) หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรัสรู้อารมณ์นั้น (วิตักกะ) ตรัสรู้อารมณ์ใด ย่อมผันพิสดารซึ่งอารมณ์นั้น (ปปัญจะ) บุคคลผันพิสดารซึ่งอารมณ์ใด เพราะการผันพิสดารนั้นเป็นเหตุ ให้ปปัญจสัจญาแ่งต่างๆ (สัจญาที่ซับซ้อนหลากหลาย) ย่อมผุดพลุ่งสุ่มรวมเขา ในเรื่องรูปทั้งหลายที่พึงรู้ได้ด้วยตา ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน (ต่อไปว่าด้วยอายุตนะและอารมณ์อื่นๆ จนครบ ๖ คู่ ใจความอย่างเดียวกัน) เมื่อเกิดปปัญจสัจญาแล้ว ก็ยังมีความตรัสรู้

^๕ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๙/๙๔.

นึกคิด (วิตักกะ) ได้มากมายและกว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้นและทำให้เกิดกิเลสต่างๆ เช่น ชอบใจ ไม่ชอบใจ หวงแหน ริษยา เป็นต้น ปนเป คลุกเคล้าไปกับความคิดนั้น^{๔๖}

และกระบวนการเกิดปัญญาสัมมัตตญาณนั้นก็อาศัยอายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ คือการรู้ การรับรู้ที่เกิดจากการกระทบของอายตนะเหล่านั้น ที่ท่านเรียกว่าผัสสะ ต่อจากนั้นก็เป็นเวทนาตามลำดับ

---

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร-มหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐.

บทที่ ๓

ปัญญาธรรมในมรณทิกสูตร

การศึกษาหลักของปัญญาธรรมในพระสูตรนี้ คือมรณทิกสูตร ที่มีหลักธรรมที่ควรจะต้องศึกษาอยู่ประการหนึ่ง คือ ปัญญาธรรม และอันที่จริงแล้ว ปัญญาธรรม นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในหลายพระสูตร เช่น มหาโกฏฐิตสูตรเป็นต้นประเด็นที่ต้องศึกษามีดังนี้

๓.๑ ปัญญาธรรม

๓.๒ ประเภทของปัญญาธรรม

๓.๓ ปัญญาธรรมเป็นอุปสัคต่อการปฏิบัติธรรม

การศึกษา หมายถึง การสำเหนียก หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม มี ๓ อย่าง คือ

ก) อริสัสสิกขา (การศึกษอบรมในเรื่องศีล)

ข) อริจิตตสิกขา (การศึกษอบรมในเรื่องจิต เรียกว่าสมาธิ)

ค) อริปัญญาสิกขา (การศึกษอบรมในเรื่องปัญญา) เป็นเหตุให้สัญญาดับและเกิดได้ เช่น พหุจิตบรรลุปฐมฌาน กามสัญญาดับไป สัจสัญญานันละเอียดมีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกก็เกิดขึ้นมาแทนเป็นต้น

๓.๑. ความหมายปัญญาธรรม

๓.๑.๑ ความหมายปัญญาธรรม (โดยศัพท์นัย)

ป.ปญจ^๑ ความหมายว่า กว้างพิสดาร

ก.วิเคราะห์ว่า ป.ปญจียเตติ ป.ปญจ โภภาวะที่กว้างขวาง (ป.บทหน้า ป.จิ ฐาตุโน

---

^๑ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์ รวบรวม - แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐๐-๔๐๑.

ความหมายว่า กว้างขวาง อ ปัจจัย ลงนิคหิตอาคมแล้วแปลงเป็น ญ)

ข. ยตุถ สยํ อุปฺปชฺชุนฺติ ตํ สนฺตํ สํสาเร ปฺปญฺเจนฺติ วิตุฏฺวารยฺนฺตฺติ ปฺปญฺจา กิเลสที่ยังสันดานอันเป็นที่ตนเกิดให้กว้างออกไป

ค. ปฺปญฺเจนฺติ สตฺตสนฺตํ สํสาเร วิตุฏฺวารยฺนฺติ จิรํ สรฺุชฺเชนฺตฺติ ปฺปญฺจา กิเลสที่ยังการสืบเนื่องแห่งสัตว์โลกให้กว้างขวางออกไปในสังสารวัฏ

ง. ปฺปญฺเจนฺติ สตฺตา สํสาเร จิรายฺนฺติ เอเตหฺติ ปฺปญฺจา กิเลสเป็นเหตุชักเข้าอยู่ในสังสารวัฏแห่งสัตว์โลก (ป บทหน้า ปญจ ภาตฺ ในความหมายว่าไป อ ปัจจัย). ปฺปญฺจ ในความหมายว่า ธรรมเครื่องเนิ่นช้า ความล่าช้า อุปสรรค

ก. อตฺตนิสฺสุตฺตานํ สตฺตํ สํสารํ ปฺปญฺเจนฺติ วตฺถอตฺตนิสฺสุตฺตานํ สตฺตํ สํสารํ ปฺปญฺเจนฺติ วตฺถํ กโรนฺตฺติ ปฺปญฺจา กิเลสที่ยังสังสารวัฏ ของสัตว์ที่ตนอาศัยให้กว้างออกไป (ป บทหน้า ปจ ภาตฺ ในความหมายว่า กว้างขวาง อ ปัจจัย ลงนิคหิตอาคมแล้วแปลงเป็น ญ)

ธรรม วิเคราะห์ว่า ยถานุสฺสิญฺจํ ปฺปชฺชมาเน จตุสฺสุ อปาเยสฺสุ อปตฺมาเน สตฺเตธาเรตีติ ธมฺโม แปลว่า สภาพใด ย่อมทรงไว้ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตามคำสอนอยู่ ไม่ให้ตกไปในอบายทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า ธมฺม^๒

ปัญจธรรม จึงหมายถึง เหตุที่ทำให้ธรรมะไม่เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นได้ช้า ทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ

๓.๑.๒ ความหมายโดยอรรถนัย

อรรถกถาจารย์ได้อธิบาย ปัญจธรรมไว้ในอรรถกถาปัญจขยสูตร ดังนี้ เนื้อหาแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า ธรรมมีอรรถดุจหยากเหยื่อ ชื่อว่าอรรถแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า ในธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านั้น คือธรรมที่เป็นเครื่องเนิ่นช้าเพราะอาศัยอีกสิ่งหนึ่งเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้เช่น

สุกสฺถัญญา	เป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ ราคะ
อาฆาตวตฺตตุ	เป็นเครื่องหมาย ของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ โทสะ
อาสวะ	เป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ โมหะ

^๒ พระอัครคัมภีร์, สัททนีธาตุมาลา, แปลโดย พระมหานิมิตร์ ธมฺมสาโร และจํารูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๕

เวทนา เป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ ตัณหา
 สัญญา เป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ ทิฏฐิ
 และวิตก เป็นเครื่องหมายของธรรมเครื่องเนิ่นช้าคือ มานะ
 สัญญา ที่เกิดพร้อมกับธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านั้น ชื่อว่า ปปัญจสัญญา
 อนุสัยชื่อว่าอริติ จริงอยู่ อนุสัย ก็เป็นสาเหตุของการเกิดในภพ ทราบใดที่ปปัญจ
 ธรรมยังปรากฏอยู่คือยังไม่ได้ตัดให้ขาดด้วยมรรค ปปัญจธรรมชื่อว่าปปัญจฏฐิติ อีกประการ
 หนึ่งความตั้งอยู่ของวิภูฏะ ที่เป็นเหตุแห่งความเกิดขึ้นแห่งกุศล อกุศล

๓.๑.๓ มูลเหตุของธรรมเครื่องเนิ่นช้า

โดยปกติบุคคลที่เกิดมานั้นจะมีสัญญาเป็นปกติทุกคน ตามหลักพระอภิธรรมนั้น
 สัญญาจะเกิดขึ้นในจิตทุกดวง นั้นหมายความว่าทุกครั้งที่วิญญาณเกิดจะต้องมีสัญญาเข้า
 ประกอบด้วยเสมอ พระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมที่เป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุมาจากสัญญา มี
 สัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญาเป็นแดนเกิด จึงทำให้ทราบได้โดยสรุปจากพระสูตรนี้ว่า
 ปปัญจธรรมนั้น เกิดเพราะสัญญา เกิดที่สัญญา ต้นเหตุแห่งการเกิดคือสัญญา ซึ่งมีปรากฏ
 อยู่ใน กลหิวาทสุตตนิทเทส ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุ
 มาจากสัญญา อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า นั่นเอง คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า
 คือ ตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือ ทิฏฐิ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือ
 มานะ มีต้นเหตุมาจากสัญญา คือ มีสัญญาเป็นเหตุเกิด มีสัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญา
 เป็นแดนเกิด เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามีต้นเหตุมาจากสัญญา เพราะนั้น
 พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่า

บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ

ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มีเพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้ามี
 ต้นเหตุมาจากสัญญา

๓.๑.๔ กิเลสรากเหง้าแห่งปัญญาธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พันธ์จัดบาปทั้งปวงที่เป็นรากเหง้าที่เป็นส่วนหนึ่งของปัญญาธรรม และละความถือตัวว่าตัวมีอยู่ในอุปทานชั้นที่ ๕ ส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นซ้ำ คือ ตัณหา ทิฏฐิ รากเหง้าของตัณหาคือ อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ อโยนิโสมนสิการ คือความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย อัสมิมานะคือความถือตัว อหิริกะความไม่ละอาย อนินตตัปปะ ความไม่เกรงกลัว อุทัจจะความฟุ้งซ่าน และทิฏฐิ ทั้งหมดนี้ที่ชื่อว่ารากเหง้าแห่งปัญญาธรรม ที่ควรละ มีปรากฏอยู่ใน ตถุฎกสูตรตนิทเทส^๓ พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับรากของปัญญาธรรม ว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมิมานะด้วยมโนตา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายในภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น” ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ

ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำและอัสมิมานะด้วยมโนตา อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำนั้นแหละ ที่ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ คือ ตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำคือทิฏฐิ รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำคือ ตัณหา คืออะไร คือ อวิชชา (ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ (ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย) อัสมิมานะ (ความถือตัว) อหิริกะ (ความไม่ละอาย) อนินตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัว) อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) นี้ที่ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำคือ ตัณหา รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำคือทิฏฐิ คืออะไร คือ อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อนินตตัปปะ อุทัจจะ นี้ที่ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำคือทิฏฐิ

๓.๒. ประเภทของปัญญาธรรม

ปัญญาธรรมนั้นเป็นชื่อรวมของกิเลสจำพวกหนึ่ง เมื่อว่าโดยประเภทแล้วก็แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙ กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด พ.ศ. ๒๕๔๓), หน้า ๙๒.

- ๑ ตัณหา ความทะยานอยาก ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กาม^๔
- ๒ มานะ ความถือตัว ความสำคัญตัว^๕.
- ๓ ทิฏฐิ ความเห็น ลัทธิ ความเห็นผิด^๖

๓.๒.๑ ปัญจธรรมประเภทที่ ๑ คือ ตัณหา ความทะยานอยาก ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กามตัณหานั้นเมื่อว่าโดยประเภทแล้วก็มีอยู่หลายประเภท เช่น ตัณหา ๓^๗ ตัณหา ๖^๘ ตัณหา ๑๐^๙ ความดีนรรนใจอยากที่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นตัณหา เมื่อจัดเข้าในชั้น ๕ ก็อยู่ในกองสังขาร อาศัยเวทนา สัญญา เกิดขึ้น คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจซึ่งเป็นอายตนะภายใน หรือเรียกว่าอินทริย์ เมื่อกระทบกับรูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ (รูปหรืออารมณ์ที่กายกระทบ) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางใจที่ใจนึกคิด) อันเป็นอายตนะภายนอกหรือที่เรียกว่าอารมณ์เข้า (ในชั้น ๕) นามธรรมหรืออาการของใจอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า วิญญาณก็เกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายในกับภายนอกกับวิญญาณรวมกันเข้า จึงเกิดสัมผัส หรือผัสสะแต่นั้น นามธรรมหรืออาการของใจอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่เสวยสุขหรือทุกข์หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า เวทนา ก็เกิดขึ้น แล้วนาม-ธรรมหรืออาการของใจอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่จำกำหนดหมาย ที่เรียกว่า สัญญา ก็เกิดขึ้น จำหมายรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ ว่าดีบ้าง

^๔ พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐, หน้า.๕๔๐

^๗ ๑ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ในที่นี้หมายถึงราคะที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕ (ที.ปา.อ. ๓๐๕/๑๘๒) ๒ ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ในที่นี้หมายถึงราคะในรูปภพและอรูปรภพ, ราคะที่ประกอบด้วย

สัสสตทิฏฐิ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๕/๑๘๒) ๓ วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ) ในที่นี้หมายถึงราคะที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ (ที.ปา.อ. ๓๐๕/๑๘๒) ๔ ธรรม ๒ อย่างนี้ ทั้ง ๒ ส่วน ในที่นี้หมายถึง ตัณหา ๒ ประการ ได้แก่(๑)วิภูมุตตัณหา ตัณหาที่เป็นมูลในวิภูมุต หมายถึงตัณหาที่เป็นปัจจัยของอุปาทาน (๒) สมุทวารตัณหา ตัณหาที่ฟุ้งขึ้น หมายถึงตัณหาที่ทำนกล่าว่า เพราะอาศัยตัณหา ปริยสนาจึงมี เป็นต้น (ที.ม.อ.(บาลี)๑๑๒/๙๘, ที.ม.ฎีกา (บาลี)๑๑๒/๑๒๒).

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๖/๙๑.

ว่าไม่ดีบ้าง และจำหน่ายสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง แล้วแต่อารมณ์ที่กระทบ เพราะ สัญญานี้แหละ นามธรรมหรืออาการของใจอย่างหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ปรุงใจที่เรียกว่า สังขาร ก็เกิดขึ้นปรุงใจให้เป็นไปต่าง ๆ คือ เมื่อคิดเห็นว่าส่วนใดเป็นดี ก็ยินดีปรารถนา อยากได้ ครั้นได้แล้ว ก็อยากให้คงอยู่ เมื่อคิดเห็นว่าส่วนใดไม่ดี ก็ยินร้ายไม่ปรารถนา อยากให้ดับไปเสีย เมื่อคิดเห็นเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เพิกเฉยอยู่แต่ก็ เพิกเฉยอยู่ด้วยความเขลา ไม่รู้เท่าตามเป็นจริง จึงวงแหวนหาอนอนบ้าง ฟุ้งซ่านรำคาญบ้าง แต่นั่นความดิ้นรนของใจ อยากได้ อยากเป็น อยากเสียต่างๆ ก็เกิดขึ้น แม้ความอยากมี มีศรีสุข กลัวยากจนและทุกข์ อยากขึ้นสวรรค์ไปนิพพาน กลัวตกนรกเป็นต้นก็เพราะสังขาร นั้นเอง. การที่เป็นเช่นนี้จำเพาะแต่ในจิตที่ไร้ปัญญา เพราะฉะนั้น จิตไร้ปัญญา จึงถูก สังขารปรุงให้เป็นบุญบ้าง เป็นทำบาปบ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่เรียกว่าบุญหรือบาปบ้าง ส่วน จิตของท่านผู้สิ้นอาสวะบริบูรณ์ด้วยปัญญาเต็มที่ แม้ชั้น ๕ ยังมี ก็ควรสันนิษฐานว่า เป็นไปตามธรรมชาติ สังขารไม่ปรุงจิตให้เป็นไปต่าง ๆ ได้ ท่านจึงได้ชื่อว่า อุปสนุโต ผู้ เข้าระงับแล้ว. ความดิ้นรนอยากได้อารมณ์หรือสิ่งที่ชอบใจ เป็น กามตัณหาความดิ้นรน อยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็น ภวตัณหาความดิ้นรนอยากให้อารมณ์ที่ชอบใจอันได้แล้ว นั้น คงอยู่ไม่เสื่อมสูญไปเสีย จัดเป็นภวตัณหาด้วย ความดิ้นรนอยากให้อารมณ์และความ เป็นที่ไม่ชอบใจที่เกลียดชังดับไปเสีย เป็น วิภวตัณหา

ตัณหาทั้ง ๓ นี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเมื่อใด ทุกข์อันเป็นผล ก็เกิดขึ้นเสมอ ไป. ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ดังนี้. แต่บุคคลไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อได้ประสบทุกข์ เข้า ก็มีได้สืบสาวหาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์นั้น มัวแต่ปรารถนาจะแก้ให้พ้นทุกข์อยู่ ก็เป็นอันกลับ ซ้ำก่อตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์เข้าอีก ทุกข์ก็เกิดขึ้นอีกไม่รู้จักจบ. ตัณหาอันนั้น พระสัมมา สัมพุทธะทรงแสดงว่าเป็นส่วนที่ควรละถ้ารู้จริงเห็นจริงแล้วก็คงละ เพราะใครจะขึ้น ก่อให้เกิดขึ้นทำไม แต่เพราะไม่รู้จริงเห็นจริง จึงกลับก่อให้เกิด เมื่อก่อตัณหาให้เกิด ทุกข์ก็ เกิดเหมือนไฟ ถ้าคนไม่ต้องการร้อนคงไม่จับแต่เพราะไม่รู้จึงจับ เมื่อจับก็ต้องร้อน. รู้ เช่นนี้ เป็นลักษณะของญาณ (ความรู้) ในทุกข์สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์. พระพุทธเจ้าตรัส พระคาถานี้ที่เกี่ยวกับตัณหาแก่บริษัท ๔ มีปรากฏใน^๙

^๙ ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๔-๓๔๒/๑๓๗-๑๓๙.

ตัณหาย่อมเจริญแก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท^{๑๐}เหมือนเกาเอย่างนทรายเจริญอยู่ในป่าเขาย่อมเร็วร้อนไปมาเหมือนวານรที่ต้องการผลไม้ เทียวเร็วร้อนไปมาในป่า ฉะนั้น ตัณหาที่เลวทรามซ่านไปในโลกนี้ครอบงำบุคคลใดไว้ได้ ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคลนั้นเหมือนหญ้าคามบางที่ถูกฝนตกรดแล้วเจริญงอกงามขึ้น ฉะนั้น

ส่วนบุคคลใดครอบงำตัณหาที่เลวทรามนั้นซึ่งล่องได้ยากในโลกไว้ได้ ความโศกย่อมตกไปจากบุคคลนั้นเหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกไปจากใบบัว ฉะนั้น เพราะเหตุ นั้น เราขอเตือนท่านทั้งหลายขอท่านทั้งหลายที่ประชุมกันในที่นี้ จงมีความเจริญขอท่านทั้งหลายจงชูดรากเหง้าแห่งตัณหา^{๑๑}เหมือนคนต้องการหญ้าแฝกชูดหญ้าแฝกมารอยาได้ ระรานท่านทั้งหลายอยู่จำไปเหมือนกระแสน้ำระรานไม้้อ ฉะนั้น^{๑๒}

ตัณหาแบ่งโดยกาลได้ ๑๐๘ ตัณหาวิจริต หมายถึง ความเป็นไป หรือการออก เทียวแสดงตัวของตัณหา^{๑๓} ซึ่งเป็นไปได้ถึง ๑๐๘ คือ ตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ ภายใน มารวมกับตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ภายนอก รวมเป็น ๓๖ แล้วนำอดีต ปัจจุบัน อนาคต มาคูณ จึงได้ตัณหา ๑๐๘ ซึ่งเป็นตัณหาว่าโดยอาการ โดยอารมณ์ โดยกาล มาประกอบกันจึงกลายเป็นตัณหา ๑๐๘ ขึ้นมา ซึ่งเป็นลักษณะของตัณหาที่ละเอียดและเป็น อาการของตัณหาที่เกิดขึ้นของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่ยังต้องเวียนว่ายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ตัณหาทั้ง ๑๐๘ นี้จะมีอยู่ตลอดไป ถ้ายังมีการเกิดอยู่

๓.๒.๒ ปัญจธรรมประเภทที่ ๒ ก็คือ มานะ ความถือตัว ความสำคัญตัว มานะนั้นถ้าว่าโดยความหมายแล้วก็มีความหมายดังนี้

ความหมายโดย สัททณัย

^{๑๐} ผู้ประพฤติประมาท หมายถึงผู้มีความเป็นอยู่ด้วยความประมาท ปราศจากสติ ไม่เจริญฉนวน วิปัสสนา มรรค และผล (ขุ.ธ.อ. ๘/๖).

^{๑๑} ชูดรากเหง้า หมายถึงชูดรากเหง้าแห่งตัณหาอันเป็นไปในทวาร ๖ นี้ ด้วยญาณอันสัมปยุต ด้วยอรรถต-มรรค (ขุ.ธ.อ. ๘/๗).

^{๑๒} ธรรมบทข้อ ๓๓๔-๓๓๗ นี้ ดูเทียบ ขุ.เถร. (แปล) ๒๖/๓๙๙-๔๐๒/๔๐๘-๔๐๙.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๙๐.

มาน เป็นคำภาษาบาลี (มาน ปุชยาย + อ) แปลว่า ความถือตัว ความสำคัญ
 ตนมีศัพท์วิเคราะห์ว่า มาเนตติ มาโน (มาเนติ+อติ) ตามรูปศัพท์หมายถึงอาการที่ให้เรา
 บูชา ชื่อว่า มานะ อีกอย่างหนึ่งคำว่ามานะ มีศัพท์วิเคราะห์ว่า เสยฺยาทิวเสน มนุเเวตติ
 มาโน (มนฺวาณ + ณ ลบ ณฺ พุธิ อ เป็น อา) ตามรูปศัพท์หมายถึงอาการสำคัญตนว่า
 ประเสริฐกว่าเป็นต้น ชื่อว่า มานะ อีกอย่างหนึ่งคำว่ามานะ มีศัพท์วิเคราะห์ว่า มานียเต
 อเนนาติ มาโน (มา มาน + ยุ อาเทศ ยุเป็น อน ลบ อ) ตามรูปศัพท์หมายถึง อาการที่
 เป็นเหตุอยากให้คนอื่นนับถือ ชื่อว่ามานะ^{๑๔} มานะ ตามรูปศัพท์ (มา มาน + ยุ เป็น อน ลบ
 อ) หมายถึง อาการที่เป็นเหตุอยากให้คนอื่นนับถือ ชื่อว่ามานะ^{๑๕} ความถือตัวว่าดีกว่าเขา หรือ
 เลวกว่าเขา

ความหมายโดย อรรถนัย

ในพระไตรปิฎกแสดงความหมายของมานะไว้ ๒ นัย ดังนี้คือ

๑ มานะ หมายถึงทะนง ได้แก่ การวัดการนับ การตวง (อัตราตวง) มานะนี้
 เป็นชื่อหน่วยมาตราตวงตามวิธีโบราณเมื่อเวลาตวงข้าว จะใช้ทะนงในการตวงข้าว ซึ่ง
 เรียกว่ามานะ ดังมีความปรากฏใน อสัมปทานชาดก ตอนสังขเศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวกับ
 ภรรยาผู้ร้องให้อยู่ว่า

มิตรไมตรีของผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนพาล

ย่อมเป็นโทษเพราะการไม่รับสิ่งของ

เพราะฉะนั้น พี่จึงนำข้าวสิบครึ่งมานะ๑มาด้วยคิดว่า

มิตรไมตรีของเราอย่าได้แตกร้างเลย

ขอมิตรไมตรีของเรานี้จงยังยืนต่อไป

๒. มานะ หมายถึงความถือตัว ได้แก่ ความถือตัวที่เป็นกิเลสที่มีความยึดถือว่า
 มีตัวมีตน ซึ่งเป็นการถือสำคัญด้วยความรู้ ด้วยความรู้สึกที่เป็นไปในตนเอง จนทำให้เกิด
 ความยึดถือที่เกี่ยวกับตนเองว่าเราเป็นตัวเป็นตน จนเกิดความเทียบเคียงระหว่างตนกับคน

^{๑๔}พระโมคคัลลานะเถระ รจนา พระมหาสมปอง มุทิโต แปล อภิธานวรรณนา
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒) หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

^{๑๕}พระโมคคัลลานะเถระ รจนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปล, คัมภีร์อภิธานวรรณนา,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๗ - ๒๒๘.

อื่น เช่น ฉันทเป็นนั่นฉันทเป็นนี่ เราสูงกว่าเขา เราต่ำกว่าเขา เราเสมอเขา ตลอดจนรู้สึกภูมิๆ พองๆ ถือตัวอยู่ภายใน มานะนี้เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับทิฏฐิ จึงเป็นสิ่งที่ต้องละ หรือต้องกำจัดเสีย

มานะ ในทางโลกเข้าใจกันว่าเป็นความพยายามบากบั่นขยันหมั่นเพียร แต่ ในทางธรรม มานะ เป็นความสำคัญตน เป็นความทะนงตน ถือตน เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งเป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดร่วมกับโลภมูลจิตเท่านั้น

มานะ เป็นความถือตนทะนงตน ซึ่งไม่มีใครชอบอย่างแน่นอน ผู้ที่ยังไม่รู้แจ้ง อริยสังขารถึงความเป็นพระอรหันต์ มานะก็ยังมีแต่ว่าความหยาบ ความเบาบางก็แตกต่างกันออกไป เมื่อศึกษาในเรื่องของมานะ ซึ่งเป็นอกุศลเจตสิกประเภทหนึ่ง ทำให้เห็นว่าอกุศลในชีวิตประจำวันมีมากจริง ๆ แล้วแต่ว่าใครจะสะสมหนักมากไปในทางใด หรือว่าใครจะสามารถขัดเกลาให้เบาบางลงได้ในแต่ละทาง ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามกับมานะก็ต้องเป็นกุศลธรรมเท่านั้น ที่ควรอบรมเจริญให้มีขึ้นในชีวิตประจำวัน มี ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น เพราะฉะนั้น จิตใจอ่อนโยน ไม่หยาบกระด้างและประการสำคัญ การอบรมเจริญปัญญา ซึ่งเริ่มจากการฟังการศึกษาพระธรรมในชีวิตประจำวัน เป็นหนทางเดียวที่จะทำให้สามารถไปถึงซึ่งการดับกิเลสได้ รวมถึงกิเลสที่กำลังกล่าวถึง คือ มานะ ด้วย กิเลสทั้งหลายที่มีนั้น ต้องเป็นผู้มีปัญญา ถึงจะดับได้ ถ้าไม่มีปัญญา ก็ไม่สามารถดับกิเลสใด ๆ ได้เลย.

มานะที่ถือว่าเป็นปญฺจธรรมก็เพราะว่า มานะ ความถือตัวนั้นเป็นกิเลสหรือ อุปกิเลส เครื่องเศร้าหมองของจิต มานะนั้นก็เป็นอุปกิเลสข้อหนึ่งในจำนวนอุปกิเลส ๑๖ ข้อ

มานะ เป็นปญฺจธรรมก็เพราะเป็นกิเลสเครื่องนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ที่เรียกว่าอนุสัย แปลว่า กิเลสเครื่องนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ตราบใดที่สัตว์ทั้งหลายยังมีการเกิดอยู่ อนุสัย คือ มานานุสัยก็ยังมีประจำอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายอยู่ตราบนั้น มานะ เป็นปญฺจธรรมก็เพราะเป็นสังโยชน์ กิเลสเครื่องผูก เรียกว่า มานสังโยชน์ มานสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ มานะ เยอหยิ่งถือตัววงศ์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ในทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ ดวงมานะ

กิเลส^{๑๖} ได้แก่ ความเย่อหยิ่ง ความถือตัว เห็นว่าตัวสำคัญยิ่งกว่าผู้อื่น มานะนั้น ตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ หน้า ๙๔ จำแนกออกเป็นหลายอย่างดังนี้ คือ

ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา ความถือตัวกิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความยกตน ความเทิดตน ความเชิดชูตนดูจงความยกจิตขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดูจริง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามานะ^{๑๗} การแสดงความเท่าเทียมหรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่^{๑๘} เป็นกิเลสที่มีความยึดถือว่ามีตัวมีตน ซึ่งเป็นการถือสำคัญด้วยความรู้ ด้วยความรู้สึกที่เป็นไปในตัวเองจนทำให้เกิดความยึดถือเกี่ยวกับตัวเองขึ้นมาเป็นตัวเป็นตนที่มีอยู่หรือเป็นอยู่^{๑๙} คือมานะ เป็นอีกหนึ่งเหตุของปัญหาในชีวิตที่ทำให้เกิดทุกข์ เป็นกิเลสที่มีการพัฒนามาจากตัณหา เช่นเดียวกันแต่เป็นในลักษณะที่ยึดมั่นถือตัวตนที่เกิดจากความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงนั่นเอง

มานะ เป็นกิเลสที่เป็นส่วนประกอบของปญฺญจธรรม ที่ทำให้การทำงานของปญฺญจธรรมนั้นสมบูรณ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ว่า พระอริยสาวกผู้ชดถุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ ผู้ชดถุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้นละมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า เป็นเรา โดยประการทั้งปวง ละอริชชาได้แล้ว ทำวิชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง^{๒๐} ดังนั้นเพราะละมานะได้โดยชอบจึงถือว่าทำที่สุดแห่งทุกข์^{๒๑} มานะมีต้นเหตุมาจากสัญญา คือ มีสัญญาเป็นเหตุเกิด มีสัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญาเป็นแดนเกิด รวมความว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นย้ำต้นเหตุมาจากสัญญาทั้งสิ้น^{๒๒} ความจริงนั้นมานะจะมีปรากฏอยู่ในหลายที่ของพระไตรปิฎกในที่นี้เพียงจะยกให้เห็นถึงการกล่าวถึงมานะพอสังเขปเท่านั้น

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๕-๙๗.

^{๑๗} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๙/๓๑๔.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๙๕.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๐/๓๕.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๔.

^{๒๑} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๔.

^{๒๒} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๘/๓๓๑.

มานะ ๙ อย่างในปปัญจธรรม

มานะเป็นกิเลสที่ทำให้เราทุกข์ได้มาก คนรวยก็ทุกข์ คนสวยก็ทุกข์ คนเก่งก็ทุกข์เพราะความทุกข์ทั้งหลายนั้นเกิดจากการเปรียบเทียบคือมานะ เป็นกิเลสที่มีหลายลักษณะและมีความชัดเจนในลักษณะของตนเอง แต่ละลักษณะก็สามารถทำให้เกิดความทุกข์ได้ในรูปแบบที่ต่างกันตามความยึดถือ ว่าโดยย่อคือทำให้ทุกข์และเกิดความเนิ่นช้าทำให้ต้องวนเวียนเกิดในวัฏฏะนี้อีกนาน มานะแบ่งเป็นหลายประเภทด้วยกันตั้งแต่ มานะ ๑ มานะ ๒ มานะ ๓ มานะ ๔ มานะ ๕ มานะ ๖ มานะ ๗ มานะ ๘ มานะ ๙ มานะ ๑๒^{๒๓} มานะที่ปรากฏอยู่ในปปัญจธรรมคือมานะ ๙ ประเภทดังนี้

- ๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา หมายความว่าตนเองดีอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าดีกว่าเขา
- ๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองดีกว่าเขาอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา
- ๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองดีกว่าเขาอยู่แล้วตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าด้อยกว่าเขา
- ๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าด้อยกว่าเขา
- ๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง และสำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา
- ๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีเสมอเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญว่าความดีของตนด้อยกว่าเขา
- ๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อยกว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าเลิศกว่าเขา
- ๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อยกว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าเสมอเขา
- ๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา หมายความว่าตนเองมีความดีด้อย

^{๒๓} พระสาขัญญ ธมฺมธีโร (เศรษฐีจิก), “การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวงศกมลราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙.

กว่าเขาตามความเป็นจริง แต่สำคัญความดีของตนว่าด้อยกว่าเขา

๓.๒.๓ ปัญจธรรมประเภทที่ ๓ ทิฏฐิ ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อถือ
 ทั้งนี้ มักมีคำขยายนำหน้า เช่น สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) แต่
 ถ้า ทิฏฐิ มาคำเดียวโดด มักมีนัยไม่ดี หมายถึง ความยึดถือตามความเห็น ความถือมั่นที่
 จะให้เป็นไปตามความเชื่อถือ หรือความเห็นของตน การถือยึดถือเอาความเห็นเป็นความจริง
 ความเห็นผิด ความยึดติด ทฤษฏี ในภาษาไทยมักหมายถึงความดิ่งคือถือมั่นในความเห็น
 (พจนานุกรมเขียน ทิฐิ) ทิฏฐิ คือความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฏี อุดมการณ์ต่าง ๆ^{๒๔} มี
 ความหมายอยู่หลายนัยใช้ได้ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายไม่ดี และความหมายกลาง ๆ โดยมีได้ระบุว่าดี
 หรือไม่ดี คือไม่ใช่ชี้ชัดลงไปว่าถูกหรือผิด

พุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่า เวทนา กับ ทิฏฐิ ทำงานสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
 โดยทิฏฐิจะเป็นฐานในการประเมินค่า กำหนดท่าที และให้ความหมายแก่อารมณ์ที่กำลัง
 เสวยอยู่แม้บุคคลจะได้เสวยอารมณ์อย่างเดียวกัน หากมีทิฏฐิต่างกัน ความรู้สึกที่มีต่อ
 อารมณ์นั้นก็จะแตกต่างกันออกไป ดังนั้น ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ จึงเป็น
 เรื่องของอัตวิสัย (subjective) ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทิฏฐิส่วนบุคคล^{๒๕} ถ้าอยู่ในฐานะที่เป็น
 กิเลสกลุ่มปัญจธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็จะหมายถึงความเห็นผิด^{๒๖} ทิฏฐิเป็น
 กิเลสที่ประกอบอยู่ในกลุ่มของปัญจธรรมและทิฏฐิที่ปรากฏเกิดขึ้นทั้งหมดมีอยู่ ๒ แบบที่
 เป็นความคิดดีหรือคิดถูกเราเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ แต่ทิฏฐิในปัญจธรรมนั้นหมายถึงความคิด
 ที่ผิดไปจากความถูกต้องหรือความจริงซึ่งเป็นเหตุแห่งความเนิ่นช้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทิฏฐิเกิดจากมูลเหตุ ๖๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
 ทุก

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, **อริยสังจากพระโอรุฏฐ์ ภาคต้น** (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร,
 ๒๕๓๖), หน้า ๓๗๗.

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.
 อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๖.

จำพวกรับสัมผัส^{๒๗} (ผัสสะ) ทางผัสสาชยตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา^{๒๘} เมื่อมีตัณหาความทุกข์ต่าง ๆ จึงปรากฏทิวฏฐิ ๖๒^{๒๙} เป็นพระสูตรสำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และเป็นการแสดงความสำคัญของความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ทรงตรัสเกี่ยวกับทิวฏฐิไว้อีกว่า “ความถือ ความถือมั่นความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่นทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือขัดแย้งความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่า เป็นจริงเห็นปานนี้ จนถึงทิวฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่าลูกศรคือทิวฏฐิ”^{๓๐} เป็นความเห็นผิดที่ทำให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายวนเวียนเนิ่นช้าในวัฏฏะ

ประเภทแห่งทิวฏฐิ ๖๒ ในปัญญาธรรม ทิวฏฐิมียอยู่หลายแบบในการอธิบายทางพระพุทธศาสนา แต่งานวิจัยนี้มุ่งการอธิบายที่เป็นทิวฏฐิที่เป็นกิเลสที่อยู่ในกลุ่มของปัญญาธรรมเท่านั้น ในโลกนี้บุคคลมากเท่าไรความคิดก็มากเท่านั้น เราสามารถแบ่งความคิดของบุคคลเอาไว้ได้ ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ สัมมาทิวฏฐิ และมิจฉาทิวฏฐิ ดังนั้นสัมมาทิวฏฐิคือความเห็นที่ตรงตามหลักของพระพุทธเจ้า แต่ที่จะกล่าวก็คือทิวฏฐิในส่วนของมิจฉา หรือความเห็นผิด ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้มีอยู่ถึง ๖๒ แบบดังนี้

ปุพพันตักปิฎาทิวฏฐิ ๑๘ ลัทธิที่ปรารภขันธสี่วนอดีต ๑๘ อย่าง มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวถึงขันธสี่วนอดีต แสดงทิวฏฐิหลายชนิดด้วยเหตุ ๑๘ ประการ ดังนี้ สัสสตทิวฏฐิ ๔^{๓๑} มีทิวฏฐิว่าเที่ยง บัญญัติอัตตา และโลกว่าเที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการ

ปุพพเนิวาสานุสุตติ สมณพราหมณ์บางคน บรรลุเจโตสมาธิ ตามระลึกถึงขันธที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายประการ ได้หนึ่งชาติบ้าง หลายแสนชาติบ้าง เขากล่าวว่า อัตตา และโลกเที่ยง คงที่ ส่วนสัตว์นั้นย่อมนั่นไป ท่องเที่ยวไปจุติ เกิด นี้เป็นฐานะที่ ๑

^{๒๗} สัมผัส หรือการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เช่น ตากระทบรูปเป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทิวฏฐิ ๖๒ เริ่มต้นจากผัสสะนำไปสู่เวทนา สุดท้ายก็คือความทุกข์ ดังนั้น จึงไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ได้แต่อย่างใด, ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๔/๑๑๖.

^{๒๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕.

^{๒๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๑/๑.

^{๓๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๔.

^{๓๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐-๓๗/๑๑-๑๕.

ในฐานะที่ ๒ และ ๒ สมณพราหมณ์บางคน บรรลุเจโตสมาธิ ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ วัฏฏวิวัฏฏกับหนึ่งบ้าง สี่สิบบ้าง เขากล่าวว่าอัตตาและโลกเที่ยง คงที่ส่วนสัตว์นั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุตติ เกิด

ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์บางคน เป็นนักตรึก นักคั่นคิด กล่าวตามที่ตนตรึกได้คั่นคิดได้ว่า อัตตา และโลกเที่ยงคงที่ ส่วนสัตว์นั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไปจุตติ เกิดเรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งปฏิสนธิเหล่านี้ อันบุคคลถือไว้ยึดไว้แล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื่องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุที่นั่นชัด ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่นก็ทราบความเกิดขึ้น ความดับไป คุณและโทษ เวทนาทั้งหลาย กับอุบายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้เฉพาะตน เพราะไม่ถือมั่น ตถาคตจึงหลุดพ้น

เอกัจฉสติกปฏิสนธิ ^{๓๒} มีปฏิสนธิว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ ประการระยะเวลาช้านาน เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ เหล่าสัตว์ย่อมเกิดในอภิสสรพรหมเหล่าสัตว์นั้นได้สำเร็จทางใจ สถิตอยู่ในภพนั้น บางครั้งสิ้นกาลยาวนาน เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ที่จุตติขึ้นจากชั้นอภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุ หรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมอันว่างเปล่า สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจ สถิตอยู่ในภพนั้นเกิดความกระสันความดิ้นรน ว่าแม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง บรรดาสัตว์เหล่านั้นผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นย่อมมีความคิดว่า เราเป็นพรหม เราเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ไม่มีใครข่มได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็นสัตว์เหล่านี้เรานิรมิต แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลัง ก็มีความคิดว่า ท่านผู้นี้แลเป็นพรหม พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญนี้นิรมิตแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้น ผู้ใดเกิดก่อนผู้นั้นอายุยืนกว่า มีศักดิ์มากกว่า สัตว์เหล่านี้ได้บวชเป็นบรรพชิต แล้วบรรลุเจโตสมาธิ ตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ หลังจากนั้นไประลึกไม่ได้ จึงได้กล่าวว่า ท่านผู้ใดเป็นพรหม พระพรหมผู้ใดนิรมิตพวกเรา พระพรหมผู้นั้นเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืนคงทน มีอันไม่แปรผัน ส่วนพวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่างนี้เป็นฐานะที่ ๑

^{๓๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘-๕๒/๑๖-๒๑.

ในฐานะที่ ๒ เทวดาพวกหนึ่ง หมกมุ่นอยู่แต่ในความรื่นรมย์ สติย่อมหลงลืม เมื่อจืดจางจากขั้นนั้นแล้ว มาเป็นอย่างนี้ จึงออกบวชเป็นบรรพชิต แล้วบรรลุเจโตสมาธิ ตามระลึกถึงขั้นที่เคียดอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้ จึงกล่าวว่า พวกเทวดาที่ไม่หมกมุ่นอยู่ในความรื่นรมย์ สติย่อมไม่หลงลืม จึงไม่จืดจางจากขั้นนั้น เป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงทน ไม่แปรผัน ส่วนพวกตนเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อยยังต้องจืด นี่เป็นฐานะที่ ๒

ในฐานะที่ ๓ เทวดาพวกหนึ่งมักเพ่งโทษกันและกัน มุ่งร้ายกัน พากันจืดจางขั้นที่ตนอยู่ แล้วมาเป็นอย่างนี้ จึงออกบวชเป็นบรรพชิต แล้วบรรลุเจโตสมาธิ ตามระลึกถึงขั้นที่เคียดอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้ หลังแต่นั้นไประลึกไม่ได้ จึงเกิดความเห็นเช่นเดียวกับฐานะที่ ๒

ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์บางคนเป็นนักตรึก นักคิดค้น กล่าวตามที่ตนตรึก ได้คิดค้นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย นี้ได้ชื่อว่าอัตตา เป็นของไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอันแปรผัน ส่วนที่เรียกว่าจิต หรือใจ หรือวิญญาณนี้ ชื่อว่าอัตตา เป็นของเที่ยงอันตานันติกทิวฐิ ^{๓๓}มีทิวฐิวว่าโลกมีที่สุด และหาที่สุดมิได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการสมณพราหมณ์บางคน บรรลุเจโตสมาธิ ย่อมมีความสำคัญในโลกว่ามีที่สุด กลมโดยรอบ นี้เป็นฐานะที่ ๑

ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์บางคน บรรลุเจโตสมาธิ มีความสำคัญในโลกว่าไม่มีที่สุด หาที่สุดรอบมิได้ พวกที่ว่าโลกนี้มีที่สุด กลมโดยรอบนั้นแท้จ นี้เป็นฐานะที่ ๒

ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์บางคน บรรลุเจโตสมาธิ มีความสำคัญในโลกว่าด้านบน ด้านล่าง มีที่สุด ด้านขวางหาที่สุดมิได้ พวกที่ว่าในฐานะที่ ๑ และในฐานะที่ ๒ นั้นแท้จ นี้เป็นฐานะที่ ๓

ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์บางคน เป็นนักตรึก นักคิดค้น กล่าวตามที่ตนตรึก ได้คิดค้นได้ว่า โลกนี้มีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ พวกที่ว่าในฐานะที่ ๑๒ และ ๓ นั้นแท้จ

^{๓๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๓-๖๐/๒๑-๒๔.

อมราวชิเขปิกทิวฐิ ๔^{๓๔} มีทิวฐิดิ้นได้ไม่ตายตัว ด้วยเหตุ ๔ ประการ สมณพราหมณ์บางคน ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ถ้าตนพยากรณ์ไปก็จะเป็นเท็จ จึงไม่กล้า

พยากรณ์ เพราะเกลียดการกล่าวเท็จ จึงกล่าววาทาที่เชื่อได้ไม่ว่า ความเห็นของเราว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ ไม่ใช่ก็มิใช่ นี่เป็นฐานะที่ ๑

ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์บางคน ไม่รู้ตามความเป็นจริง เกรงว่าพยากรณ์ไปแล้วจะเป็นอุปาทาน จึงกล่าววาทาด้้นได้

ในฐานะที่ ๓ สมณพราหมณ์บางคน ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง เกรงว่าเมื่อถูกซักใช้แล้วตอบไม่ได้ จึงกล่าววาทาด้้นได้

ในฐานะที่ ๔ สมณพราหมณ์บางคนเป็นคนเขลา งมง่าย เมื่อถูกถามว่าอย่างไร ตนมีความเห็นว่าเป็นอย่างไร ก็ตอบไปตามนั้น จึงกล่าววาทาที่เชื่อถือไม่ได้ อธิจจสมุปบันนิกทิวฐิ ๒^{๓๕} มีทิวฐิวาอัตตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการพวกเทวดาเชื่อว่า อัสัญญีสัตว์มีอยู่ เมื่อจุติจากชั้นนั้นเพราะความเกิดขึ้นแห่งัสัญญา มาเป็นอย่างนี้ แล้วออกบวชเป็นบรรพชิต บรรลุเจโตสมาธิ ย่อมระลึกถึงความเกิดขึ้นแห่งัสัญญาได้ เบื้องหน้าแต่นั้นไประลึกไม่ได้ เขากล่าวว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ เพราะตนเมื่อก่อนไม่มี เดียวนี้ตนมี นี่เป็นฐานะที่ ๒

ในฐานะที่ ๒ สมณพราหมณ์บางคน เป็นนักตรึก นักคิดคั้น เขากล่าวตามที่ตรึกได้คั้นคิดได้ว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ

อุปรัณตกับปิกทิวฐิ ๔๔^{๓๖} ลัทธิที่ปรารภขันธส์วนอนาคตและปัจจุบัน ๔๔ อย่าง สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำหนดขันธส์วนอนาคต กล่าวคำแสดงทิวฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๔๔ ประการ สัจญญิติวฐิ ๑๖^{๓๗} มีทิวฐิวา อัตตาเห็นอขึ้นไปจากการตายมีัสัญญา ด้วยเหตุ ๑๖ ประการ คือ อัตตามีรูป ไม่มีรูป ทั้งที่มีรูปทั้งที่ไม่มีรูป ทั้งที่มีรูปก็ไม่ใช่ ทั้งที่ไม่มีรูปก็ไม่ใช่ ที่มีที่สุด ที่ไม่มีที่สุด ทั้งที่มีที่สุดทั้งที่ไม่มีที่สุด ทั้งที่มีที่สุดก็มิใช่ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ที่มีัสัญญาอย่างเดียวกัน ที่มีัสัญญาต่างกัน ที่มีัสัญญายอมเยา ที่มีัสัญญาหาประมาณมิได้

^{๓๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๖๑-๖๖/๒๔-๒๘.

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๖๗-๗๓/๒๘-๓๐.

^{๓๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๗๔/๓๐.

^{๓๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๗๕-๗๗/๓๐-๓๒.

ที่มีสุขอย่างเดียว ที่มีทุกข์อย่างเดียว ที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ ที่มีทุกข์ก็มีไซ้ สุขก็มีไซ้ ยั่งยืนมี
สัญญา

อสังขณฺณทิวฺจฺจ ^{๓๘}มีทิวฺจฺจว่า อตฺตาทนฺนํไปจกการตายไม่มีสัญญา ด้วยเหตุ๘
ประการ คือ อตฺตาทมีรูป ที่ไม่มีรูป ทั้งที่มีรูปทั้งที่ไม่มีรูป ทั้งที่มีรูปก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีรูป ก็มีไซ้
ที่มีที่สุด ที่ไม่มีที่สุด ทั้งที่มีที่สุดทั้งที่ไม่มีที่สุด ทั้งที่มีที่สุดก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีไซ้ ยั่งยืน
ไม่มีสัญญาเนวสัญญานาสัญญทิวฺจฺจ ^{๓๙}มีทิวฺจฺจว่า อตฺตาทนฺนํไปจกการตาย มีสัญญาก็
มีไซ้ ไม่มีสัญญาก็มีไซ้ ๘ ประการ คือ อตฺตาทมีรูป ทั้งที่มีที่สุดก็มีไซ้ ทั้งที่ไม่มีที่สุดก็มีไซ้
ยั่งยืนมีสัญญา

อุทฺเททิวฺจฺจ ^{๔๐}มีทิวฺจฺจว่าขาดสูญ ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ
ความเล็กเกิดของสัตว์ ด้วยเหตุ ๗ ประการ คือ

สมณพราหมณ์บางคนมีวาทีว่า เพราะอตฺตาทนี้มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ มี
มารดา บิดา เป็นแดนเกิด เพราะกายแตกย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมเล็กเกิด อตฺตาทนี้
จึงเป็นอันขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอตฺตาทอื่นที่เป็นทิพย์ เป็นกามาพจร บริโภค
กวจิงการหาร เพราะกายแตก อตฺตาทนั้นย่อมขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอตฺตาทอื่นที่เป็นทิพย์ มีรูปสำเร็จด้วย
ใจ มีอวัยวะใหญ่่น้อยครบครัน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เพราะกายแตก อตฺตาทนั้นย่อม
ขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอตฺตาทอื่นที่เข้าถึงชั้นอากาศานัญญายตนะมี
อารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญา เพราะดับปฏิสมสัญญา เพราะไม่ใส่ใจ
ในนันทตสัญญา เพราะกายแตก อตฺตาทนั้นย่อมขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอตฺตาทอื่นที่เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญายตนะ
เพราะกายแตก อตฺตาทนั้นย่อมขาดสูญ

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอตฺตาทอื่นที่เข้าถึงอากิญญายตนะ เพราะ
กายแตก อตฺตาทนั้นย่อมขาดสูญ

^{๓๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๗๘-๘๐/๓๒-๓๓.

^{๓๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๘๑-๘๑/๓๓-๓๔.

^{๔๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๘๔-๙๒/๓๔-๓๖.

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีอดีตชาติที่เข้าถึงแนวสัจญาณาสัจญาณายตนะ เพราะกายแตก อดตานั้นย่อมนขาดสูญ

ทิวฐธรรมนิพพานทิวฐิ ^{๕๑} มีทิวฐิว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่งของสัตว์ ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ

สมณพราหมณ์บางคนกล่าวว่า เพราะอดีตชาติอิมเอิบพรั่งพร้อม เพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบัน

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ยังมีเหตุอื่นอีก เพราะเหตุว่ากามทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จึงเกิดความโศก ความรำไร ความทุกข์โทมนัส คับใจ เพราะอดีตชาติสังัดจากกาม จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ มีปิติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบันสมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ปฐมฌานยังหยาบ เพราะอดีตชาติบรรลุทุติยฌาน จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบัน

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ทุติยฌานยังหยาบ เพราะอดีตชาติบรรลุตติยฌาน จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบัน

สมณพราหมณ์พวกอื่นกล่าวว่า ตติยฌานยังหยาบ เพราะอดีตชาติบรรลุจตุตถฌาน จึงเป็นอันบรรลุนิพพานปัจจุบัน

อาหารของปัญญาธรรม

อาหาร แปลว่า นำมา หมายความว่า ทำให้ผลเกิดขึ้น และ ช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้ “ธรรมเหล่าใด ย่อมนำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตนๆ ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอาหาร”^{๕๒} ปัญญาธรรมก็เป็นกิเลสที่เจริญได้ด้วยอาหาร หรือสิ่งที่ช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่เช่นกัน ก่อนอื่นจะขอแนะนำอาหารที่ช่วยอุดหนุนชั้น ๕ ก่อนเพื่อความเข้าใจในอาหารของปัญญาธรรม อันจะทำให้ ปัญญาธรรมเจริญ พระพุทธเจ้าตรัส “อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไป

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๙๓-๙๙/๓๗-๓๘.

^{๕๒} อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยสุทธิ), หน้า ๖๒.

เพื่อการดำรงอยู่ ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้วหรือ อนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด^{๔๓} อาหารตามหลักมี ๔ อย่าง^{๔๔} คือ

๑. กพพีการาหาร นำมาซึ่งรูปอันเกิดจากโอชา คือ ข้ำวน้ำนมขนมต่างๆ ทำให้เกิดอาหารขสุทฐฎฐกกลาป^{๔๖}ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นอาหารแห่งร่างกายสัตว์ทำให้ร่างกายของสัตว์เจริญ ถ้าขาดอาหารนี้ร่างกายจะพินาศลง ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปไม่ได้ องค์ธรรมของกพพีการาหารนั้น ได้แก่โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ คืออาหารรูป กพพีการาหารเป็นรูปปรมาตถ์

๒. ผัสสาหาร นำมาซึ่งเวทนา คือการเสวยอารมณ์เป็นสุขเป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ให้เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ผัสสเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด เวทนาทั้งหลายถ้าไม่มีผัสสะแล้วเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะผัสสะเป็นเหตุแห่งเวทนา ผัสสะจึงเป็นอาหารของเวทนา ผัสสาหารเป็นเจตสิกปรมาตถ์

๓. มโนสัญเจตนาหาร นำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญูณ คือการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิกในอกุศลจิต ๑๒ โลกีย์กุศลจิต ๑๗^{๔๗} เจตนาที่เป็นกุศล และอกุศล เป็นเหตุให้เกิดวิญญูณซึ่งเป็นกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล การกระทำต่างๆ ถ้าไม่มีเจตนามาปรุงแต่งแล้ว สัตว์ทั้งหลายเมื่อตายไปก็จะมีไม่มีการเกิด เจตนาเจตสิกจึงชื่อว่าเป็นมโนสัญเจตนาหาร มโนสัญเจตนาหารเป็นเจตสิกปรมาตถ์

^{๔๓} สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑)อณทชะ(เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในถ้ำโคล) (๔) โอบปาติกะ (เกิดผุดขึ้น)สัตว์จำพวกที่เป็นอณทชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และโอบปาติกะนั้นท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว, ส.นิ.อ. (บาลี)

^{๔๔} ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗.

^{๔๕} อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, หน้า ๖๒.

^{๔๖} สุทฐฎฐกกลาป คือ อวินิพโยครูป ๘ ที่เกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย.

^{๔๗} ขุนสรวรพิกโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมทางอากาศ ปริเฉทที่ ๗ สมุจจัยสังคหวิภาค**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๘.

๔. วิญญาณอาหาร นำมาซึ่งเจตสิกและกัมมชรูป องค์ธรรมของวิญญาณอาหาร ได้แก่จิตทั้งหมด จิตทั้งหมดนำมาซึ่งเจตสิกทั้งหมด เพราะจิตและเจตสิกต้องเกิดพร้อมกัน^{๔๔} แต่จิตนี้เป็นประธาน จึงกล่าวได้ว่าจิตนำมาซึ่งเจตสิก ส่วนกัมมชรูปเป็นรูปที่เกิดจากกรรมอันได้ทำมาแต่อดีต แต่ในภพปัจจุบันกัมมชรูปก็เกิดพร้อมกับจิตทุกๆ ขณะจิต (ในปัจจุโวการภูมิ) กล่าวได้ว่า จิตนำมาซึ่งกัมมชรูป

อาหารสี่อย่างนี้เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า อาหารคือคำ ข้าว ผัสสะ มโนสัญญาเจตนาหาร และวิญญาณ วิญญาณจึงเป็นที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ที่นั่น การก้าวลงสู่รูปนามมีอยู่ที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ที่นั่น ความเจริญแห่งสังขารมีอยู่ที่ใดการบังเกิดภพใหม่มีอยู่ที่นั่น เมื่อบังเกิดภพ จึงมีชาติ ชรา และมรณะ^{๔๕}

การเชื่อมโยงของอาหารกับปปัญจธรรม

๑. กพพีการาหาร คืออาหารที่ทำให้รูปเจริญ เมื่อรูปเจริญจึงเป็นที่ตั้งของนาม ทำให้ปปัญจธรรมเจริญได้ ปปัญจธรรมคือนาม ที่ต้องอาศัยรูปเกิด และในบางครั้งรูปต้องแสดงอาการต่างๆ ที่เกิดจากจิตคือจิตชรูป รวมไปถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ โดยเจตนาเรียกว่ากัมมชรูป ซึ่งหมายถึงกุศล อกุศล อัปพยากต ดังนั้นสังขารที่เป็นส่วนของอกุศลกรรมคือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นส่วนหนึ่งในการปรุงแต่ง ว่าโดยตรงอาหารหยาบคือ กพพีการาหารนั้นเป็นอาหารที่สามารถมองเห็นและเป็นสิ่งที่บำรุงรูปโดยตรง รสชาติของอาหารหยาบ ก็มีส่วนในการบำรุงปปัญจธรรมด้วย เช่นการรับประทานอาหารที่พอใจ ย่อมมีรสชาติของอาหารเป็นที่ตั้งของ ปปัญจธรรม อาหารจึงเป็นกลไกในการหล่อเลี้ยงรูปให้เจริญ ปปัญจธรรมที่เจริญได้เพราะมีอาหารหยาบที่หล่อเลี้ยงรูป รวมไปถึงอาหารหยาบที่เป็นที่ตั้งของปปัญจธรรมอีกด้วย จึงเป็นเหตุให้ปปัญจธรรมอยู่ได้

^{๔๔} วรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาวิทยการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒.

^{๔๕} มูลนิธิพุทธโฆษณ์, พุทธวจนะ ๒ อริยสัจจากพระโฆษฐ์ ภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คิว พรีน แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔๘.

๒. ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ หมายถึงอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและ
 วิญญาณ มาประชุมกัน เรียกว่าสัมผัส หรือ ผัสสะ แปลว่ากระทบ เป็นอาหารแห่ง
 นามธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๕๐} ดังนั้นการกระทบกัน
 ระหว่างสภาวะทั้ง ๓ คือ อารมณ ทวาร และจิต เรียกว่าผัสสะ ๖ ได้แก่ ผัสสะเจตสิก ซึ่ง
 สามารถประกอบได้กับจิตทุกดวง^{๕๑}

จักขุสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ จักขุวิญญาณจิต ๒)

โสตสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ โสตวิญญาณจิต ๒)

ฆานสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ ฆานวิญญาณจิต ๒)

ชีวหาสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ ชิวหาวิญญาณจิต ๒)

กายสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ กายวิญญาณจิต ๒)

มโนสัมผัสผัสสะ (ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับ โลเกียวิปากจิต ๒๒)

ในพระสูตรต้นตปิฎกปรากฏในมหาโกฏฐิตสูตรว่า "ผู้มีอายุ ปปัญจธรรม"^{๕๒} (สิ่งที่
 คิดปรุงแต่ง) ย่อมดำเนินไปตราบเท่าที่ผัสสาายตนะ ๖ ดำเนินไป ผัสสาายตนะ ๖ ก็ดำเนินไป
 ตราบเท่าที่ ปปัญจธรรมดำเนินไป ผู้มีอายุ เพราะผัสสาายตนะ ๖ ประการ"^{๕๓} จากพระสูตรจึง
 เห็นได้ว่าผัสสะเป็นอาหารที่ทำให้ปปัญจธรรมดำรงอยู่ได้ตลอดไป การกระทบทางทวารทั้ง
 ๖ เป็นเหตุที่ทำให้ปปัญจธรรมเจริญได้เพราะเป็นทั้งต้นเหตุ เป็นที่เกิด เป็นแดนเกิด เมื่อมี
 การกระทบกันไม่ว่าทางใดทางหนึ่งนั้นย่อมทำให้เกิดเวทนา ความสุขและความทุกข์เป็นเหตุ
 แห่งตัณหาทั้งปวง เมื่อมีตัณหาจึงมีทิฏฐิ เมื่อมีตัณหาจึงมีมานะ เป็นเช่นนี้ผัสสะจึงเป็น
 อาหารของปปัญจธรรม

^{๕๐} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒมหาเถระ), สัมมาทิฏฐิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :โรง
 พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^{๕๑} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตร
 จุฬอภิธรรมิกะโท, หน้า ๙.

^{๕๒} อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๓๗๗.

^{๕๓} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๕.

๓. มโนสังขยาเจตนาหาร^{๕๔} เป็นเจตนาที่ประกอบอยู่ในจิต เจตนาอันนี้จะประกอบกับจิตทุกดวง เมื่อจิตเกิดเจตสิกย่อมเกิดพร้อมกัน ดังนั้น ตัณหา ทิฏฐิ มานะ หรือปปัญจธรรมก็เป็นกลุ่มของเจตสิกเช่นกัน เมื่อมีเจตนามาประกอบย่อมเป็นกรรมวิบากฝ่ายอกุศล ดังนั้นเจตนาที่อยู่ในจิตหรือมโนสังขยาเจตนาหาร จึงเป็นอาหารทำให้ปปัญจธรรมมีการสืบทอดกันและเจริญขึ้นไม่มีวันจบ ทั้งยังทำให้เจตสิกอื่นๆ ที่เป็นเหตุแห่งการเกิดของปปัญจธรรมเจริญด้วยเช่นกัน เจตนาคือกรรม การเกิดของกรรมชื่อว่าเป็นทางที่ทำให้ปปัญจธรรมเจริญ

๔. วิญญาณาหาร ในที่นี้หมายถึงวิญญาณคือจิต กล่าวได้ว่าจิตและเจตสิกเกิดดับพร้อมกันเสมอ^{๕๕} จิตคือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และอารมณ์ที่ถูกจิตรู้ มี ๖ อย่างคือ^{๕๖}

๑. รูปารมณ์ ได้แก่ รูปสี ถูกจิตรู้ด้วยการ เห็น
๒. สัททารมณ์ ได้แก่ เสียง ถูกจิตรู้ด้วยการ ได้ยิน
๓. คันธารมณ์ ได้แก่ กลิ่น ถูกจิตรู้ด้วยการ รู้กลิ่น
๔. รสารมณ์ ได้แก่ รส ถูกจิตรู้ด้วยการ รู้รส
๕. โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ แข็ง อ่อน เย็น ร้อน หย่อน ตึง ถูกจิตรู้ด้วยการรู้สัมผัส

สัมผัส

๖. ธรรมารมณ์ ได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน บัญญัติ ถูกจิตรู้ด้วยการ คิดนึกปปัญจธรรม เป็นเจตสิกกลุ่มหนึ่งที่ถูกจิตรู้ ธรรมชาติของจิตเมื่อถูกเจตสิกปรุงแต่งย่อมมีคุณสมบัติเป็นไปตามเจตสิก ตราบใดที่ยังมีปปัญจธรรมอยู่ ย่อมมีตัวรู้คือจิตที่ออกมารับอารมณ์อยู่เสมอ วิญญาณทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาลจึงเป็นอาหารและที่เจริญของปปัญจธรรม ว่าโดยเข้าใจคือวิญญาณเกิดขึ้นทุกขณะ อธิบายได้ว่าตราบใดที่จิตยังมีการปรุงแต่งอยู่ ปปัญจธรรมก็สามารถเกิดร่วมด้วยเสมอ เมื่อมีสังขาร จึงมีวิญญาณ ตามในแห่งปัจจุสมุปบาท

^{๕๔} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒมหาเถระ), **สัมมาทิฏฐิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^{๕๕} วรณสิทธิ ไททยะเสวี, **พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพยวิสุทธี), หน้า ๙.

^{๕๖} วรณสิทธิ ไททยะเสวี, **พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบมหานีรานนท์, ๒๕๔๗,) หน้า ๒๐.

อาหารที่ทำให้ปัญจธรรมเจริญได้ชัดเจนได้แก่ สัณฺญา ผัสสะ เวทนา ซึ่งปรากฏอยู่ในอาหาร ๔ เป็นอาหารที่ทำให้ขั้น ๕ เจริญ และในเวลาเดียวกันก็ทำให้ปัญจธรรมเจริญไปพร้อมกัน^{๕๗}

๓.๓ ปัญจธรรมเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม

ปัญจธรรมเป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศล ที่ประกอบกับจิต เป็นอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต เป็นอนุสัยกิเลส คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขั้นสันดานของสัตว์ เป็นสังโยชน์ คือกิเลสเป็นเครื่องผูกสัตว์ไม่ให้แล่นออกไปจากภพ ปัญจธรรมจึงชื่อว่ากิเลสเครื่องเนิ่นช้า คือช้าเพราะความทะยานอยาก (ตัณหา ๑๐๘) ช้าเพราะความถือตัว (มานะ ๙) ช้าเพราะความเห็นผิด (ทิฏฐิ ๖๒) ดังนั้น ปัญจธรรมจึงเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม เช่น

๓.๓.๑ วิปัสสนูปกิเลส^{๕๘} เป็นเครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนา และเป็นสหชาติธรรมของวิปัสสนาด้วย เพราะผู้เจริญวิปัสสนา จนเกิดญาณแก่กล้าถึงตรุนอุทยัพพญาณแล้ว เป็นที่แน่นอนที่ต้องเกิดวิปัสสนูปกิเลส อันเป็น อมกค ไม่ใช่ว่าทำให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจดวิปัสสนูปกิเลสนั้นมี ๑๐ อย่าง คือ

๑. โภภาส มีแสงสว่างรุ่งโรจน์แรงกล้า สว่างกว่าแต่กาลก่อน
๒. ปีติ อิ่มใจเป็นอย่างยิ่งกว่าที่ได้เคยพบเห็นมา
๓. ปัสสัทธิ จิตสงบเยือกเย็นมาก
๔. อธิโมกข น้อมใจเชื่อ อย่างเลื่อมใสเด็ดขาด ปัญญาก็เกิดได้ยาก
๕. ปัคคหะ พากเพียรอย่างแรงกล้า
๖. สุข มีความสุขสบายเหลือเกิน ชวนให้ติดสุขเสีย
๗. ญาณ มีปัญญามากไป จะทำให้เสียปัจจุบัน

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน นางสาวธรรมวลี ศรีแท้่ม การศึกษาปัญจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๔), หน้า (๕๘).

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/ ๒๘๗

๘. อุပ္ภูฐาน ตั้งมั่นในอารมณ์รูปนามจนเกินไป ทำให้ปรากฏนิมิตต่าง ๆ
 ๙. อุเบกขา วางเฉยมาก เป็นเหตุให้หย่อนความเพียร
 ๑๐. นิกันติ ชอบใจจิตใจในกิเลส ๙ อย่างข้างบนนั้น

วิปัสสนูปกิเลส ๙ ประการ ตั้งแต่ โสภาส ถึง อุเบกขานั้น แม้ว่าจะเกิดปรากฏขึ้นมาแล้ว ถ้านิกันติยังไม่เข้าร่วมด้วย คือ ไม่ชอบใจ ตีใจ เพลิดเพลินไปด้วย ก็ไม่เป็นอุปกิเลสของวิปัสสนา ต่อเมื่อใด

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ โสภาส ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ ปิติ ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ บัสนัทธิ ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ อธิโมกข ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ ปัคคหะ ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ สุข ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ ญาณ ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ อุပ္ภูฐาน ก็ดี

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจตีใจ อุเบกขา ก็ดี

เมื่อนั้นจึงนับว่าองค์ประกอบทั้ง ๙ นี้เป็น วิปัสสนูปกิเลส ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ยินดีพอใจอยู่เพียงแค่นี้ โดยเข้าใจเสียว่าตนเองสำเร็จมรรคผลแล้ว เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งคาหกรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ และเป็นช่องให้ อกุศลธรรมเหล่าอื่นเกิดขึ้นอีกมากมาย ผู้มีปัญญา่อมพิจารณาองค์ประกอบของวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๙ และองค์วิปัสสนูปกิเลสแท้ ๆ อีก ๑ คือ นิกันติว่าสักแต่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนี้แล้ว วิปัสสนาก็ไม่เศร้าหมอง แต่จะเจริญขึ้นตามลำดับ^{๕๙}

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการดังที่กล่าวนี้ กำหนดถือว่า เป็นอันตราย ธรรมเหล่านี้เป็นอันตรายแห่งวิปัสสนาธรรม เป็นอัมคค มิใช่ทางเลย มีความหมายว่า วิปัสสนูปกิเลสที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นอันตรายของวิปัสสนาโดยแท้ แต่จะบังคับบัญชามิให้เกิดขึ้นก็ไม่ได้

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ประยูรวงศ์พิมพ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๐.

เมื่อเจริญถึง ตรุณอุทฺทพฺพญาณ วิปัสสนูปกิเลสย่อมเกิดขึ้นตามธรรมชาติคู่กับวิปัสสนา จะเรียกว่าเป็นสหายของวิปัสสนาก็ได้

๓.๓.๒ ทิฏฐิ เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงธรรม

การยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นอุปสรรคขวางหรือทำให้เกิดความเนิ่นช้าต่อการเข้าถึงธรรม นอกจากนั้นยังเป็นปัญหาเร่งด่วนที่จะต้องจัดการแก้ไขในลำดับต้นๆ ดังที่ พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่าปัญหาเรื่องทิฏฐิ เป็นปัญหาเฉพาะหน้าและรีบด่วนที่สุด เพราะถ้าเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างต่ำอย่างทราวม ที่สุดก็จะพาลลงนรกลงอบายในปัจจุบันทันตาเห็น ถ้าสูงขึ้นมากกว่านั้นก็ให้พ้นทุกข์ไปอย่างขั้นประณีตคือเวียนว่ายตายเกิดไป แม้จะเป็นเทพเป็นพรหมเราก็ถือว่าต้องทนเวียนว่ายตายเกิดอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้นปัญหาเรื่องทิฏฐินี้ จึงมีมากไม่มีที่สิ้นสุดจนกว่าจะเป็นพระอรหันต์ อย่างไรก็ตามปัญหาหรืออุปสรรคจะมีมากหรือน้อยอย่างไรขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของความยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐินั้น เพราะทิฏฐิจะเป็นเหมือนกำแพงที่ปิดกั้นตัวเองไม่ให้มีโอกาสออกมารับรู้โลกภายนอกได้อย่างเต็มที่พร้อมกันนั้นก็ปิดกั้นไม่ให้ข้อมูลจากโลกภายนอกเข้ามาหาตัวเองด้วยส่งผลให้วิถีชีวิตตนเวียนซ้ำซากอยู่ในกรอบแคบๆ โอกาสที่จะได้รับรู้ข้อมูลหรือวิถีชีวิตแบบอื่นๆ จึงเกิดขึ้นได้ยากดังนั้นพุทธศาสนาจึงได้กล่าวถึงทิฏฐิในฐานะเป็นอุปสรรคไว้ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

ทิฏฐุปาทาน^{๖๐} ความยึดมั่นถือมั่นในทฤษฎีหรือทิฏฐิต่างๆ เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของหลักปฏิบัติสมุปบาท โดยเป็นผลสืบเนื่องมาจากตัณหาอีกทีหนึ่ง และตัณหานี้ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากอวิชชานั้นเอง เมื่อบุคคลมีความไม่รู้ (อวิชชา) ในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ในฐานะเป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกัน จึงเกิดความเห็นผิดว่ามีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรขึ้นมา ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งแล้วความเห็นผิดนี้ก็ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา หรือความอยากที่จะแสวงหาวัตถุมาปรนเปรอตน (กามตัณหา) อยากให้ตนได้เป็นหรือได้ดำรงอยู่ในภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง (ภวตัณหา) หรืออยากให้ตนพ้นไปจากภาวะที่เป็นอยู่ (วิภวตัณหา)

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. ๑๑/๒๖๒/๒๔๒.

ทิวฐิฐิชาละ^{๖๐} ชำยแห่งทิวฐิฐิ ในพรหมชาลสูตรพระพุทธองค์ได้ทรงเปรียบเทียบ ทิวฐิฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นทิวฐิฐิที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้น ว่าเป็นเช่นเดียวกับเส้นด้ายจำนวนมากมาย ที่โยงใยสอดประสานกันเป็นตาข่าย แล้วแผ่ขยายปกคลุมครอบงำระบบความคิดความเชื่อ ของประชาชนในสมัยนั้น คนที่ถูกข่ายแห่งทิวฐิฐิคลุมเอาไว้ จึงเป็นเช่นเดียวกับปลาที่ถูกแห ของชาวประมงคลุมเอาไว้ ดังนั้นการติดตามข่ายแห่งทิวฐิฐิในที่นี้ จึงสื่อถึงพฤติกรรมทางจิต ของบุคคลที่ถูกตีกรอบให้คิดให้ปรุงแต่งสร้างสรรค์ หรือให้ตั้งเจตจำนงตามทิวฐิฐิอย่างใด อย่างหนึ่งนั่นเองเพราะทิวฐิฐิมีกำเนิดมาจากอวิชชา หรือความไม่รู้เมื่อไม่รู้ก็คิดฝันสร้าง จินตนาการ และแสดงพฤติกรรมต่างๆ ภายใต้การชักนำของทิวฐิฐินั้น หลงยึดเอาขอบเขต หรือพื้นที่ที่ถูกข่ายของทิวฐิฐิคลุมอยู่นั้นว่าเป็นโลกที่ยิ่งใหญ่เป็นเป้าหมายของชีวิต ดังที่พุทธ ทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า“บรรดาสิ่งที่กั้นสัตว์ดุจตาข่ายไม่มีอะไรยิ่งใหญ่ไปกว่าทิวฐิฐิ มันทำให้ คนที่เข้าไปติดนั้นไม่ว่าเข้าไปติดอยู่ในตาข่ายแล้วก็พอใจที่จะอยู่ในข่ายคือทิวฐิฐิ นั้น เหมือนกับนกที่อยู่ในกรงไม่พอใจที่จะออกจากกรง”^{๖๒}

ทิวฐิฐิชะ^{๖๓} ห้วงน้ำคือทิวฐิฐิ หมายถึงทิวฐิฐิอันเป็นดุจกระแสน้ำที่หลากท่วมใจ สัตว์หรือกิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำที่ท่วมทับและพัดพาให้เวียนว้ายอยู่ในทะเลแห่งสังสารวัฏ การนำเอาคำว่า“ห้วงน้ำ”มาสื่อความหมายของทิวฐิฐิ ก็เป็นการใช้ภาษาเชิงภาพพจน์ เช่นเดียวกัน เมื่อนึกถึงสัตว์ที่ตกอยู่ในกระแสของทิวฐิฐิ ก็จะทำให้เห็นภาพว่าเป็นสภาพจิตที่ คิดปรุงแต่งวนเวียนซ้ำซากอยู่ภายใต้อิทธิพลของทิวฐิฐินั้น ตราบใดที่ยังไม่เข้าถึงฝั่งแห่งพระ นิพพาน

ทิวฐิฐิสาละ^{๖๔} อาสวะคือ ทิวฐิฐิ หมายถึงกิเลสที่หมักดองอยู่ในสันดานสัตว์หรือ กิเลสที่ไหลซึมซ่านไปย้อมใจ เมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ การนำคำว่า“อาสวะ”มาใช้อธิบาย ความหมายของทิวฐิฐิ ก็เป็นการใช้ภาษาเชิงภาพพจน์ เช่นเดียวกันเพราะเดิมทีคำนี้ไม่ใช่คำ ที่ใช้ในภาษารวมแต่เป็นคำที่ใช้ในภาษารวมดาสามัญทั่วไปหมายถึงเครื่องหมักดองหรือ เมรัยเช่นคำว่า “บุปผาสโว”น้ำดองดอกไม้“ผลาสโว”น้ำดองผลไม้เป็นต้นเมื่อนึกถึงผลไม้ที่ถูก

^{๖๐}ดูรายละเอียดใน ที.สี. ๙/๙๐/๕๘.

^{๖๒}พุทธทาสภิกขุ. ความเป็นเจ้าโลก. หน้า๘๘.

^{๖๓}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. ๑๑/๒๕๘/๒๔๒.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. ๑๙/๓๔๙/๙๐.

บทที่ ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีอายตนะเป็นภูมิ

ในพระพุทธศาสนาการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะว่าถ้าหากมีแต่การเรียนรู้ทางด้านปริยัติ แต่ไม่นำไปปฏิบัติก็ไม่สามารถที่จะรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจสี่คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้ที่ต้องการจะพ้นจากทุกข์ ก็ต้องศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แล้วนำไปปฏิบัติจึงจะสามารถที่จะพ้นจากทุกข์ได้ และในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงหลักของการปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์ไว้ ๒ อย่าง ได้แก่การปฏิบัติเพื่อยังจิตให้สงบ เรียกว่า สมถภาวนา อย่างหนึ่ง การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจสี่ เรียกว่า วิปัสสนาภาวนา อย่างหนึ่ง ในบทที่ ๓ นี้ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันได้แก่สติปัฏฐาน ๔ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติให้ถูกต้องตามลำดับดังนี้

๔.๑ ความหมายของวิปัสสนา

๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นภูมิ

๔.๓ อารมณ์ของวิปัสสนา

๔.๔ อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนา

๔.๑ ความหมายของวิปัสสนา

๔.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนาโดยศัพท์นัย

วิปัสสนานั้น เป็นภาษาบาลี จำแนกออกเป็น ๒ คำ คือ วิ+ปัสสนา วิ อุปสัค แปลว่า วิเศษ แจ้ว ต่าง ทิส ธาตุ แปลว่า เห็น แปลง ทิส เป็น ปัสส ประกอบด้วย ปัจจัยและวิภตติ เป็น ปัสสนา แปลว่า การเห็น เมื่อนำทั้ง ๒ คำมารวมกันจึงเป็น วิปัสสนา แปลว่าการเห็นโดยวิเศษ การเห็นแจ้ง การเห็นด้วยอาการต่างๆ หรือการเห็น

หลายอย่าง และยังเป็นปัญญาที่เข้าไปเห็นแจ้งรูปนาม พระไตรลักษณ์ อริยสัจ และมรรคผล นิพพาน

วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง วิ. วิวิธึ อนิจจาतिकิ สงฺขารesu ปสฺสตีติ วิปสฺสนา. ปัญญาที่เห็นสภาวะต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร (วิ บทหน้า ทิส ธาตุในความหมายว่าเห็น ยฺ บัจจยฺ อา อิต. แปลง ทิส เป็น ปสฺส, ยฺ เป็น อน)^๑ วิปัสสนา (วิ+ทิส ปกฺเขน+ยฺ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญารูแจ้ง.

วิ. วิวิธึ อนิจจาतिकิ สงฺขารesu ปสฺสตีติ วิปสฺสนา = ปุสฺสฺฐาที่เห็นสภาวะธรรมต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสฺส, ยฺ เป็น อน, ลบสระหน้า).^๒

วิปัสสนา มาจาก วิ+ทิส+ยฺ+อา+สิ วิ เป็นคำอุปสรรค มีความหมายตามไวยากรณ์บาลีปทฺฐปฺธิทฺธิปกรณํว่า พิเศษ, ต่าง ๆ, ชัดแย้ง, ปราศจาก, ไม่ประกอบ, ไม่งาม วิ ที่ประกอบกับวิปัสสนามีอรรถว่า พิเศษ, ปสฺสฺสนา สำเร็จรูปจาก ทิส+ยฺ บัจจยฺ แปลง ทิส เป็น ปสฺส แปลง ยฺ เป็น อน ลง อา อิตฺธิชตฺกบัจจยฺ ประกอบ สฺสิ ปุสฺสมาวิภตฺตี สำเร็จเป็น ปสฺสฺสนา ทิส ธาตุใน คัมภีร์ธตฺตวตฺถสังคหะปาฐฺนินิสฺสยะ^๓ แสดงอรรถของ ทิส ธาตุไว้ว่า ทิส เปกฺขณหีสอาบุปีตฺทานโพธเน ทิส ธาตุมีอรรถว่า เฟงดู, เบียดเบียน, เกลียดชัง, ให้, ให้รู้ (บอก, กล่าว) ในรูปคำ ปสฺสฺสนา ทิส ธาตุ มีอรรถ เปกฺขณ คือ เฟงดู เมื่อรวม วิ กับ ปสฺสฺสนา เข้าเป็น วิปัสสนา มีความหมายดังในคัมภีร์อภิธานวรรณนาแสดงไว้ว่า วิวิธึ อนิจจาतिकิ สงฺขารesu ปสฺสตีติ วิปสฺสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา.

^๑ ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ไฉยเชียง, ๒๕๕๐. หน้า ๖๑๗.

^๒ ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณนา** (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บริษัท ประยูรวงศ์พิมพ์ที่ ตั้ง จำกัด ๒๕๔๗ หน้า ๒๑๑).

^๓ ดูรายละเอียดใน **พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ ธาตุวัตถสังคหปาฐนินิสฺสยะ**, แปลโดย พระราชปริยัติโมลี (อุปสมโม) นายเสวี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำน้อย, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มปป), หน้า ๑๙๘ – ๑๙๙.

๔.๑.๒ ความหมายตามการปฏิบัติวิปัสสนาหลักอรรถนัย

พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิปัสสนาตามความหมาย โดยอรรถนัยไว้ดังนี้คือ

วิปัสสนา ได้แก่ ญาณกำหนดสังขารเป็นอารมณ์

วิปัสสนา ได้แก่ เห็น เห็นแจ้ง โดยประการต่าง ๆ

สมถิ ๑ วิปัสสนา ๑ สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าสมถะ เพราะยังธรรมที่ เป็นข้าศึก มี กามฉันทะเป็นต้นให้สงบ คือให้หมดไป สมถะนี้เป็นชื่อของสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะ เห็น ธรรมโดยอาการหลายอย่าง โดยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนานี้เป็นชื่อ ของปัญญา ในทศสูตรปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เป็นบุพภาค และในสังคีติปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เจือด้วยโลกียะและโลกุตระ

วิปัสสนา เพราะอรรถว่า พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงในขณะที่วิปัสสนาด้วย จิตตั้งมั่น เพราะได้มาน เพราะเหตุลมหายใจเข้ายาว

วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวฐิ นี้เรียกว่าวิปัสสนา

คำว่า วิปัสสนา ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ให้ความหมายไว้ ว่า วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้ง ในอังกุตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้กล่าวถึงธรรม ๒ อย่าง คือ

ก) สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ)

ข) วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) ความเห็นแจ้งดังกล่าวนี้ หมายถึง ความเห็นแจ้ง ในสังขาร มีลักษณะความเห็นแจ้ง ๗ ประการ หรือ อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ

- ๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
- ๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- ๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
- ๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- ๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส และ

๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^๔

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า ปัญญาที่รู้แจ้ง ไตรลักษณ์หมายถึงภาวนาปัญญาที่มีการหยั่งเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น โดยแท้จริงแล้ว วิปัสสนาทำให้ผู้ปฏิบัติ รู้แจ้งความไม่เที่ยงเป็นต้น ล่วงพ้นความเป็นสตรีและบุรุษพร้อมทั้งความเที่ยงและความสุขเป็นต้น ซึ่งมหาชนในโลกรู้เห็นกันในชั้นทั้งหลาย^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้แสดงความหมายของวิปัสสนา ไว้ว่า วิปัสสนา คือ การพิจารณาสังขารให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจชัด รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นจริง^๖

คำว่าสังขาร สำเร็จรูปจาก สัมปทหน้า + กร ธาตุ + ณ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า ปจฺเจยฺหิ สงฺกมฺม กิริยฺติ, สงฺขริยฺติ เตน วาติ สงฺขารโ สงฺขาร คือ สิ่งที่ถูกปัจจัยทั้งหลายประชุมกันปรุงแต่ง^๗ ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น คือ อุปาทินนสังขาร และ อนูปาทินนสังขาร ที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ คือ กามภูมิ, รูปภูมิ และ อรูปภูมิ^๘

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” สรุปได้ว่า วิปัสสนา คือ ตัวปัญญาที่รู้แจ้งรูป นาม โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนา โดยองค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิก และ สหชาตธรรมที่เกิดร่วมกับปัญญา ได้แก่ วิริยะ สัมปชัญญะ สติ และสมาธิ เป็นต้น ในการศึกษาของผู้ศึกษาได้ศึกษาเกี่ยวกับวิปัสสนาที่ตามที่พระอรรถกถาจารย์ท่านได้วินิจฉัยพระบาลีตามหลักอรรถนัยดังที่กล่าวมานี้

^๔ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย, เล่ม ๑๒ เชียงธรรม หน้า ๕๗.

^๕ ดูรายละเอียดใน อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕๙.

^๖ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานครมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถา-ธรรมบท เล่ม ๒ ,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๒.

^๘ ดูรายละเอียดเรื่องเดียวกัน หน้า ๕๓๔ - ๕๓๕.

๔.๑.๓ ลักษณะของวิปัสสนา^๙

ลักษณะของวิปัสสนานั้นมีดังนี้

๑. ลักษณะของอนุปัสสนา คือ ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะของสังขารธรรม ทั้งปวง

๒. ลักษณะโลกุตตรวิปัสสนา มี ๒ นัย คือ

ก) สัจจลักษณะอันมีลักษณะ ๒ แห่งอริยสัจ ๔ กล่าวคือ สังขตลักษณะ

ข) อัตตลักษณะของวิสังขารธรรม คือ นิพพานธาตุโดยปรมาตถ์

๔.๑.๔ รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีรูปแบบ ๔ ประการคือ

๑) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมถะนำหน้า เรียกเต็มว่า สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า^{๑๐}

๒) วิปัสสนาปุพพังคมสมถะ สมถะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกเต็มว่า วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา การเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า^{๑๑}

๓) ยุคนันท์สมถวิปัสสนา สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน เรียกเต็มว่า สมถวิปัสสนายุคนันท์ภาวนา การเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่ไปด้วยกัน^{๑๒}

๔) รัชมุทัจจวิคคหิตมานัส วิถีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุทัจจ คือความฟุ้งซ่านธรรมหรือตื่นธรรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสพในระหว่างว่าเป็นนิพพาน^{๑๓}

^๙ พระราชญาณวิสิฐ และคณะ คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา พิมพ์ครั้งที่ ๖ (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษมพรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด นครปฐม ๒๕๕๓) หน้า ๓๑๒

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๕/๔๓๓ , ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๕, วิสุทฺธิ. (บาลี)๒/๓๓๓.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓-๖๕/๑๑๖-๑๒๒, ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๔๙๙-๕๐๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔๒-๓/๔๔๕-๘.

๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นภูมิ

๔.๒.๑ ความหมายของอารมณ

อารมมณ อารมณ หมายถึงเครื่องยึดเหนี่ยวจิต (อาลมุพ อาลมุพน โคจร วิสย) วิเคราะห์ศัพท์ว่า อาคนุตวา อา ภูโส วา จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา รมนฺตี เหตุภาติ อารมมณธรรมชาติเป็นที่มายินดีแห่งจิตและเจตสิก (อา บทหน้า รุม ธาตุ ในความหมายว่า ยินดี ยุ ปัจจัย, ช้อน ม แปลง ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)^{๑๔}

อารมณ หมายถึงความว่า เป็นที่ยินดี เหมือนหนึ่งส่วนดอกไม้เป็นที่ยินดีแก่คนทั้งหลายฉะนั้น อารมณทั้งหลายมีรูปารมณเป็นต้น ก็ย่อเป็นที่ยินดีของจิตและเจตสิกฉะนั้น

มีศัพท์วิเคราะห์ว่า อา อภิมุข รมนฺตี เหตุภาติ อารมมณ (อา + ปุพฺพ + รุม ธาตุ + ยุ ปัจจัย) จิตและเจตสิกทั้งหลาย มายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า อารมณ ได้แก่ อารมณ ๖ อารมณนี้เรียกว่า อาลัมพะนะ ก็ได้ มีความหมายว่า เป็นที่ยึดเหนี่ยวและเจตสิกทั้งหลาย เหมือนคนแก่ที่ทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ทรงตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ฉันใด จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณเป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อเกิดขึ้นติดต่อกันฉะนั้น ดังที่ท่านแสดงวจนต์ถว่า จิตฺตเจตสิกเกหิ อาลมุพตีติ อาลมุพนํ แปล่า ธรรมชาติอันจิตและเจตสิกยึดเหนี่ยว ฉะนั้นจึงชื่อว่า อาลัมพะนะ ได้แก่อารมณ ๖^{๑๕}

คำว่า “อารมณ” มีความหมายโดยรูปศัพท์ว่า อาคนุตวา จิตฺตเจตสิกกา รมนฺตี เหตุภาติ อารมมณานิ รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่า อารมมณะ (อา+รุม รุมเน+ยุ) แปลง ยุ เป็น อน, แปลง น เป็น ณ ช้อน ม^{๑๖} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อารมณของวิปัสสนา เรียกว่า

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐. , หน้า ๗๕.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระสังฆมณฑลสังฆราช อัมมาจริยะ **ปรมัตถโชติก** . หลักสูตรจุฬารามวาสี กรุงเทพมหานคร สนองการพิมพ์ ๒๕๒๙ หน้า ๓๓.

^{๑๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์-พรินติ้ง จำกัด , ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๑.

วิปัสสนาภูมิ^{๑๗} การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร มีข้าวเจ้า ข้าวเหนียวเป็นต้น ต้องอาศัยพื้นที่มีนาเป็นต้น เป็นที่เพาะปลูกฉันใด แม้วิปัสสนานี้ก็ต้องอาศัยภูมิพื้นที่ปลูกฉันนั้นเหมือนกัน ภูมิพื้นที่เพาะปลูกให้วิปัสสนาเจริญงอกงามขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ภูมิ คือ เขตแดนหรือพื้นที่ให้วิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้น โดยพิสดาร

๔.๒.๒ อารมณ์ของวิปัสสนา

วิปัสสนาภูมิ คือ ธรรมที่ใช้กำหนดในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น มี ๖^{๑๘}อย่าง เรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ๖ ได้แก่

๑. ชั้นท์ ๕
๒. อายตนะ ๑๒
๓. ธาตุ ๑๘
๔. อินทริย์ ๒๒
๕. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒
๖. อริยสัจ ๔^{๑๙}

วิปัสสนาภูมิ ๔ ภูมิแรก เมื่อย่อลงก็ได้แก่ รูปและนาม เท่านั้นเอง

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๕ คือ ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ ปัจจัยเกิดแห่งรูปและนาม

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๖ คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ รูป นาม ปัจจัยแห่งรูปนาม ความดับไม่เหลือแห่งรูปนาม และ วิถีปฏิบัติให้เข้าถึงความดับไม่เหลือแห่งรูปนาม^{๒๐}

๔.๒.๓ สรรพสิ่งล้วนเป็นอารมณ์กรรมฐาน

คำว่า สรรพสิ่ง ในที่นี้หมายถึง โลก นั่นก็คือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์รับรู้ได้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สรุปลักษณะคือ อายตนะ ๑๒ นั่นเอง^{๒๑} ซึ่งอายตนะ ๑๒ นี้เป็นอารมณ์กรรมฐาน

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๗๘๗.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๗๐/๑๖๖.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๒๒๖.

^{๒๐} ดูรายละเอียด วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๕๐-๓๘๐

^{๒๑} ดูรายละเอียด ส.ส. (บาลี) ๑๘/๘๒/๔๙ , ส.ส. (ไทย) ๑๘/๘๒/๗๕

โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐานโดยตรง^{๒๒}

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า สรรพสิ่ง หมายถึง ธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ บัญญัติธรรม และ ปรมัตถธรรม^{๒๓}

บัญญัติเป็นอารมณ์สมถกรรมฐาน ๒๒ อย่าง คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อานาปานสติ ๑ กายคตาสติ^{๒๔} และเป็นอารมณ์วิปัสสนาเบื้องต้น^{๒๕}

ปรมัตถธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน ๑๒ คือ อนุสสติ ๘^{๒๖} (เวทนา ปานสติ และกายคตาสติ) อาหารเรปฏิภูลัญญา ๑ จตุธาตวรรษฐาน ๑ วิญญานัญญาตนะ ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนะ

ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน^{๒๗} (โคตรภูญาณ^{๒๘} มรรคญาณ^{๒๙} ผลญาณ^{๓๐} และปัจจุเวกขณะญาณมีนิพพานเป็นอารมณ์^{๓๑} และ โลกุตตรจิตทั้ง ๘ ดวงรับนิพพานเป็นอารมณ์)^{๓๒}

ปรมัตถธรรม คือ สภาวะธรรมที่เป็นความจริงตามความหมายแท้อย่างยิ่ง หรือตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะ ไม่มีการแปรปรวน หรือไม่มีความวิปริตด้วย

^{๒๒} ดูรายละเอียด อภิ.วิ.(บาลี)๓๕/๒/๑, วิสุทธิ.(บาลี)๒/๘๓, อภิ.ปญจ.อ. (บาลี)๑/๑๒๙-๑๓๐, อญ.เอกก.อ. (บาลี)๑/๑๗๐/๘๖-๘๗

^{๒๓} ดูรายละเอียด พระสังฆมณฑลสังฆราช บัณฑิตวิทยาลัย, **ปรมัตถสังคายน** **ปริจเจทที่ ๑-๒-๖**, มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆราชพิมพ์ โรงพิมพ์พิทยวิสุทธิ การพิมพ์ กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๐ ครั้งที่ ๘ หน้า ๓-๙

^{๒๔} อภิ.สง.อ.(บาลี)๔๖๙

^{๒๕} วิสุทธิ.มหาฎีกา.(บาลี)๑/๒๕๘/๓๘๕

^{๒๖} ดูรายละเอียด ติสสทตฺตเถโร, อภิธมฺมตฺตสงฺคหปาติยา **สหอภิธมฺมตฺตวิภาวินีนาม อภิธมฺมตฺตสงฺคหฎีกา**, โรงพิมพ์มหายานกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร: พ.ศ.๒๕๔๒ ครั้งที่ ๘ หน้า ๒๖๑

^{๒๗} ดูรายละเอียด วิสุทธิ.(บาลี)๒/๒๕๐-๓๘๐

^{๒๘} ชุ.ปฎิ.อ.(บาลี)๑/๙/๒๙, วิสุทธิ.(บาลี) ๒/๓๕๔

^{๒๙} ดูรายละเอียด ชุ.ปฎิ.อ.(บาลี)๒/๒๐๒/๒๒๒

^{๓๐} ดูรายละเอียด ชุ.อ.อ.(บาลี)๓๔, ชุ.ปฎิ.อ.(บาลี)๑/๑๒/๓๒

^{๓๑} ดูรายละเอียด ชุ.ปฎิ.อ.(บาลี)๑/๑๔/๓๓

^{๓๒} ดูรายละเอียด ติสสทตฺตเถโร, อภิธมฺมตฺตสงฺคหปาติยา **สห อภิธมฺมตฺตวิภาวินี นาม อภิธมฺมตฺตสงฺคหฎีกา**, โรงพิมพ์มหายานกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร: พ.ศ.๒๕๔๒ ครั้งที่ ๘ หน้า ๑๒๗

ประการใดๆที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะสงสารซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ไม่รู้จักสิ้น และสภาวะธรรมทำให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากวัฏฏะสงสาร คือความสิ้นทุกข์ที่ไม่มีส่วนเหลือ รวมธรรมทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมสภาวะธรรมนั้น ได้แก่พระปรมาตมธรรม ๔ ประการ คือ ธรรมที่มีเนื้อความที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งคือ จิต ๘๙ ดวง อย่างพิสดารมี ๑๒๑ ดวง เจตสิก ๕๒ ดวง รูป๒๘ ดวง นิพพาน ๑^{๓๓}

ในวิปัสสนาภูมิ ๖ นั้น การนำเอาวิปัสสนาภูมิที่ ๒ คือ อายตนะ ๑๒ มาเป็นภูมิวิปัสสนา หรือเป็นอารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนา เหล่าสัตว์ผู้หลงในรูปจะกำหนดรู้ถึงอายตนะได้ เพราะในอายตนะทั้งหลายเหล่านั้น) เหล่าสัตว์ผู้หลงในนามและรูปทั้งสอง จะกำหนดรู้ถึงธาตุได้ เพราะในธาตุทั้งหลายนั้น พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกนามและรูปแม่ทั้งสองโดยพิสดาร. จำแนกออกเป็น ๖ อย่าง คือ ชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒^{๓๔} วิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญาคือความเห็นแจ้งนี้ จะเกิดนอกจากเขตแดนหรือภูมิทั้ง ๖ นี้ไม่ได้ เหตุนั้น ธรรมทั้ง ๖ หมวด เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ กล่าวโดยย่อ ธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้ ย่อลงเป็นรูป และ นามเท่านั้น

๔.๒.๔ วิปัสสนาภูมิ

วิปัสสนาภูมิ คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้ง เป็นที่เกิด เป็นพื้นที่ เป็นอารมณ์หรือ เป็นกรรมฐานของวิปัสสนา เมื่อย่อลงเหลือเพียง ๒ อย่าง คือ รูป-นาม หรือกายกับใจนั่นเอง การกำหนดรูปธรรม นามธรรมจึงเท่ากับการปฏิบัติตามภูมิทั้ง ๖^{๓๕} คำว่า อารมณ์ หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวจิต สิ่งที่ยึดเหนี่ยวสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์^{๓๖} อารมณ์ของวิปัสสนา หมายถึง สถานที่เกิด

^{๓๓} ดูรายละเอียด พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, **ปรมาตมสังคยา ปริเฉทที่ ๑-๒-๖**, มูลนิธิสังฆมณฑลสังคณาจารย์, โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๐ ครั้งที่ ๘ หน้า ๓-๙

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมาตมที่ปณี**, แปลโดย พระคณาจารย์วิจิตร, หน้า ๗๘๗.

^{๓๕} อัจฉริยคุณ สวรรณมิตฺต, **ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน**, วิทยาลัยพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, หน้า ๓๐.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๔๗.

ปัญญา ปัญญา คือ ปัญญารูปร่างนาม รูปร่างเรียกได้หลายหมวด คือ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิเจสมุปบาท ๑๒ และอริยสัจ ๔

การปฏิบัติวิปัสสนานั้นอายตนะก็เป็นอารมณ์หนึ่งในวิปัสสนาภูมิ ๖ เพราะอายตนะ ๑๒ เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เราเกิดการเรียนรู้และดำรงชีวิตแบบผสมผสานที่ต้องมองความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแง่ดีและไม่ดีของโลกแห่งความจริงและสมมติ ที่สอนให้เราตกต่ำไปตามกระแสของโลกธรรม นั้นเรียกว่าอายตนะ ๑๒ และเป็นภูมิพื้นที่ให้เกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริง เช่นเดียวกับชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ นี้หาใช้อื่นไกลไม่ ได้แก่ปรมาัตถ์ธรรมนั่นเอง

อายตนะ มีความหมายว่า ที่อยู่, ที่เกิด, ที่ประชุม, เหตุ, บ่อเกิด, เทวาลัย, เจดีย์, ลัทธิ, วิ. อายตนะติ วายมนุติ เอตถ ผลกามาติ อายตน์ ที่เป็นที่ต้องการและผลพยายาม (อา บทหน้า ยต ธาตุในความหมายว่าพยายาม ยุ ปัจจัย แปลงยุ เป็น อน)

อายุภูติ อุตฺตโน ผลํ ตโนติ ปวตฺเตตฺติติ อายตน์ สิ่งที่ย้ายผลของตนไป (อาย บทหน้า ตนุ ธาตุ ในความว่าขยาย, แผลไป, อ ปัจจัย)^{๓๗}

อายตนะภายในมี ๖ เรียกว่า อัชฌัตติกายตนะ อายตนะภายนอก เรียกว่า พหิรายตนะ ก็มี ๖ เหมือนกัน

อายตนะภายในมี ๖ นั้น คือ

๑) จักขายตนะ ได้แก่ ประสาทตา เป็นธรรมชาติที่มีความใสในการที่จะรับสีต่างๆ

๒) โสตายตนะ ก็คือโสตปสาท เป็นธรรมชาติที่มีความใสในการรับเสียงต่างๆ

๓) ฆานายตนะ ได้แก่ ฆานปสาท เป็นความใส ในการรับกลิ่นต่างๆ

๔) ชิวหายตนะ ได้แก่ ชิวหาปสาท เป็นความใสในการรับรสต่างๆ

๕) กายายตนะ ได้แก่ กายปสาท เป็นความใสในการรับรู้สัมผัส

๖) มนายตนะ ได้แก่เป็นตัวจิตทั้งหมด ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ จิตทั้งหมด จัดเป็นมนายตนะ

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐. หน้า ๗๔.

อายตนะภายนอกมี ๖ คือ

- ๑) รูปอายตนะ ได้แก่ สีต่างๆ เป็นธรรมชาติที่จะกระทบเฉพาะทางตา ไม่สามารถที่จะไปกระทบทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้
- ๒) สัททอายตนะ ได้แก่ เสียงต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางหู
- ๓) คันธอายตนะ ได้แก่ กลิ่นต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางจมูก
- ๓) รสอายตนะ ได้แก่ รสต่างๆ เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางลิ้น
- ๕) โผฏฐัพพอายตนะ ได้แก่ โผฏฐัพพารมณ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นธรรมชาติกระทบเฉพาะทางกาย

๖) รัมมายตนะ^{๓๔} ได้แก่ สภาพธรรมที่กระทบทางใจ องค์ธรรมปรมาัตถ์ ก็คือ เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ชนิด แล้วก็รูปละเอียด เรียกว่าสุขุมรูป ๑๖ ตลอดทั้งนิพพาน เป็นรัมมายตนะ อายตนะภายในภายนอกจัดเป็นคู่กันกระทบกัน ในความหมายของคำว่า อายตนะอีกประการหนึ่ง ก็คือ กระทำซึ่งจิตและเจตสิกนั้นให้กว้างขวางเจริญขึ้น หมายความว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกันแล้ว ก็จะทำให้วิถีจิตเกิดขึ้น ในวิถีหนึ่งก็จะมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิด จิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง กิริยาบ้าง เกิดขึ้น หลายๆ ชนิด แล้ววิถีจิตนี้เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบ

๔.๒.๕ วิปัสสนาที่ปรากฏในมคฺปิณตฺกิสฺตร

วิปัสสนาเป็นการปฏิบัติที่ทำให้รู้แจ้งรูปนาม ในมคฺปิณตฺกิสฺตรเป็นการกำหนด ภูมิของวิปัสสนา คือ การกำหนดอายตนะ ที่ปรากฏในพระสูตร ให้เห็นถึงความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นความเป็นพระไตรลักษณ์ของรูปนาม อายตนะ คือ แตน เชื่อมต่อให้เกิดความรู้แบ่งเป็น ๒ พวก คือ อายตนะภายในได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา^{๓๕}

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า บรรพชิตพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ บรรพชิตพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อย่างไรเล่า บรรพชิต ในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตารู้จักรูปและรู้จักสังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้น อนึ่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดด้วยประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดด้วยประการนั้น บรรพชิตย่อมรู้จักหู รู้จักเสียง ย่อมรู้จักจมูก รู้จักกลิ่น ย่อมรู้จักลิ้น รู้จักรส ย่อมรู้จักกาย รู้จักโณภูริฐัพพะ ย่อมรู้จักใจ รู้จักธรรมารมณฺ์และรู้จักสังโยชน์ที่อาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้น สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดด้วยประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดด้วยประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้จักตัดด้วยประการนั้นด้วย^{๔๐}

ในศัพท์สังคหะกองที่ ๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า อายตนะ แปลอย่างสั้นที่สุดก็ว่า เครื่องต่อและมีความหมายหลายนัย คือ

๑. สฬชาติเทสภูจ เป็นที่เกิด หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่ายตนะเป็นเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีอายตนะแล้วก็ไม่มีการต่อให้เกิดจิตและเจตสิกไม่มีวิถีจิต ไม่มีบุญไม่มีบาป

๒. นิวาสนภูจ เป็นที่อยู่ หมายความว่า อายตนะเป็นที่อยู่อาศัยของจิตและเจตสิก จิตและเจตสิกไม่ได้อาศัยอยู่ที่อื่นเลย

๓. อากรรภูจ เกิดแก่สัตว์ทั่วไป หมายความว่า อายตนะนี้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายไม่เลือกชั้นวรรณะ

๔. สโมสรวภูจ เป็นที่ประชุม หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกันมาร่วมกัน มาต่อกันเมื่อใดจิตและเจตสิกก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น ถ้าอายตนะไม่ประชุมกัน ไม่ต่อกัน จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๓/๘๐.

๕. การณภูจ เป็นเหตุให้เกิด หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัย แล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีอายตนะเป็นปัจจัย จิตเจตสิกก็เกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิด บุญหรือบาป^{๔๑}

พระธรรมธีรราชมูลนิธิ (โชดก ภาณสิทธิ ป.๓.๙) ได้ให้ความหมาย อายตนะ ว่าที่ เกิด หมายความว่า เป็นที่เกิดของบุญและบาป คือ บุญและบาปอาศัยเกิดตามอายตนะนี้ ทั้งนั้น และนอกจากนี้ยังเป็นที่เกิดของจิตกับเจตสิกอีกด้วย

อายตนะ แปลว่า ที่อยู่ หมายความว่า เป็นที่อาศัยของรูปและนาม รูปและนามอาศัยเกิดขึ้นที่นี้

อายตนะ แปลว่า ที่ประชุม หมายความว่า เหตุปัจจัยมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เช่น ตาเห็นรูปครั้งหนึ่ง ๆ ต้องประชุมพร้อมด้วยเหตุ ๔ อย่างคือ จักขุปสาท รูปารมณีสว่างมนสิการ หู ได้ยินเสียง ก็ต้องประชุมพร้อมกันด้วยเหตุ ๔ โดยทำนองเดียวกันนี้ คือ โสตปสาท สัททารมณีสว่างมนสิการ จมูกได้กลิ่น ก็ต้องประชุมพร้อมกันด้วยเหตุ ๔ อย่างคือ โสต-ปสาท คันธารมณีสว่างมนสิการ

อายตนะ แปลว่า ทำให้สังสารทุกข์เกิดขึ้น หมายความว่า สรรพสัตว์พากันหลงจมอยู่ในวัฏฏสงสารไม่รู้จักหนทางไปสู่มรรค ผล นิพพาน เกิดความมีดมนอันธการเพราะอวิชชา หุ้มห่อ จึงพากันก่อกรรมทำชั่วอยู่ตลอดไป เมื่อทำกรรมแล้วย่อมได้รับผลของกรรม คือวิบากเกิดแล้วกิเลสก็เกิดอีก วนอยู่ในห้วงมหรรณพภพสงสารอย่างนี้ตลอดไป ไม่รู้จักสิ้นสุดยุติลงได้ทั้งนี้เพราะอาศัยอายตนะเป็นเหตุ^{๔๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย อายตนะ ในพุทธธรรม ว่าอายตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า

^{๔๑} พระสังฆมณฑลชเวติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะและปริจเฉทที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมณฑลชเวติกะ), หน้า ๑๕๓.

^{๔๒} พระธรรมธีรราชมูลนิธิ (โชดก ภาณสิทธิ ป.๓.๙), **คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ประยูรวงศ์พรินทร์ตั้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙๔๔.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจและแดนต่อความรู้ภายนอก อายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกายและสิ่งที่ใจนึกโดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ^{๔๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า ที่ติดต่อกัน เครื่องติดต่อกัน แดนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายในได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ^{๔๔}

พระสัทธัมมโชติกะ ได้ให้ความหมาย อายตนะในหนังสือปรมัตถโชติกะ และปริเฉทที่ ๗ ว่า อายตนะ เป็นเครื่องต่อที่สำคัญ อันทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุดและเมื่อเกิดมาแล้วก็อายตนะนี้เองเป็นปัจจัยให้ประพชาติธรรม เป็นไปในเหตุที่จะให้เกิดทุกข์หรือจะให้พ้นทุกข์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์แล้วจะต้องไม่อาศัยอายตนะเลยนั้นเป็นไม่มี อายตนะ จำแนกโดยประเภทแห่งทวารก็มี ๖ เรียกว่า อชฺฐตติกายตนะ เป็นอายตนะภายใน จำแนกโดยประเภทแห่งอารมณ ก็มี ๖ เหมือนกัน เรียกว่า พาหิรายตนะเป็นอายตนะภายนอก ๖ รวมกันอายตนะมี ๑๒^{๔๕}

อายตนะเป็นหลักธรรมที่มีปรากฏอยู่ในมรรคปิณฑิกสูตร เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการเชื่อมโยงอายตนะภายใน กับอายตนะที่ทำให้เกิด วิญญูญาณ ผัสสะ และเวทนา ตามลำดับจนทำให้เกิดกิเลสมี ปัญจสัญญา และปัญจธรรม ซึ่งเป็นกิเลสเครื่องเนิ่นช้าถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้ามิได้ทรงตรัสไว้โดยตรงว่าให้ปฏิบัติวิปัสสนา โดยการกำหนดอายตนะเป็นอารมณในการปฏิบัติวิปัสสนาในมรรคปิณฑิกสูตรก็จริงแต่ผู้ศึกษาได้ศึกษาหลักปัญจธรรมในมรรคปิณฑิกสูตรแล้วเห็นว่ากระบวนการที่ทำให้เกิด ปัญจสัญญาหรือปัญจธรรมแล้วเห็นว่า อายตนะ ๑๒ นั้นควรที่จะนำมาเปग्มุขของการปฏิบัติวิปัสสนาได้ และการปฏิบัติท่านให้พิจารณาให้เห็นว่ารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ไม่สามารถคงสภาพที่ตั้งอยู่ได้ต้องเสื่อมไปตามกาลเวลา แม้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นอายตนะภายในก็เป็นสภาพเช่นนั้นเหมือนกัน ให้พิจารณาเห็นความเป็นไตรลักษณ์

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๔.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๔๕.

^{๔๕} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะและปริเฉทที่ ๗**, หน้า ๗๒.

เราก็ไม่ควรยึดว่าเป็นของเรา อายตนะนั้นยังแยกเป็นรูปธรรมนามธรรมไว้เป็นคู่ ๆ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๖ วิธีการปฏิบัติ หรือการกำหนดอายตนะ

อายตนะคู่ที่ ๑ รู้ชัดว่าตา รู้ชัดรูป สัมผัสโชนีได้อาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโชนีนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโชนีที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโชนีที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสัมผัสโชนีที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดด้วยเหตุนี้ อายตนะภายในได้แก่ (จักขายตนะ) คือ ประสาทตา สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอก คือ (รูปารมณ) อันได้แก่ สีต่าง ๆ มากระทบกัน ทำให้เกิดเห็นขึ้น เกิดสภาพเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาเป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม

อายตนะคู่ที่ ๒ รู้ชัดหู รู้ชัดเสียง สัมผัสโชนีได้อาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโชนีนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโชนีที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโชนีที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสัมผัสโชนีที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้

อายตนะภายในได้แก่ (โสตายตนะ) คือประสาทหู สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็ คือ (สัททายตนะ) คือ เสียงต่าง ๆ เสียงมากระทบประสาทหู ซึ่งก็เป็นรูปธรรมด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระทบกันเป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยินขึ้น สภาพได้ยินเป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายนตนะนี้เป็นนาม

อายตนะคู่ที่ ๓ รู้ชัดจมูก รู้ชัดกลิ่น สัมผัสโชนีได้อาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโชนีนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโชนีที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโชนีที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้และสัมผัสโชนีที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้^{๔๖}

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

อายตนะภายในได้แก่ (ฆานายตนะ) คือ ประสาทจมูก สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็ คือ (คันธายตนะ) ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ กลิ่นก็เป็นรูป ประสาทจมูกก็เป็นรูป กระทบกันแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดการรู้กลิ่นขึ้น ตัวรู้กลิ่นนี้เป็น มนายตนะ เป็นจิต แต่เป็นจิตที่เกิดที่จมูกทำหน้าที่รู้กลิ่น กลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่งรู้กลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นนั้นเป็นรูป รู้กลิ่นเป็นนาม สติก็ระลึก รู้ พอรู้กลิ่น ก็ระลึกรู้สภาพ รู้กลิ่น เกิดจากการรับรู้ทางจมูกขึ้นมา

อายตนะคู่ที่ ๔ รู้ชัดลิ้น รู้ชัดรส สัมผัสโยชนีได้อาศัยลิ้นและรสทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสัมผัสโยชนีนั่น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโยชนียังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสัมผัสโยชนีที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้นและสัมผัสโยชนีที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้

อายตนะภายในได้แก่ (ชีวหยาตนะ) คือ ประสาทลิ้น สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอกก็ คือ (รสายตนะ) ได้แก่ รสต่าง ๆ เป็นรูปธรรมทั้งคู่ กระทบกันก็ทำให้เกิดการรู้รสขึ้น สภาพรู้รสนั้น เป็นมนายตนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส รสอย่างหนึ่ง รู้รสก็อย่างหนึ่ง รสนั้นเป็นรูป รู้รสนี้เป็นนาม รสก็เป็นรสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ปริมาตรธรรมแคว่รสต่าง ๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสแกลงนั้นแกลงนี้ รสขนมรสอะไรต่าง ๆ แคว่รู้รสนั้น คือ ปริมาตรนั้นคือปริมาตร ก็ทำสติระลึก รู้ เวลากินข้าวรสกระทบลิ้น ระลึกรู้สภาพรสรู้รส แต่พอมันเลยไปสู่สมมติบัญญัติรู้ว่ารสนี้เป็น รสไก่อบ้าง รสน้ำปลา รสหวาน เราก็รู้มารู้ที่ใจ คือ มนายตนะ ตัวจิตที่เกิดที่ใจที่ไปคิดนึกให้รู้ว่าเป็นสมมติบัญญัติต่าง ๆ แล้ว ถ้ามันเลยไปสู่ว่าพอใจไม่พอใจรสอันนี้ชอบดี ก็กำหนดความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรู้ความไม่พอใจ ซึ่งเป็นธัมมายตนะเกิดขึ้น

อายตนะคู่ที่ ๕ รู้ชัดกาย รู้ชัดโณฐัพพะ สัมผัสโยชนีได้อาศัยกายและโณฐัพพะทั้งสองนั้นเกิดขึ้นก็รู้ชัดสัมผัสโยชนีนั่น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสโยชนียังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดด้วยเหตุนี้ การละสัมผัสโยชนีที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้ และสัมผัสโยชนีที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนี้^{๔๗}

อายตนะภายในได้แก่ (กายายตนะ) คือ ประสาทกาย กระทบกับอายตนะภายนอกก็ คือ (โณฐัพพายตนะ) เครื่องกระทบทางกาย มี ปฐวีโณฐัพพารมณฺ์ เตโช

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๔/๓๒๐.

โณฏฐัพพารมณฺ ฺวายโณฏฐัพพารมณฺ คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดินก็มีลักษณะแข็ง แข็งน้อยก็เป็นความอ่อน ธาตุไฟก็มีลักษณะเป็นความร้อน ความร้อนน้อยก็คือ ความเย็น ธาตุลม ลักษณะเคร่งตึง ตึงน้อยก็คือ ความหย่อน ฉะนั้นสิ่งที่มากระทบทางกาย ก็ จะมีความเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง หย่อนบ้าง ตึงบ้าง กระทบกับกายปสาท ซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อายตนะ คู่ที่ ๖ รู้ชัดใจ รู้ชัดธรรมารมณฺ สังโยชนใดอาศัยใจและธรรมารมณฺ ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชนั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชนที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การรู้ชัดสังโยชนที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชนที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดด้วยเหตุนี้^{๔๘}

อายตนะภายนอกได้แก่ (มนายตนะ) คือ ใจมากระทบกับอายตนะภายนอกก็คือ (ธัมมายตนะ) กระทบกันก็ทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่างขึ้น ก็กำหนดรู้จิตใจที่นึกคิด ตัวธัมมายตนะที่กระทบที่ใจ คือ เจตสิกต่าง ๆ รวมทั้งรูปละเอียด คือ สุขุมรูป ส่วนนิพพานนั้น ยังไม่เกิดขึ้น ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไร ก็เป็นอันว่า เข้าสู่ความเป็นอริยะบุคคล นิพพานก็เป็นธัมมายตนะ มากระทบที่ใจสามารถที่จะไปสัมผัสรู้ได้ เมื่อเจริญวิปัสสนา มีญาณปัญญาแก่กล้า ไปถึงโลกุตตรญาณก็จะไปรับนิพพานเป็นอารมณ์ ก็เลสที่มีอยู่ที่จิตใจก็จะถูกประหารให้น้อยลง เบาลง ฉะนั้นขณะที่เจริญสติ กำหนดรู้รูปนามอยู่เสมอนี้ มันก็จะบรรเทาภิเลสไปได้ แต่ถ้าญาณปัญญาเกิดขึ้น จะละกิเลสเป็นขณะ เรียกว่า ตทังคปหาน^{๔๙} และเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นจึงจะละโดยเด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหาน^{๕๐} การหยั่งเห็นด้วยการละนิจสัจญาเป็นต้น ต่อมาเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น จะรู้ชัดถึงความเกิดดับของสภาวะเห็นหรือรูปที่เห็นได้ ต่อจากนั้น ก็รู้ชัดในความดับของสภาวะเห็นรูปที่เห็นรวมทั้งสังขารทั้งหมด ปัญญานี้เป็นปหานปริญา^{๕๑} ในระดับมรรคต่อมาเป็นผลจิตย่อมเกิดขึ้นต่อมรรคจิตโดยรับรู้พระนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนมรรคจิต ครั้งบรรลุมรรคผลขั้นสูง คือ

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๔/๓๒๐.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า

๙๘.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

อรรถตมรรคและอรรถตผล กิเลสทั้งปวงย่อมหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง^{๕๒} โดยการกำหนด
อายตนะเป็นอารมณ์วิปัสสนา ดังปรากฏเนื้อความว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พา
ใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพลิดเพลิน
ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ

เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้นอยู่ เมื่อไม่
เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดเสียงนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ

กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้นอยู่ เมื่อไม่
เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดกลิ่นนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ

รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่
พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรสนั้นอยู่ เมื่อไม่
เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดรสนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ

โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชัก
ให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดโผฏฐัพพะนั้นอยู่
เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดโผฏฐัพพะนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ

ธรรมารมณที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้
ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณนั้นอยู่
เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่เซยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณนั้น ความเพลิดเพลินย่อมดับ ทุกขจึง
ดับ^{๕๓}

จากการศึกษาเนื้อหาที่กล่าวมา พบว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาโดยการพิจารณา
อายตนะให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ปรารถนา ไม่ควรเข้าไปหลง เมื่อไม่เข้าไปหลงยินดีพอใจก็จะ

^{๕๒} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสัย), **วิปัสสนาภูมิ ตอนที่ ๘, อายตนะ ๑๒**, พิมพ์ครั้งที่
๕, (กรุงเทพฯ : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕-๘๕.

^{๕๓} คูรายเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๗.

คล้ายจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวได้ ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดนิพพิทาญาณ^{๕๔} คือความเบื่อหน่าย จิตก็ย่อมจะหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย การที่จะหลุดพ้นไปได้ก็ต้องปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเดิน ตามทางมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นหนทางดับทุกข์

๔.๒.๗ พิจารณาอายตนะใน ๓ กาล อดีต ปัจจุบัน อนาคต

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น เนื่องจากอายตนะเป็นภูมิอย่างหนึ่งผู้ที่จะเข้าสู่ ภูมิวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดอายตนะ จะกำหนดตาเห็นรูปนั้นยังไม่เพียงพอจะต้อง กำหนดถึง ๓ กาล ซึ่งผู้วิจัยศึกษาเนื้อหาในพระสูตรนี้พบว่า การกำหนดอายตนะนั้นต้อง กำหนดถึง ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต

ก) กำหนดกาลที่เป็นอดีตคือ การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ที่เป็นอดีต เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะ กล่าวไปไปถึงตาและรูปที่เป็นอดีต อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใย ในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอดีต ย่อม ไม่ผลิตเพิลินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอดีต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอดีต^{๕๕}

จากการศึกษาพบว่าอายตนะภายในและภายนอกที่ผ่านมาแล้ว เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว ไม่เกิดประโยชน์อะไร ถ้าเราเข้าไปยึดอายตนะที่เป็นอดีตเราย่อมประสบแต่ความทุกข์ เพราะว่าเราหลงยึดเอาอดีตมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเรา พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ย่อมดับความยึดมั่นใน อายตนะที่เป็นอดีตได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อ การศึกษาพุทธศาสนา ฉบับคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**, หน้า ๔๑๔.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๗.

ข) กำหนดกาลที่เป็นปัจจุบัน การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะกล่าวไปไยถึงตาและรูปที่เป็นปัจจุบัน อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบัน ย่อมไม่เพิลิตเพลินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบัน ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบัน^{๕๖}

จากการศึกษาพบว่า อายตนะภายในและภายนอกที่เป็นปัจจุบัน ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่คงสภาพอยู่ได้โดยประการทั้งปวง ไม่เกิดประโยชน์อะไร ถ้าเราเข้าไปยึดอายตนะที่เป็นปัจจุบันเราย่อมประสบแต่ความทุกข์ เพราะว่าเราไม่ได้ใช้อย่างตั้งใจที่ต้องการมาเป็นอารมณฺ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ย่อมดับความยึดมั่นในอายตนะที่เป็นปัจจุบันได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

ค) กำหนดกาลที่เป็นอนาคต การกำหนด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ที่เป็นอนาคต เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะกล่าวไปไยถึงตาและรูปที่เป็นอนาคต อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต ย่อมไม่เพิลิตเพลินในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ที่เป็นอนาคต^{๕๗}

จากการศึกษาพบว่า อายตนะภายในและภายนอกที่เป็นอนาคต ก็เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ไม่ให้เราเข้าไปยึด ด้วยเหตุว่ามันเป็นที่ยังไม่

^{๕๖} คุรยลละเอียดยดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๘.

^{๕๗} คุรยลละเอียดยดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๘.

มาถึง ไม่เกิดประโยชน์อะไร ถ้าเราเข้าไปยึดอายตนะที่เป็นอนาคตเราย่อมประสบแต่ความทุกข์ เพราะว่าเราไม่ได้สิ่งที่ต้องการมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาประโยชน์อะไรมิได้เลย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ย่อมดับความยึดมั่นในอายตนะที่เป็นอนาคตได้ ผู้มีปัญญาย่อมเห็นเป็นอย่างนี้ก็ย่อมบรรลุมรรคผล

ดังนั้นการกำหนดอายตนะตามที่พระองค์ทรงตรัสไว้ถึงการกำหนดอายตนะในความเป็นเป็น ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบันและอนาคต ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถ้าเราไม่เข้าไปยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นเขาแล้ว จิตย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในอายตนะทั้งภายในและภายนอกว่าไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น เมื่อเห็นอย่างนี้จิตก็ย่อมคลายออกจากอายตนะที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตจิตย่อมดับทุกข์ได้

๔.๒.๘ พิจารณาอายตนะโดยความเป็นคุณและโทษ

ในบางกรณีผู้ปฏิบัติอาจจะไม่ชัดเจน ตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนา อาจเป็นเพราะว่าขัดกับอุปนิสัยจิตของท่าน ทำให้การเจริญวิปัสสนาไม่มีความก้าวหน้าจึงมีความจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงคุณและโทษของอายตนะเหล่านี้ เพื่อให้เกิดสติปัญญาที่เฉียบแหลมลึกซึ้งซึ่งสามารถที่จะรู้แจ้งเห็นจริงในอายตนะเหล่านั้น ให้กำหนดการพิจารณาเรื่องคุณของอายตนะภายในภายนอก และการพิจารณาเรื่องโทษของอายตนะภายในภายนอก โดยมีกำหนดดังต่อไปนี้

ก) การพิจารณาเรื่องคุณของอายตนะภายในและภายนอก คือ การพิจารณาเรื่องคุณได้แก่ การพิจารณาว่ารูปมีคุณอย่างไร รูปที่เกิดความรัก เกิดอารมณ์อย่างนี้และก็ความรักและอารมณ์เหล่านั้นก็เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง เราก็สามารถกำหนดได้ว่าเราปฏิบัติอย่างไร ทำอะไรกับกิเลสเหล่านั้นได้จะละอย่างไร พระพุทธองค์ก็สอนเราอย่างนี้ว่าถ้าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจไม่มีคุณแล้วคนเราก็จะเกิดความกำหนดไม่ได้ แสดงว่าต้องมีคุณ เช่น ความสวย ความงาม ความน่ารักเห็นแล้วก็เกิดความติดใจ วิปัสสนาจารย์หรือว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะกำหนดเหล่านี้ก่อนดังพุทธพจน์ว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลใดไม่เพ็ดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อไม่เพ็ดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปนั้น ความเพ็ดเพลินย่อมดับ ทุกขจึงดับ^{๕๔}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงความเป็นคุณของตาขณะเห็นรูป ย่อมเกิดความยินดีพอใจในรูป ย่อมเกิดกิเลสคือความกำหนดพอใจในรูปที่เห็น ดังนั้นในกรณีหู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ ก็ให้กำหนดเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วกับตาเห็นรูป

ข) การพิจารณาเรื่องโทษของอายตนะภายในและภายนอก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การกำหนดโทษของอายตนะ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าโทษแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่ายหรือไม่เกิดความรังเกียจในเรื่องเหล่านี้ แต่เพราะว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ ดังพุทธพจน์ว่า

รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าบุคคลยังเพ็ดเพลิน เชยชมยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเพ็ดเพลิน เชยชมยึดติดรูปนั้น ความเพ็ดเพลินย่อมเกิดขึ้น ทุกขจึงเกิด^{๕๕} โดยพิจารณาลักษณะของตาและรูปว่าจักขุประสาท รูปอันใสเท่าสีระชะหา ตั้งอยู่ในแก้วตาใจกลางดวงตาดำ เป็นวัตถุทวารแห่งการรู้เห็นทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาน

ประสาทตา มีดวงตาเป็นโครงสร้างใหญ่ ที่เปลือกตามีขนเล็กสีดำ (ขนตา) ส่วนดวงตาประกอบด้วยตาดำตาขาวลักษณะคล้ายกลีบอุบลเขียว ประสาทตาอยู่ตรงกลางตาดำ ซึ่งแวดล้อมด้วยตาขาวซึ่มซาบเยื่อตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันซึ่มซาบดำสี ๗ ชั้น ธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปฐวีคคยทรงไว้ อาโปคคยเชื่อมประสาท เตโชคคยอบให้อบอุ่นและวาโยคคยทำให้เคลือบไหว อุตฺต จิต อาหารคคยค้ำจุน ชีวิตคคยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชา มีขนาดโตเท่าหัวเส้น เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางตา จักขุวิญญาน

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๘.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๘.

โสดประสาท รูปอันใส ตั้งอยู่ในที่มีสัณฐานเท่างแหวน เต็มไปด้วยโลมาสีแดงอ่อนในช่องหู เป็นวัตถุทวารแห่งการได้ยินเสียง เรียกว่า โสดวิญญาณ

ประสาทหู มีใบหูเป็นโครงสร้างใหญ่ ในใบหูตรงที่ประสาทหูตั้งอยู่ คือ แก้วหูมีลักษณะคล้ายวงแหวนมีขนอ่อนสีแดงเข้ม มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา คือ ธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาท เตโชคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตฺ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยงแวดล้อมด้วยสีกลิ่น รส โอชาเป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางหู โสดวิญญาณ

ขานประสาท รูปอันใสตั้งอยู่ในสัณฐานดุจกลีบแพะภายในช่องนาสิก เป็นวัตถุทวารแห่งการได้กลิ่น เรียกว่า ขานวิญญาณ

ประสาทจมูก มีจมูกเป็นโครงสร้างใหญ่ ในโพรงจมูก ตรงที่ประสาทจมูกตั้งอยู่คือเยื่อจมูก มีลักษณะคล้ายกลีบเท้าแพะ มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตาและประสาทหู คือธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปฐมวีคอยเชื่อมประสาท เตโชคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตฺ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตตามเลี้ยงแวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชาเป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางจมูก ขานวิญญาณธาตุ

ชีวหาประสาท รูปอันใส ตั้งอยู่ในสัณฐานดุจกลีบบัว เบื้องบนตอนกลางลิ้น เป็นวัตถุทวารแห่งการได้รส เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ ประสาทลิ้น มีลิ้นเป็นโครงสร้างใหญ่ บริเวณลิ้นตรงที่ประสาทลิ้นตั้งอยู่มีลักษณะคล้ายกลีบอุบล (บัวสาย) อยู่ตรงกลางลิ้น มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก คือ ธาตุ ๔ เกื้อหนุน โดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตฺ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยงแวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชาเป็นที่ตั้งและทางเดินของการรับรู้ทางลิ้น ชิวหาวิญญาณ

กายประสาท รูปอันใส ดาษทั่วไปในร่างกาย ดุจน้ำมัน อันชุ่มอยู่ เป็นวัตถุทวารแห่งการสัมผัส เรียกว่า กายวิญญาณ

ประสาทกาย มีร่างกายเป็นโครงสร้างใหญ่ มีอยู่ทั่วร่างกาย เหมือนน้ำมันซึมซับลำลึมีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น คือ ธาตุ ๔ เกื้อหนุนโดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่นและวาโยคอย

พัดให้เคลื่อนไหว อุต จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โชชาเป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ)^{๖๐}

อายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดในทวารทั้ง ๖ และอารมณ์ ๖ เป็นบ่อเกิดของกรรมเหล่าอื่นเป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาป มีจิตและเจตสิกขบอบอยู่ที่นี้ ย่อมไหลนำไปสู่ทุกขในสังสารวัฏ อายตนะนี้เป็นสัญชาติหรือประเทศของจิตและเจตสิก สรุปลงแล้ว ที่เป็นเฉพาะรูปธรรม ๑๐ เฉพาะนามธรรม ๑ และเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมมี ๑ เพราะฉะนั้นอายตนะ ๑๒ ก็คือ รูปนามนั่นเอง^{๖๑}

จากการศึกษาพบว่าอายตนะนั้นมีทั้งคุณและโทษปรากฏขึ้นมาพร้อมกันในขณะที่เรามองเห็นรูป ที่ว่าเป็นคุณคือทำให้เรามองเห็นสิ่งต่าง ๆ แล้วทำให้เราเกิดความคิดที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้เกิดความสวยงามตามที่เราต้องการ และในความเป็นโทษ คือ เรากำลังหลงไปกับการที่ตาเห็นรูปทำให้เราเกิดกิเลสที่อยากจะทำสิ่งที่สวยงามและสร้างสรรค์สิ่งดี ๆ เพราะจิตของเราหลงไปกับความต้องการของกิเลส และเมื่อเราพิจารณา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเรารู้แล้วสิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ เท่านั้น ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยมากมายในการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้รสและการสัมผัส จึงทำให้เราได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่จะเป็นคุณและเป็นโทษที่เราเรียกว่าอายตนะ ที่ให้ความหมายว่าเป็นแดนเชื่อมต่อกันให้เกิดคุณและโทษหรือเกิดบุญและบาป แท้ที่จริงแล้วอายตนะก็ คือ รูปนามนั่นเอง

๔.๒.๙ การกำหนดสภาวะธรรมเกี่ยวกับอายตนะ

ในขณะที่ผู้ปฏิบัติที่กำหนดว่า เห็นหนอ สภาวะธรรม ๕ อย่าง คือ จักขุประสาท สี รูปารมณฺ์ จักขุวิญญาณ ผัสสะทางตาหรือเวทนาที่เกิดทางตาปรากฏนั้น ๆ จะมีสภาวะธรรมแต่ละอย่างเกิดดังต่อไปนี้

^{๖๐} พระธรรมดิลก (วิฑฺฒย์), แบบประกอบนักธรรมตรี-อธิบายธรรมในนวโกวาท, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย), หน้า ๔๙.

^{๖๑} พระมหาบุญหนา อโศโก, พระไตรปิฎกฉบับทางพันธุกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

ก) การตามรู้จักขุประสาท มีสภาวะธรรมคือ ความใสที่ส่องเห็นรูปได้ เป็นลักษณะพิเศษของจักขุประสาท การจูงใจไปในรูปารมณฺ์ เป็นหน้าที่การเห็นได้ทางจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ การมีดวงตา เป็นเหตุใกล้

ข) การตามรู้รูปารมณฺ์ มีสภาวะธรรมคือ การปรากฏให้รู้ทางตา เป็นลักษณะพิเศษของรูปารมณฺ์ การถูกเห็นได้ เป็นหน้าที่การมีสภาวะเห็นดำเนินไปในจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้

ค) การตามรู้จักขุวิญญาณ มีสภาวะธรรม คือ การเห็นรูป เป็นลักษณะพิเศษของจักขุวิญญาณ การรับสีเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ จักขุประสาทและสี เป็นเหตุใกล้

ง) การตามรู้ผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การกระทบกับสี เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะทางตา การประสานอารมณ์ เป็นหน้าที่การประชุมกันระหว่างจักขุประสาท สี และการเห็น เป็นอาการปรากฏ อารมณ์ที่มาปรากฏ เป็นเหตุใกล้

จ) การตามรู้สุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของสุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การทำให้รู้สึกพอใจ เป็นหน้าที่ของสุขเวทนา การเกิดความพอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ ความสงบใจ เป็นเหตุใกล้

ฉ) การตามรู้ทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ การเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การทำให้รู้สึกไม่พอใจ เป็นหน้าที่ของทุกข์เวทนา การเกิดความไม่พอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ ภัยวิบัติ เป็นเหตุใกล้

ช) การตามรู้อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมคือ ความวางเฉยที่เกิดขึ้นในขณะเห็น เป็นลักษณะพิเศษของอุเบกขาเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา การ

ทำสภาวะเห็นเป็นกลางคงอยู่ เป็นหน้าที่ของอุเบกขาเวทนา การเกิดความสงบไม่ยินดียินร้าย เป็นอาการปรากฏ ความมีจิตไม่ปีติยินดี เป็นเหตุใกล้^{๒๒}

จากการศึกษาพบว่า กำหนดสภาวะธรรมของอายตนะในขณะที่ตาเห็นรูปนั้นก็เกิดจักขุวิญญาณทำให้เกิดผัสสะ คือ ความสุข ความทุกข์ และความวางเฉยสภาวะธรรมจะเกิดขึ้นพร้อมกันเลยในขณะที่เราเห็น ๑ ครั้ง แม้ว่าจะเป็นการได้ยิน การได้กลิ่น การได้รส การได้สัมผัส ก็ตามก็จะเกิดสภาวะธรรมลักษณะคล้ายอย่างเดียวกับตาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กระบวนการรับรู้ทางอายตนะ ๑๒ แม้ในขณะที่กำหนดว่า ได้ยินหนอ ได้รู้กลิ่นหนอ ได้ลิ้นรสหนอ ในขณะที่สัมผัสสภาวะธรรม ๕ อย่าง ย่อมเกิดพร้อมเสมอ

๔.๒.๑๐ การพิจารณาอุปมาเปรียบเทียบอายตนะ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุปมาทวารทั้ง ๖ ของทุกคนเหมือนสัตว์ ๖ ประเภท ที่หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสและความนึกคิด

บุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยไม่สำรวจอายตนะที่เกิดขึ้น ในขณะที่ปฏิบัติอยู่นั้น พระพุทธเจ้าอุปมาเปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ประเภท นุรุขจับสัตว์ ๖ ประเภทซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้ผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป สัตว์ทั้ง ๖ ประเภทซึ่งมีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงตั้ง ไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ คือ

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคณธรรมาภิวังศ์, หน้า ๑๗๕.

ก) ตาเหมือนงู ดึงไปด้วยต้องการว่า จักเข้าไปสู่จอมปลวก^{๖๓} คือ ชอบดูสิ่งที่มี ลวดลายและเรื่องปกปิดเร้นลับ ไม่ชอบแลดูสิ่งที่เรียบง่ายที่เปิดเผยเป็นธรรมดา เหมือนงู ชอบเลื้อยไปในที่รกไม่ไปที่ราบเรียบ^{๖๔}

ข) หูเหมือนจระเข้ ดึงไปด้วยต้องการว่า จักลงน้ำ^{๖๕} คือ เป็นรูช่องให้เสียงลอด ผ่าน เหมือนจระเข้ชอบอยู่ในโพรงหรือถ้าได้น้ำ^{๖๖}

ค) จมูกเหมือนนก ดึงไปด้วยต้องการว่า จักบินขึ้นสู่อากาศ^{๖๗} คือ ชอบสุดดม กลิ่นในอากาศ เหมือนนกชอบโฉบบินไปในอากาศ^{๖๘}

ง) ลิ้นเหมือนสุนัข ดึงไปด้วยต้องการว่า จักเข้าบ้าน^{๖๙} คือ ชอบลิ้มรสอาหาร หลากหลายของชาวบ้านเหมือนสุนัขบ้านที่ชอบคลุกกุสึนอนอยู่ในบ้าน^{๗๐}

จ) กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก ดึงไปด้วยต้องการว่า จักเข้าสู่ป่าช้า^{๗๑} คือ ชอบ สัมผัสของมนุษย์ต่างเพศ เหมือนสุนัขจิ้งจอกชอบกินเนื้อมนุษย์ในป่าช้า^{๗๒}

^{๖๓} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๖๔} ฎรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระ นิพพาน, แปลโดยพระคณาจารย์วิวงศ์, หน้า ๒๘๕.

^{๖๕} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๖๖} ฎรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระ นิพพาน, แปลโดยพระคณาจารย์วิวงศ์, หน้า ๒๘๕.

^{๖๗} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๖๘} ฎรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระ นิพพาน, แปลโดยพระคณาจารย์วิวงศ์, หน้า ๒๘๕.

^{๖๙} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๗๐} ฎรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระ นิพพาน, แปลโดยพระคณาจารย์วิวงศ์, หน้า ๒๘๕.

^{๗๑} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๗๒} ฎรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระ นิพพาน, แปลโดยพระคณาจารย์วิวงศ์, หน้า ๒๘๕.

๑) ใจเหมือนลิง ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักเข้าสู่ป่า^{๗๓}คือ มีธรรมชาติซัดสายไปไม่หยุดนิ่ง เหมือนลิงที่ซุกซนไม่หยุดนิ่ง^{๗๔}

เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ประเภทนั้นต่างก็จะไปตามใจของตนต้องประสบความลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นต้องตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่าแม้ฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุคคลใด ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว ย่อมไปตามอำนาจกิเลสที่มีกำลังมากกว่า

ความสำรวม คือ บุคคลในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่เปล็ดเปล็นในรูปที่น่ารัก ไม่เปล็ดเปล็นในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมัญจจิตอยู่และรู้ชัด เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง กิเลสเหล่านั้นดับไม่มีเหลือ ความสำรวมเป็นอย่างนี้แล คำว่า หลักหรือเสออันมันคง นี้เป็นชื่อของกายคตาสติเพราะเหตุนี้ บุคคลทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า กายคตาสติบุคคลทั้งหลายจักเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งอยู่เนือง ๆ สังสมแล้วปรารภเสมอดีแล้วบุคคลทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^{๗๕}

จากการศึกษาพบว่า อายตนะมีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนเอง ในความเป็นใหญ่ของแต่ละอย่างก็มีหน้าที่สำคัญด้วยกันทั้งนั้น ตาก็มีความเป็นใหญ่ในการเห็น หูก็มีความเป็นใหญ่ในการฟัง ลิ้นก็มีความเป็นใหญ่ในการรู้รส กายก็มีความเป็นใหญ่ในการรู้สัมผัส ใจก็มีความรับรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในที่เรียกว่าธรรมารมณ์ ถ้าเราไม่สำรวมในอายตนะเหล่านี้แล้วเราก็กย่อมนตกไปสู่อารมณ์ที่เป็นไปด้วยอำนาจของกิเลส ที่เกิดจากกายและใจ

ดังนั้นในการปฏิบัติการปฏิบัติวิปัสสนานั้นจึงต้องมีความสำรวมในการกำหนดอายตนะภายในและภายนอกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกท่านว่าเป็นผู้มี ทมะ^{๗๖} รู้จักข่มจิตใจ

^{๗๓} คุรยลละเอียตใน ส.สพ.า.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๗๔} คุรยลละเอียตใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลโดยพระคันธสาราภิกษุ, หน้า ๒๔๕.

^{๗๕} คุรยลละเอียตใน ส.สพ.า.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๓.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๓.

บังคับควบคุมตนเอง ความสำรวมในอายตนะดีแล้วยอมที่จะคุ้มครองสติได้แล้วยอมไม่ตกต่ำไปสู่ที่ชั่วได้จึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

๔.๒.๑๑ การกำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน

ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือการกำหนดสติที่เป็นปัจจุบันอยู่กับรูปนาม สติปัฏฐาน ๔ ก็คือรูปนาม และในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็ต้องมีอารมณ์ในการปฏิบัติ อารมณ์ที่ว่า คือ วิปัสสนาภูมิ ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดว่าด้วยอายตนะก็เป็นภูมิของวิปัสสนาแต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเรื่องอายตนะเท่านั้น

ก) ตาเห็นรูปเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าตาและรูปจัดอยู่ในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะเหตุว่าตาและรูปเป็นวัตถุที่จับต้องได้เราจึงจัดว่าเป็นรูปที่เป็นมหาภูตรูป^{๗๗} คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่สิ่งใดที่เราจับต้องไม่ได้แต่เรามีความรู้สึกได้อย่างนั้นเราเรียกว่านาม เช่นตาเห็นรูป ถ้าเรารู้ว่าเห็นจึงเป็นนามเพราะเป็นความรู้สึกมันไม่สามารถจับต้องได้แต่เรารู้ได้ สิ่งที่เราารู้สึกได้จึงเรียกว่านาม เมื่อเรากำหนดตาเห็นรูปเห็นความเป็นรูปนาม อย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕^{๗๘} คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ การพิจารณาอายตนะในขณะตาเห็นรูปแล้วได้แยกออกความเป็นรูปนามตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในตาที่เห็นรูป จิตย่อมคลายจากความยึดติดในรูปที่เห็น เมื่อคลายจากความยึดติดในตาที่เห็นรูปได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ข) หูได้ยินเสียงเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าหูและเสียงก็จัดอยู่ในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะว่าหูเป็นมหาภูตรูป เสียงเป็นสุขุมรูป^{๗๙} แต่ความรู้สึกว่าได้ยินเสียงนั้นเป็นนาม เมื่อเรากำหนดตาเห็นรูปเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๙๕/๓๗๕.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕๓.

๕^{๙๐} คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ การพิจารณาอายตนะในขณะหูได้ยินเสียงแล้วได้แยกความเป็นรูปนามตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในหูที่ได้ยินเสียง จิตย่อมคลายจากความยึดติดในเสียงที่ได้ยิน เมื่อคลายจากความยึดติดในเสียงที่ได้ยินได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ค) จมูกได้กลิ่นเมื่อเราสังเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าจมูกและกลิ่นก็จัดอยู่ในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะว่าจมูกและกลิ่นนั้นก็จึเป็นรูป โดยจมูกนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนกลิ่นนั้นเป็นสุขุมรูป แต่ความรู้สึกว่าได้กลิ่นนั้นเป็นนาม เมื่อเรากำหนดจมูกได้กลิ่นเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้่อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูก ถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์การพิจารณาอายตนะในขณะจมูกได้กลิ่นแล้วได้แยกความเป็นรูปนามตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในจมูกที่ได้กลิ่นจิตย่อมคลายจากความยึดติดในกลิ่น เมื่อคลายจากความยึดติดในกลิ่นได้แล้ว จิตย่อมออกจากกลิ่นที่กระทบกับจมูกนั้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ง) ลิ้นได้รสเมื่อเราสังเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ เราจะพบว่าลิ้นและรสก็จัดอยู่ในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะว่าลิ้นและรสนั้นก็จึเป็นรูป โดยลิ้นนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนรสนั้นเป็นสุขุมรูปแต่ความรู้สึกว่าได้รสนั้นเป็นนามเมื่อเรากำหนดลิ้นได้รสเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้่อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตาม

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๙๕/๓๗๕.

ระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ การแยกโดยความเป็นรูปนามตามสติ ปฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในลึนกระทบรส จิตย่อมคลายจากความยึดติดในรส เมื่อคลายจากความยึดติดในรสได้แล้ว จิตย่อมคลายการยึดมั่นในลึนที่กระทบรส จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

จ) ภายได้สัมผัสเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปฏฐาน ๔^{๑๑} เราจะพบว่ากายและสัมผัสก็จัดอยู่ในหมวดกายานุปัสสนาสติปฏฐาน^{๑๒} เพราะว่ากายและสัมผัสนั้นก็ป็นรูป โดยกายนั้นเป็นมหาภูตรูปส่วนสัมผัสนั้นเป็นสุขุมรูปแต่ความรู้สึกว่าได้สัมผัสนั้นเป็นนาม เมื่อเรากำหนดกายได้สัมผัสเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็น ถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕ คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์การพิจารณาอายตนะในขณะที่กายได้สัมผัสแล้วได้แยกโดยความเป็นรูปนามตามสติ ปฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในกายได้สัมผัส จิตย่อมคลายจากความยึดติดในสัมผัส เมื่อคลายจากความยึดติดในกายที่ได้สัมผัสได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ

ฉ) ใจได้ธรรมารมณเมื่อเราสงเคราะห์เข้าในสติปฏฐาน ๔ เราจะพบว่าใจและธรรมารมณก็จัดอยู่ในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปฏฐาน เพราะว่าใจและธรรมารมณนั้นก็ป็นนาม แต่ความรู้สึกว่ารู้ที่เกิดจากใจจึงเป็นนามเมื่อเรากำหนดใจได้ธรรมารมณเห็นความเป็นรูปนามอย่างนี้อย่างถูกต้อง อย่างนี้จึงเรียกว่าเห็นถูกหรือดำริถูกถ้าจัดเข้าในมรรคก็จะอยู่ในมรรคมีองค์ ๕^{๑๓} คือ ข้อที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูก ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ การดำริ

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ที.มหา.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๒} พระครูฐานานุกรม (พระอาจารย์มหาประเสริฐ กิตติเสฏฐิ) , **หลักการเจริญวิปัสสนาสติปฏฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชนากานต์ พรินติ้ง, พ.ศ. ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๗.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๙๕/๓๗๕.

ถูก ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ การปรารภความเพียรทางใจ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ สติตามระลึก ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต มรรคทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ การพิจารณาอายตนะในขณะใจได้ธรรมารมณแล้วได้แยกออกความเป็นรูปนามตามสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการกำหนดรูปนามเช่นนี้เป็นการเจริญมรรค เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยินดีในใจ ได้ธรรมารมณ จิตย่อมคลายจากความยึดติดในธรรมารมณ เมื่อคลายจากความยึดติดในธรรมารมณที่เกิดจากใจได้แล้ว จิตย่อมหลุดพ้น การหลุดพ้นจากทุกข์นี้ จัดเป็นผลในอริยสัจ^{๔๔}

ดังนั้นการศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีอายตนะเป็นภูมิ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อความดับทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน การที่จะถึงมรรคผลนิพพานได้ ก็ต้องปฏิบัติวิปัสสนา โดยการกำหนดภูมิของวิปัสสนา โดยพิจารณาอายตนะภายในและภายนอกในความเป็นไตรลักษณ์ คือ ความเป็นอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา เมื่อกำหนดความเป็นพระไตรลักษณ์แล้วยังต้องพิจารณาอายตนะในความเป็นกาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต

กาลที่เป็นอดีต กาลที่เป็นปัจจุบันและกาลที่เป็นอนาคต เมื่อเรากำหนดเห็นอายตนะเช่นนี้เราย่อมเห็นความเป็นคุณและความเป็นโทษของอายตนะภายในและภายนอก ว่ามีความเป็นคุณเป็นโทษ ในขณะที่เรากำหนดอายตนะในความเป็นคุณเป็นโทษอยู่ เราก็ย่อมพิจารณาเห็นสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับอายตนะปรากฏเกิดขึ้นพร้อมด้วย การอุปมาอายตนะเปรียบเทียบกับสัตว์ ๖ ชนิด คือ ตาเหมือนงู หูเหมือนจระเข้ จมูกเหมือนนกก ลิ้นเหมือนสุนัข กายเหมือนสุนัขจิ้งจอก ใจเหมือนลิง แล้วได้กำหนดอายตนะสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน ๔ ให้เห็นว่าการกำหนดอายตนะเห็นเป็นรูปนามก็คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า

๔.๒.๑๒ อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา ๔ ประการ คือ

- ๑ มีสติมั่นคงไม่ตายด้วยความหลง^{๔๕}
- ๒ ได้เกิดอยู่ในสุคติภูมิ (มนุษย์ สวรรค์)
- ๓ ถ้าอุปนิสัยยังอ่อนอยู่ ก็จะเป็นอุปนิสัยติดขั้นสันดานไปในภพหน้า^{๔๖}
๔. ถ้ามีอุปนิสัยและอินทรีย์แก่กล้า ก็จะทำพระนิพพานให้แจ้งด้วยปัญญาภายใน ๗ วันหรือ ๗ เดือน หรือ ๗ ปี พระอรหันต์หรือพระอนาคามีพึงหวัง

ได้^{๔๗}

สรุปได้ว่า การรับรู้ต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ เมื่ออายตนะภายนอกมากระทบกับอายตนะภายในที่เหมาะสมกันเป็นคู่ๆ ทำให้เกิดการรับรู้ทางทวาร หรืออวัยวะนั้นๆ ขึ้น เช่น เมื่อรูปายตนะ คือ แสง สีต่างๆ ซึ่งสะท้อนมาจากผิวของวัตถุใดๆ มากระทบกับจักขายตนะ คือ ประสาทตา ซึ่งอยู่ที่เรตินา (จอรับภาพในกระบอกตา) ก็จะเกิดจักขุวิญญาณ (จิตที่ทำหน้าที่ในการเห็นภาพของวัตถุนั้น) ขึ้นที่จักขายตนะนั้น การเห็นภาพของวัตถุนั้นก็เกิดขึ้นโดยที่จักขุวิญญาณนั้นเป็นผู้เห็น จากนั้นธัมมายตนะ คือ ความคิดต่างๆ (เกี่ยวกับวัตถุที่เห็นนั้น) ก็เกิดตามมาโดยมีมโนายตนะ คือ จิตเป็นผู้คิดหรือรับรู้ความคิดนั้นๆ การเกิดขึ้นของจิตตลอดกระบวนการที่กล่าวมานี้ มีเพียงจักขุวิญญาณเท่านั้นที่เกิดขึ้นที่จักขุประสาท ส่วนจิตอื่นนอกนั้นจะเกิดขึ้นที่หทัยวัตถุ คือ บริเวณที่ความรู้สึกนึกคิดเกิดขึ้น ซึ่งปรกติก็จะเป็นที่สมอง (ส่วนจะเป็นที่ใดได้บ้างนั้น ผู้ที่ทำการมรณฐาน โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อปฏิบัติไปถึงขั้นหนึ่งแล้วจะรู้ได้เอง)

ปรากฏการณ์ทำนองนี้จะเกิดขึ้นหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามทวาร หรืออวัยวะที่ทำหน้าที่ในการรับรู้ ต่างๆ ตลอดเวลาไม่หยุดหย่อน โดยมีจักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ เกิดขึ้นที่จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะตามลำดับ ทำให้เกิดการมองเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย อันเป็นผลให้เกิดความคิดที่เป็นกุศล อกุศล หรือเป็นกลางๆ ต่างๆ

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๗๕.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๔, พุ.อิตติ.อ. (บาลี) ๔๑/๑๗๖.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘.

(ธัมมายตนะ)ตามมา โดยมีนายตนะ คือจิตเป็นผู้คิดหรือรับรู้ความคิดนั้นๆ โดยมีฐานปฏิบัติการอยู่ที่หทัยวัตถุ ตามที่กล่าวไปแล้ว (นอกจากจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณแล้ว จิตอื่นทั้งหมดจะเกิดที่หทัยวัตถุทั้งสิ้น) เพราะฉะนั้นแล้วอายตนะ เช่น ตานี้เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอาการจิต เขาจึงเรียกว่าอายตนะคือ แตนกำเนิดจิต หรือแดนสืบต่อกระบวนการปรุงของจิต พอจิตมันเกิดแล้ว มันก็จะรวมไปถึงการปรุงจิต ใน ลักษณะ คือ เป็นกุศลจิต อกุศลจิต เช่น ถ้าตาเห็นรูปดี แล้วเราเห็นด้วยกุศลจิต เห็น ด้วยกุศลจิต คือเห็นแบบไหน คือ เห็นด้วยจิตที่สัมปยุตไปด้วยปัญญาอันมีองค์ประกอบด้วย คิด เมื่อคิดเป็นจิต แล้วน้อมไปเป็นมโน เก็บไว้หทัย นี้เป็นอาการสามัญ เป็นสามัญของจิต ถ้าจะปรุงจิต เมื่อคิดน้อม เก็บ เสรีจเรียบร้อย แล้วตามไปด้วย มนายตนะตามไปด้วยมโนทริย์แล้วก็มาจบตรงคำว่า วิญญาณขันธ์ แสดงว่ากุศลจิตมีองค์ประกอบเกือบครบ แต่สำคัญมันอยู่ตรงที่ ถ้าเป็นกุศลจิตอย่างชัดแจ้ง พอจบคำว่าวิญญาณขันธ์คือ รู้เป็นกอง ๆ เป็นเรื่อง ๆ เป็นอย่างๆ แล้ว มันจะมีเชื้อสายของปัญญา เข้าไปปนอยู่ในวิญญาณขันธ์ด้วย จะมีเชื้อสายของปณฺฑระเข้ามาปรากฏอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นเราก็จะเข้มขึ้นเบิกบาน เพราะรู้ชัดตามความ เป็นจริง มันก็จะมีจิตน้อย ๆ ของมโนวิญญาณธาตุปรากฏแต่ถ้าการปรุงนั้น การคิดนั้นมันเป็น อกุศลจิต อาการของจิตก็มีคล้ายคลึงกัน แต่ มันขาดแรงผลักดัน ขาดตัวร่วมของ ปัญญา ขาดปณฺฑระ ขาดตัวร่วมของ มโนวิญญาณธาตุมันมีแต่มนัส เข้ามาความพึงพอใจ จะเป็นไปในทางกุศลก็ต่อเมื่อจิตนั้น เชื่อมต่อไปทางปณฺฑระ คือมีปัญญาวินญญาณที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ มีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดวิญญาณ ก็คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนี้คิด เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิญญาณ แต่ในภาษาธรรมะเขาเรียกวิญญาณ ก็เพราะว่าเขาอาศัยความเป็นใหญ่ทั้ง เป็นตัวกำหนด เป็นเครื่องก่อเกิดวิญญาณ จึงเรียกว่า วิญญาณ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักปรัชญาธรรมในมธูปินทิกสูตร มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ ๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในมธูปินทิกสูตร ๒ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมธูปินทิกสูตร ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสและตำราต่าง ๆ เรียบเรียงบรรยายตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

มธูปินทิกสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก สีนทวารวค เล่มที่ ๑๒ สูตรที่ ๘ มธูปินทิกสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยธรรมะที่น่าพอใจเหมือนขนมหวาน หรือพระสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ มีเนื้อหาของพระสูตรได้ดังนี้

๑. พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ตรัสตอบคำถามของทณทปาณิศากยะ ที่ว่า “ ทรงมีวาตะอย่างไร ตรัสบอกอย่างไร” โดยทรงชี้ไปว่า ทรงมีวาตะและตรัสบอกในทางที่จะไม่ทะเลาะกับใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก และในทางที่สัตถุญา (ความกำหนดหมายด้วยกิเลส -กิเลสสัตถุญา -อรรถกถา) จะไม่แฝงตัวตามบุคคลผู้อยู่อย่างไม่ประกอบด้วยกาม ผู้ลอบบาป ผู้สิ้นความสงสัย รังเกียจ ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยใหญ่.

๒. ทรงเล่าเรื่องข้างต้นให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เมื่อภิกษุรูปหนึ่งขอให้ทรงอธิบาย ก็ทรงอธิบายอย่างย่อ ๆ ภิกษุทั้งหลายจึงไปหาพระมหากัจจานเถระให้อธิบายโดยละเอียด พระเถระจึงอธิบายขยายความของพระพุทธานุชาตสัน ๆ ว่าส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เนิ่นช้า (ปปัญจสัตถุญาสังขา) ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าเขาไม่

ผลิตเพลิน ไม่ยึดถือ ในเหตุ นั้น (อายุตนะ ๑๒) ได้ นั้นแหละเป็นที่สุดแห่งกิเลสที่แฝงอยู่ (อนุสัย ๗ กิเลสที่นอนซ่อนอยู่ในสันดาน), นั้นแหละ เป็นที่สุดแห่งการจับที่อนไม้ ศัสตราการ ทะเลาะ การชี้หน้าคำทอ การส่อเสียด การพุดปด” โดยขยายความแสดงลำดับธรรมะ ดังนี้

๑. อาศัยอายตนะภายในอายตนะภายนอก เกิดความรู้แจ้งอารมณ์ เรียกว่า วิญญาน

๒. รวมธรรม ๓ ประการ คืออายตนะภายใน อายตนะภายนอก และ วิญญานเรียกว่าผัสสะ (ความถูกต้อง)

๓. เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา (คือความรู้สึกทุกข์ไม่ทุกข์ไม่สุข)

๔. รู้สึกอารมณ์ใด ก็จำอารมณ์นั้นได้ (มีเวทนามีผัสสะ)

๕. จำอารมณ์ใดได้ ก็ตรึกถึงอารมณ์นั้น (มีผัสสะก็มีวิตก)

๖. ตรึกอารมณ์ใด ก็เน้นเข้าอยู่กับอารมณ์นั้น

๗. เน้นเข้าอยู่กับอารมณ์ใด ส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้ เน้นเข้าในรูปที่พึงรู้ได้ด้วยตา เป็นต้น ที่เป็นอดีต , อนาคต, ปัจจุบัน ย่อมครอบงำเขา เพราะ เหตุ นั้น

๘. เมื่อมีอายตนะภายใน มีอายตนะภายนอก มีวิญญาน ก็มีฐานะที่จัก บัญญัติผัสสะได้ , เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ ก็มีฐานะที่จักบัญญัติเวทนาได้ , เมื่อมีการ บัญญัติเวทนา ก็มีฐานะที่จักบัญญัติวิตก (ความตรึก)ได้ , เมื่อมีการบัญญัติวิตก ก็มีฐานะที่ จักบัญญัติการครอบงำของส่วนแห่งความกำหนดหมายกิเลสเป็นเหตุให้เน้นเข้า.

๙. พระผู้มีพระภาคทรงทราบก็ทรงอนุโมทนาว่า ถ้าพระองค์ทรงอธิบาย ก็จัก ตรัสอธิบาย เช่นเดียวกับพระมหากัจจายนะ พระอานนท์ กราบทูลสรรเสริญคำอธิบายนี้ว่า เหมือนคนหิวระหายอ่อนกำลังได้ขนมหวาน จึงตรัสให้เรียกกรรมปริยายนี้ว่า มธุปิลณฑิก ปริยาย (บรรยายที่เปรียบเหมือนขนมหวาน)

จากการศึกษาพบว่า ปัจฉจธรรมเป็นชื่อของกลุ่มกิเลสที่ทำงานร่วมกัน เป็นการ ทำงานของกิเลสที่ซับซ้อนที่ต้องศึกษารายละเอียดทางด้านคัมภีร์ให้เกิดความเข้าใจและต้อง มีการปฏิบัติธรรมเพื่อการมองเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้ชัดขึ้น เราจึงต้องเรียนรู้ กิเลสทั้ง ๓ ประเภทนี้จากคัมภีร์ เพื่อทำความเข้าใจปัจฉจธรรมได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายเกี่ยวกับกิเลสที่ปรากฏอยู่มี ๓ ประเภทคือ ตณหาวิจริต

๑๐๘ มานะ ๙ และทิวฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลทั้งหลายมีความประมาทมัวเมาในความ เป็นหนุ่มสาว ในความไม่มีโรค และในชีวิต เป็นเหตุแห่งความทุกข์ต่าง ๆ มากมาย การได้ เรียนรู้และเข้าใจปัญหาธรรม จึงชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าไปพบเห็นเหตุแห่งทุกข์ การศึกษาจาก ตำราหรือคัมภีร์ การเห็นด้วยการพิจารณาตามจากประสบการณ์จริง รวมไปถึงการเห็นด้วย การภาวนาตามความเป็นจริง การศึกษาที่จึงขอเริ่มต้นที่การเห็นด้วยการเข้าไปศึกษาข้อมูล ที่ปรากฏอยู่ในตำรา ในการทำงานของกิเลสแต่ละประเภทก็จะมีลักษณะเด่นเป็นของตนเอง ดังนี้

ปัญหาธรรมประเภทที่ ๑. ตัณหา คือความอยาก,

ตัณหา ความกระหาย, ความดิ้นรน ความทะยานอยาก, ความร่าร่า เป็น ความต้องการที่ประกอบด้วยอวิชชา ปปรุงแต่งจิตหรือวิญญาณให้ยินดีอยากได้อารมณ์ คือสิ่ง ไรต่าง ๆ มีลักษณะที่ก่อให้เกิดภพใหม่ มีความเพลิดเพลินติดอยู่ในอารมณ์ สามารถไหลไป ตามอารมณ์ภายในคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทำให้บุคคลลุ่มตัว ลุ่มกลัว ลุ่มตาย ก่อให้เกิดทุกข์ ทำให้เวียนว่าย ตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร จะเห็นได้ว่าชีวิตของเราและผู้อื่นนั้นล้วนแล้วแต่ไม่พ้นไปจาก อารมณ์และอาการต่าง ๆ เหล่านี้ไปได้เลย การศึกษาหลักของปัญหาธรรมมีต้นเหตุเป็นต้น ให้เข้าใจจึงเป็นสิ่งที่จะทำให้การทำเข้าใจ ในหลักของปัญหาธรรมได้ดียิ่งขึ้น

พระพุทธองค์ทรงตรัสความหมายของตัณหาเอาไว้ในพระไตรปิฎกอยู่มาก ใน หลายที่ แต่ได้มีการอธิบายไว้อย่างละเอียดว่า ตัณหา คือ ความกำหนัดยินดีพอใจในกาม คุณทั้งหลาย ความเพลิดเพลินอยู่ในอำนาจ ความคิดถึงคะเนิงหาต่าง ๆ รวมไปถึงความ ห่วงใยและความผูกพัน แม้แต่ความปรารถนาดีและความหวังที่มีก็ยังเป็นตัณหา

ตัณหาแบ่งโดยอาการได้ ๓ คือ

กามตัณหา ได้แก่ความยินดีติดใจในอารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับกามคุณ เป็นความ ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และใจ อันน่ารักน่าเพลิดเพลิน กามตัณหา จะ ปรากฏอยู่เกือบตลอดเวลา กามตัณหาเกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความพอใจ ยินดีที่เกิดจากการกระทบของทวารทั้ง ๖ ทางนี้เรียกว่ากามตัณหา

ภวตัณหา ได้แก่ตัณหาที่เกิดพร้อมกันกับต้นสติทิวฐิ โดยอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และใจ เป็นความอยากให้กามที่ได้มานั้นอยู่กับตนนาน ๆ ภวตัณหาเป็น

ความพอใจที่อาจจะสังเกตเห็นได้ยากกว่ากามตัณหา เป็นความพอใจที่ละเอียดกว่า กามตัณหา แต่ถ้ามีการสังเกตและระลึกถึงก็จะมองเห็นได้ เป็นตัณหาที่กล่าวได้ว่า ได้ต่อยอดมาจากกามตัณหาตัวเอง เป็นความพอใจที่สะสมในอารมณ์

วิภวตัณหา ได้แก่ตัณหาที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอุจเฉททิฏฐิโดยอาศัยอารมณ์ ๖ เป็นความเข้าใจว่าตัวตนนี้ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอดย่อมสูญหายไป มีความยินดีในความเห็นนั้น เช่นเห็นวานิพพานว่ามีตัวตนแล้วปรารถนาพระนิพพานก็เป็นวิภวตัณหา สภาวะธรรมโดยอมเห็นว่า ตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้น วิภวตัณหาเป็นสภาวะธรรมที่ปฏิเสธอารมณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่าเป็นสภาวะธรรมที่ต่อยอดมาจากกามตัณหาเช่นเดียวกันแต่เป็นการต่อยอดที่เป็นความอยากที่จะปฏิเสธ หมายถึงอยากไม่ให้เกิดขึ้น

ตัณหาแบ่งโดยอารมณ์ได้ ๖ คือ

รูปตัณหา คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้เห็นรูป จึงเกิดความอยากได้ เกิดความรักใคร่ ปรารถนา เป็นความติดใจในรูปารมณ์

สัททตัณหา คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้ยินเสียง จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ ติดใจในเสียงนั้น เป็นความติดใจในสัททอารมณ์

คันธตัณหา คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้กลิ่น จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ ติดใจในกลิ่นนั้น เป็นความติดใจในคันธอารมณ์ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากกลิ่นในรูปแบบต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นมา

รสตัณหา คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้รส จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ ติดใจในรสนั้น เป็นความติดใจในรสอารมณ์

โณภูฏัพพตัณหา คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้สัมผัส จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ ติดใจในสัมผัสนั้น เป็นความติดใจในโณภูฏัพพอารมณ์

ธัมมตัณหา คือ คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นทางใจ เช่นในขณะนึกถึงโลกะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ มานะ เป็นธรรมฝ่ายอกุศล และการนึกถึงศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมฝ่ายกุศล นึกถึงการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัส นึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส การถูกต้อง และบัญญัติต่าง ๆ เรียกว่าธัมมตัณหา

ตัณหาแบ่งโดยกาลได้ ๑๐๘ ตัณหาวิจิริต หมายถึง ความเป็นไป หรือการออกเที่ยวแสดงตัวของตัณหา ซึ่งเป็นไปได้ถึง ๑๐๘ คือ ตัณหาวิจิริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ ภายใน มารวมกับตัณหาวิจิริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ภายนอก รวมเป็น ๓๖ แล้วนำอดีต

ปัจจุบัน อนาคต มาคุณ จึงได้ค้นหา ๑๐๘ ซึ่งเป็นต้นหวาว่าโดยอาการ โดยอารมณ์ โดยกาล มาประกอบกันจึงกลายเป็นต้นหวา ๑๐๘ ขึ้นมา ซึ่งเป็นลักษณะของต้นหวาที่ละเอียดและเป็น อาการของต้นหวาที่เกิดขึ้นของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่ยังต้องเวียนว่ายเกิดอยู่ใน สังสารวัฏฏ์ ต้นหวาทั้ง ๑๐๘ นี้จะมีอยู่ตลอดไป ถ้ายังมีการเกิดอยู่

บัญญัติธรรมประเภทที่ ๒ มานะ

มานะ หมายถึง อาการที่เป็นเหตุอยากให้คนนับถือ ชื่อว่ามานะ ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา ความถือตัวกิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความ ยกตน ความเทิดตน ความเชิดชูตนดูจริง ความยกจิตขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดูจริง มี ลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามานะ มานะ เป็นกิเลสที่เป็นส่วนประกอบของบัญญัติธรรม ที่ทำให้การทำงานของบัญญัติธรรมนั้นสมบูรณ์ ดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ว่า พระอริยสาวกผู้ขัด อกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้นละมา นานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า เป็นเรา โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำ วิชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ดังนั้นเพราะละมานะได้โดย ชอบจึงถือว่าทำที่สุดแห่งทุกข์ มานะ มีต้นเหตุมาจากสัญญา คือ มีสัญญาเป็นเหตุเกิด มี สัญญาเป็นกำเนิด มีสัญญาเป็นแดนเกิด รวมความว่า ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ต้นเหตุมาจากสัญญาทั้งสิ้น ความจริงนั้นมานะจะมีปรากฏอยู่ในหลายที่ของพระไตรปิฎก มานะเป็นกิเลสที่ทำให้เราทุกข์ได้มาก คนรวยก็ทุกข์ คนสวยก็ทุกข์ คนเก่งก็ทุกข์ เพราะ ความทุกข์ทั้งหลายนั้นเกิดจากการเปรียบเทียบคือมานะ มานะแบ่งเป็นหลายประเภท ด้วยกันตั้งแต่ มานะ ๑ มานะ ๒ มานะ ๓ มานะ ๔ มานะ ๕ มานะ ๖ มานะ ๗ มานะ ๘ มานะ ๙ มานะ ๑๒ มานะที่นับว่าเป็นบัญญัติธรรมคือมานะ ๙ ประเภทคือ

๑. เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา
๓. เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา
๗. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา

๘. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา

๙. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา

บัญญัติธรรมประเภทที่ ๓ คือ ทิฏฐิ ความเห็นผิด

ทิฏฐิ คือความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ มีความหมายอยู่หลายนัยใช้ได้ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายไม่ดี และความหมายกลาง ๆ โดยมีได้ระบุว่าดีหรือไม่ดี คือไม่ชี้ชัดลงไปว่าถูกหรือผิด ถ้าอยู่ในฐานะที่เป็นกิเลสกลุ่มบัญญัติธรรม คือตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็จะหมายถึงความเห็นผิด ทิฏฐิเป็นกิเลสที่ประกอบอยู่ในกลุ่มของบัญญัติธรรม และทิฏฐิที่ปรากฏเกิดขึ้นทั้งหมดมีอยู่ ๒ แบบที่เป็นความคิดดีหรือคิดถูกเราเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ แต่ทิฏฐิในบัญญัติธรรมนั้นหมายถึงความคิดที่ผิดไปจากความถูกต้องหรือความจริงซึ่งเป็นเหตุแห่งความเนิ่นช้า พระพุทธองค์ทรงแสดงทิฏฐิเกิดจากมูลเหตุ ๖๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสาयตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา เมื่อมีตัณหาความทุกข์ต่าง ๆ จึงปรากฏทิฏฐิ ๖๒ เป็นพระสูตรสำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และเป็นการแสดงความสำคัญของความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับทิฏฐิไว้อีกว่า “ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิ เดียรธีย์ ความถือขัดแย้งความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้ นี้ชื่อว่าลูกศรคือทิฏฐิ” เป็นความเห็นผิดที่ทำให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายวนเวียนเนิ่นช้าในวัฏฏะ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากบัญญัติธรรม คือตัณหา ๑๐๘ มานะ ๙ และทิฏฐิ ๖๒ ที่ปรากฏเป็นผล และทำหน้าที่ในวงจรปฏิเสธสมุปปาทอย่างสมบูรณ์วงจรปฏิเสธสมุปปาทแสดงให้เห็นถึงความเนิ่นช้าของการเวียนเกิดและตาย อีกอย่างคือ การทำงานของปัจจัยที่ทำให้เราต้องทุกข์ ในการเวียนว่ายตายเกิดคือ บัญญัติธรรมที่มีทั้งที่เป็นส่วนอดีต ส่วนปัจจุบัน และอนาคต จึงเป็นเหตุบังชี้ให้เห็นถึงเหตุแห่งความทุกข์ที่ไม่รู้จบ การเข้าใจทุกข์และเข้าใจเหตุแห่งทุกข์เป็นการค้นหาคำตอบของความพ้นทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ได้เป็นอย่างดี

บัญญัติธรรมนั้นเป็นกิเลสได้ใน ๓ ระดับ คือ ๑) อนุสัยกิเลสคือกิเลสอย่างละเอียดแบ่งเป็นสันตทานาอนุสัยกิเลส ได้แก่กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันตทาน และอารมณานุสัย ได้แก่กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในอารมณ์ ๒) ปริยฐานกิเลส คือกิเลส

อย่างกลาง เมื่อมีอารมณ์มากระทบ กิเลสระดับกลางก็จะเกิดขึ้นที่จิตทันที เราเรียกว่านิเวศน์

๓) วิटकมกิเลส คือกิเลสอย่างหยาบ ที่แสดงออกมาทางกาย และวาจา ปญฺญจธรรมเป็นกิเลสที่เกิดขึ้นได้ตั้งแต่ละเอียดยี่สิบเอ็ดเรื่องอยู่ จนสามารถรับรู้ได้จากความเห็น ความถือตัว ความอยากที่เกิดขึ้นที่จิตเป็นกิเลสอย่างกลาง จนที่สุดปญฺญจธรรมก็เป็นเหตุทำให้เกิดกิเลสอย่างหยาบได้จนกลายเป็นปัญหาต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นเครื่องเนิ่นช้า สร้างปัญหาและความทุกข์ให้มากมาย ปญฺญจธรรมเป็นกิเลสตัวสำคัญในกิเลสกลุ่มต่าง ๆ เช่น สังโยชน์ ๑๐ ซึ่งเป็นกิเลสที่ร้อยรัดสรรพสัตว์ไว้กับโลกและสังสารวัฏฏ์ ปรากฏอยู่ในกลุ่มของกิเลส ๑๐ ซึ่งทำให้เหล่าสัตว์เร่าร้อน และสำคัญที่สุดก็คือ เป็นกิเลสที่ทำให้เกิดความวิปลาสทางจิต ทิฏฐิ และสัจญญา ทำให้รู้ เห็น จำสิ่งต่าง ๆ แบบคลาดเคลื่อนจากความจริง ปญฺญจธรรม คือตัณหาถึง ๑๐๘ ทิฏฐิที่มากถึง ๖๒ และมานะ ๙ สามารถสร้างความทุกข์ได้มาก แบบกว้างขวางพิศดาร

ในการปฏิบัติวิปัสสนาโดยศึกษาจากหลักธรรมในมรฺคปิณทิกสูตร นั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า การกำหนดพิจารณาเอา อายตนะเป็นอารมณ์ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาตามนัยสติปัฏฐาน ในหัวข้อธมฺมานุสฺสนาสติปัฏฐาน ว่าด้วยอายตนะบรรพ เพราะจากศึกษาพบว่า ปญฺญจธรรมทั้งหลาย คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐินั้น เมื่อเกิดก็เกิดที่อายตนะ ได้แก่อายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายนอก ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) อายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เมื่อจะดับปญฺญจธรรม ก็ดับที่อายตนะนั้นและการศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาจึงเห็นสมควรว่าการกำหนดเอาอายตนะนั้นเหมาะแล้วสามารถที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่ดับปญฺญจธรรมได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษา หลักปญฺญจธรรมในมรฺคปิณทิกสูตรเท่านั้น ส่วนปญฺญจธรรมที่มีอยู่ในพระสูตรอื่นเช่น สักกปัญฺหสูตร โภกฺขิตฺตสูตร เป็นต้น โดยมีประเด็นที่ต้องศึกษาคือ

๑. ศึกษาหลักปญฺญจธรรม ในชั้นที่ว่า ปญฺญจธรรมทำให้เกิดขันธ ๕ ได้อย่างไร
๒. ศึกษาหลักของปญฺญจธรรมในปัจจุสมุปบาท
๓. ศึกษาหลักปญฺญจธรรมกับการเวียนว่ายตายเกิด

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙ .

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถรทถา แปล** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ **ธาวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, แปลโดย พระราชปริยัติโมลี

(อุปลโม) นายเสวี อัจฉาคร นายวิชานนท์ สำน้อย, พิมพ์ครั้งแรก,

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มปป)

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) **อริยวงศ์ปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), **งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถา-ธรรมบท**

: เล่ม ๒ ,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖),

พระคันธสาราภิวังศ์, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, , พิมพ์ครั้งที่ ๒,

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด,

๒๕๔๖),

พระราชญาณวิสิฐ และคณะ **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา** พิมพ์ครั้งที่ ๖

(นครปฐม : บริษัท เพชรเกษมพรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด นครปฐม ๒๕๕๓)

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ฉบับคำวัด
ที่ชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
๒๕๕๑.

_____ **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ฉบับชุดศัพท์วิเคราะห์,**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์

(อาจ อาสภมหาเถระ). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส จำกัด,
๒๕๔๘.

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **ปฏิวัติความงมงาย เลิกเชื่อไร้เหตุผล**

พึ่งตนเองและพึ่งธรรมะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑)

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗,

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบริษัท, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท

ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย

พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์
จำกัด, ๒๕๕๐

_____ **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. นครปฐม : โรงพิมพ์

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๖

_____ **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙

สุเทพ พรหมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก.ไทยรายวัน
การพิมพ์ ๒๕๕๒.

นิจารัทของหล่อ. **ธรรมมานุกรมธรรมโฆษณ์ฉบับประมวลธรรมเล่ม๓**. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐.

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **คู่มือศึกษาพระอภิธรรมทางอากาศ ปริเฉทที่ ๗**.
พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

_____ . **คู่มือศึกษาพระอภิธรรมทางอากาศ ปริเฉทที่ ๘**. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

บุญมี เมธางกูร, และ วรณสิทธิ์ ไวยยะเสวี. **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ
ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหะวิภาค นิพพานปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครปฐม :
อภิธรรมมูลนิธิ, ๒๕๓๗.

(๒.) วิทยานิพนธ์

พระมหาอิสริยเชษฐ ปญญาวิชโร. **การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องวิปัสสนาญาณใน
พุทธปรัชญาเถรวาท** กับอรรถกถาติกฎาณของโอโธ ๒๕๕๓.

พระมหาสมบุญธน์ (วุฑฒิกโร). **ทฤษฎี: ความเห็นความเชื่อที่ชี้นำชีวิตและสังคม**
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสายนธ์ ธรรมวีโร. **การศึกษาวิเคราะห์มานะในพระพุทธศาสนา** (๒๕๔๖)

ธีรวัธ บำเพ็ญบุญบารมี: **สัมมาทิฎฐิ : ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาถกถาวัตถุ
และคัมภีร์ ทางพุทธศาสนา** พิมพ์ครั้งที่ ๑ มูลนิธิเบญจนิทาย พุทธศักราช
(๒๕๕๐)

นายเน้นทพล โรจนโกศล. **“การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง ชั้นที่ 5 กับการบรรลุธรรม
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”**.วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นางสาวธรรมวดี ศรีแท้ “**การศึกษาปัจจัยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท**”

วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (๒๕๕๔).

ภาคผนวก

มธุปินทิกสูตร

ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ

[๑๙๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไป บิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวันเพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน แล้วจึงประทับพักผ่อนกลางวัน ณ โคน ต้นมะตูมหนุ่ม ฝ่ายทถนทปาณิศากยะกำลังเดินเที่ยวชมทิวทัศน์ ได้เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค จนถึงต้นมะตูมหนุ่ม แล้วสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วยืนขึ้นยืนไม่ต่ำลง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “พระสมณะมีปกติกล่าวอย่างไร บอกรอย่างไร”

ตอบปัญหาทถนทปาณิ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกล่าวอย่างใดจึงไม่ได้เที่ยง กับใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก อนึ่ง สัตถุญาทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ได้โดยประการใด เรามีปกติกล่าวอย่างนั้น บอกรอย่างนั้น โดยประการนั้น”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ทถนทปาณิศากยะสิ้นศิวระ แลปลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้าขึ้นขึ้นแล้วจากไป

[๒๐๐] ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปยัง นิโครธาราม แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัส ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเช้านี้ เราครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาต ยังกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จึงเข้าไปยังป่ามหาวัน เพื่อพักผ่อนกลางวัน แล้วนั่งพักผ่อนกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม แม้ทถนทปาณิศากยะก็

เดินเที่ยวชมทิวทัศน์เข้าไปยังป่ามหาวัน ครั้น แล้วจึงเข้าไปหาเราจนถึงต้นมะตูมหนุ่ม ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว ได้ยืนขึ้นยืนไม่ต่ำลง ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้ถามเราว่า ‘พระสมณะ มีปกติกกล่าวอย่างไร บอกอย่างไร’ เมื่อทณฑปาณิศากยะกล่าวอย่างนั้นแล้ว เราได้ตอบว่า ‘ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกกล่าวอย่างใดจึงจะไม่ได้เที่ยงกับใคร ๆ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก หนึ่ง สัจญาทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภavn้อยภavnใหญ่ได้โดยประการใด เรามีปกติกกล่าวอย่างนั้น บอกอย่างนั้น โดยประการนั้น’ เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว ทณฑปาณิศากยะสิ้นศรัทธา แลปลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้าขึ้นขึ้นแล้วจากไป”

ทรงแสดงอุทเทส

๒๐๑ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสสอนอย่างนั้นแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคมีปกติตรัสอย่างไรจึงจะไม่ได้เที่ยงกับใคร ๆ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก หนึ่ง สัจญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภavn้อยภavnใหญ่ได้อย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ แ่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัจญา ๑ ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าสิ่งทีบุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือไม่มีในเพราะเหตุนี้ ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐีฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือทอนไม้การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนี้” ครั้นพระผู้มีพระภาคผู้สุคตเจ้าได้ตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังที่ประทับ

๒๐๒ ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นได้มีความสงสัยว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสนี้แก่พวกเราโดยย่อว่า ‘ภิกษุ แ่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัจญา ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งทีบุคคลจะพึงยินดี จะพึง

ยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิมานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิวฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจจานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือท่อนไม้ การถือคัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนั้น' แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปยังที่ประทับ ใครเล่าหนอ จะพึงชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทส ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้"

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นเกิดความคิดขึ้นว่า "ท่านมหากัจจานะนี้ พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็สรรเสริญแล้ว และท่านมหากัจจานะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควรเข้าไปหาท่านมหากัจจานะจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่านมหากัจจานะ"ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะจนถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระมหากัจจานะว่า

"ท่านกัจจานะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสนี้แก่พวกเราโดยย่อว่า

'ภิกษุ แง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัจญญา ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคนจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนั้น' แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจากไปไม่นาน พวกเขากระผมได้เกิดความสงสัยว่า 'พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสนี้แก่พวกเราโดยย่อว่า 'ภิกษุ แง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัจญญา ย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคนจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนั้น' แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ใครเล่าหนอ จะพึงชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทส ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้'ท่านกัจจานะ พวกกระผมคิดว่า 'ท่านมหากัจจานะนี้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็สรรเสริญแล้ว และท่านมหากัจจานะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควร

เข้าไปหาท่านมหากัจจानะจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่านมหากัจจानะ' ขอท่านมหากัจจานะจงชี้แจงเถิด”

๒๐๓ ท่านพระมหากัจจานะจึงตอบว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ ผ่านโคนและลำต้นของต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นไป เขาจะพึงเข้าใจว่าแก่นไม้ต้องแสวงหาที่กิ่งและใบไม้ แม้ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เมื่อพระศาสดาทรงปรากฏเฉพาะหน้าท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายก็ผ่านพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นไป และจะพึงเข้าใจเนื้อความนั้นว่าต้องสอบถามกับเรา แท้จริง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ ทรงเห็นสิ่งที่ควรเห็น เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นพรหม เป็นผู้เผยแผ่ ประกาศขยายเนื้อความ เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต และเวลานี้ก็เป็นเวลาอันสมควรที่พวกท่านจะทูลถามเนื้อความนี้กับพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว พระองค์ทรงตอบอย่างไร ท่านทั้งหลายควรทรงจำเนื้อความนั้นไว้เช่นนั้น”

ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวตอบว่า “ท่านกัจจานะ เป็นความจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ ทรงเห็นสิ่งที่ควรเห็น เป็นผู้มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรมเป็นพรหม เป็นผู้เผยแผ่ ประกาศ ขยายเนื้อความ เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต และเวลานี้ก็เป็นเวลาอันสมควรที่พวกกระผมจะทูลถามเนื้อความนี้กับพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงตอบอย่างไร พวกกระผมจะทรงจำเนื้อความนั้นไว้เช่นนั้น อนึ่ง ท่านมหากัจจานะเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่องทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็สรรเสริญแล้ว และท่านมหากัจจานะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ ขอท่านมหากัจจานะไม่ต้องหนักใจชี้แจงเถิด”

พระมหากัจจานะอธิบายอุทเทส

ท่านพระมหากัจจานะกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี กระผมจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระมหากัจจานะจึงได้กล่าวว่า

๒๐๔ “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสไว้โดยย่อว่า ‘ภิกษุ แ่ต่าง ๆ แห่งปัญจสิขญาย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่เป็นบุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือในเพราะเหตุนี้’ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรง

ลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับกระผมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงไว้โดยพิสดารให้พิสดารได้อย่างนี้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอ้อมตริกอารมณ์นั้น บุคคลตริกอารมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

โสตวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตตะและสัททวารมณฺ์ ฯลฯ

ฆานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ ฯลฯ

ชีวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสวารมณฺ์ ฯลฯ

กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโณภูฐัพพารมณฺ์ ฯลฯ

มนโณวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมวารมณฺ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอ้อมตริกอารมณ์นั้น บุคคลตริกอารมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญาย่อมครอบงำบุรุษในธรรมวารมณฺ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อมีจักขุ มีรูปารมณฺ์ และมีจักขุวิญญาณ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติผัสสะ

เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนาเป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก

เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา

เมื่อมีโสตตะ มีสัททวารมณฺ์ ฯลฯ

เมื่อมีฆานะ มีคันธารมณฺ์ ฯลฯ

เมื่อมีชีวหา มีรสวารมณฺ์ ฯลฯ

เมื่อมีกาย มีโณภูฐัพพารมณฺ์ ฯลฯ

เมื่อมีมโน มีธรรมารมณ และมิมโนวิญญาน เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา เมื่อไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ ไม่มีจักขุวิญญาน เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา

เมื่อไม่มีโสตะ ไม่มีสัททารมณ ฯลฯ

เมื่อไม่มีฆานะ ไม่มีคันธารมณ ฯลฯ

เมื่อไม่มีชีวหา ไม่มีรสารมณ ฯลฯ

เมื่อไม่มีกาย ไม่มีโณฐัพพารมณ ฯลฯ

เมื่อไม่มีมโน ไม่มีธรรมารมณ ไม่มีมโนวิญญาน เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสแก่พวกเรา โดยย่อว่า 'ภิกษุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญาย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคิดจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนี้ ชื่อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บาบอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนี้' แล้ว ไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ กระผมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ดังนี้ เมื่อท่านปรารธนาควรพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูล ถามเนื้อความนั้นเถิด พระองค์ทรงตอบอย่างใด ท่านทั้งหลายควรทรงจำเนื้อความนั้นไว้เช่นนั้น"

๒๐๕ ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นขึ้นชมยินดีภาสิตของท่านพระมหากัจจายนะแล้วลุกจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยย่อว่า ‘ภิกษุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัณญาย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคิด จะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย ฯลฯ บำปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ

เพราะเหตุนั้น’ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกขึ้นจากพุทธอาสน์ เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้เกิดความสงสัยกันว่า ‘พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสแก่พวกเราโดยย่อว่า

‘ภิกษุ แ่งต่าง ๆ แห่งปัญจสัณญาย่อมครอบงำบุรุษเพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่คุณคิด จะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือทอนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ บำปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนั้น’ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความโดยพิสดาร ทรงลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ใครเล่าหนอจะควรชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อนี้ ไม่ทรงชี้แจงไว้ โดยพิสดารให้พิสดารได้ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มีความคิดว่า ‘ท่านพระมหากัจจมานะนี้พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย ก็สรรเสริญแล้ว และท่านพระมหากัจจมานะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทส ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควรเข้าไปหาท่าน พระมหากัจจมานะจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่านพระมหากัจจมานะ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายได้พากันเข้าไปหาท่านพระมหากัจจมานะถึงที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กับท่านพระมหากัจจมานะ ท่านพระ มหากัจจมานะ ได้ชี้แจงเนื้อความด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย”

ทรงสรรเสริญพระมหากัจจानะ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหากัจจานะเป็นบัณฑิต ภิกษุทั้งหลาย มหากัจจานะเป็นผู้มีปัญญามาก แม้ว่าเธอทั้งหลายจะถามเนื้อความนี้ กับเรา เราก็จะพึงตอบเนื้อความนั้นอย่างนี้ เหมือนกับที่มหากัจจานะตอบ เรื่องนี้มีเนื้อความดังนี้แล เธอทั้งหลายจงทรงจำเรื่องนั้นไว้อย่างนี้เถิด” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษผู้ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำ ได้ขนมหวาน เขากินในเวลาใด ๆ ก็จักพึงได้รับรสหวานอร่อย ในเวลานั้น ๆ แม้ฉันใด ภิกษุผู้เป็นนักคิด เป็นบัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาในเวลาใด ก็จักพึงได้รับความพอใจและความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้น ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เธอจงทรงจำไว้ว่าธรรมบรรยายนี้ชื่อมธุปินทิกบรรยาย”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

มธุปินทิกสูตรที่ ๘ จบ

เรื่องพระไปฐิลเถระ^๑

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเถระนามว่า ไปฐิละ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า “โยคา เว” เป็นต้น.

[รู้มากแต่เอาตัวไม่รอด]

ดังได้สดับมา พระไปฐิละนั้นเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป. พระศาสดาทรงดำริว่า “ภิกษุนี้ ย่อมไม่มีแม้ความคิดว่า ‘เราจักทำการสลัดออกจากทุกข์แก่ตน; เราจักยังเธอให้สังเวช.’”

จำเดิมแต่นั้นมา พระองค์ย่อมตรัสกะพระเถระนั้น ในเวลาที่พระเถระมาสู่ที่ บำรุงของพระองค์ว่า “มาเถิด คุณโบลานเปล้า, นั่งเถิด คุณโบลานเปล้า, ไปเถิด คุณโบลานเปล้า, แม้ในเวลาทีพระเถระลุกไป ก็ตรัสว่า “คุณโบลานเปล้า ไปแล้ว. พระไปฐิละนั้น

^๑ ช.ธ. (ไทย)

คิดว่า "เรายอมทองไว้ซึ่งพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา, บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ถึง ๑๘ คณะใหญ่, ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดายังตรัสเรียกเราเนื่อง ๆ ว่า 'คุณโบลานเปล่า' พระศาสดาตรัสเรียกเรา

อย่างนี้ เพราะความไม่มีคุณวิเศษ มีฉานเป็นต้นแน่แท้." ท่านมีความสังเวชเกิดแล้ว จึงคิดว่า "บัดนี้ เราจักเข้าไปสู่ป่าแล้วทำสมณธรรม" จัดแจงบาตรและจีวรเองทีเดียว ได้ออกไปพร้อมด้วยภิกษุผู้เรียนธรรมแล้วออกไปภายหลังภิกษุทั้งหมดในเวลาใกล้รุ่ง. พวกภิกษุนั่งสาธยายอยู่ในบริเวณ ไม่ได้กำหนดท่านว่า "อาจารย์." พระเถระไปสิ้นสองพันโยชน์แล้ว, เข้าไปหาภิกษุ ๓๐ รูป ผู้อยู่ในอาวาสราวป่าแห่งหนึ่ง ไหว้พระสังฆเถระแล้ว กล่าววว่า "ท่านผู้เจริญของท่านจงเป็นที่พึ่งของพระผม."

พระสังฆเถระ. "ผู้มีอายุ ท่านเป็นพระธรรมกถึก, สิ่งอะไรชื่อว่าอันพวกเราพึงทราบได้ ก็เพราะอาศัยท่าน, เหตุไฉนท่านจึงพูดอย่างนี้ ?

พระโฐลเถระ. ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอย่าทำอย่างนี้, ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพระผม.

[วิธีขจัดมานะของพระโฐลเถระ]

ก็พระเถระเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเป็นพระชีนาสพทั้งนั้น. ลำดับนั้น พระมหาเถระ ส่งพระโฐลเถระนั้นไปสู่สำนักพระอนุเถระ ด้วยคิดว่า "ภิกษุนี้มีมานะ เพราะอาศัยการเรียนแท้." แม้พระอนุเถระนั้นก็กล่าววแก่พระโฐลเถระนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. ถึงพระเถระทั้งหมดเมื่อส่งท่านไปโดยทำนองนี้ ก็ส่งไปสู่สำนักของสามเณรผู้มีอายุ ๗ ขวบผู้ใหม่กว่าสามเณรทั้งหมด ซึ่งนั่งทำกรรมคือการเย็บผ้าอยู่ในที่พักกลางวัน. พระเถระทั้งหลายนำมานะของท่านออกได้ ด้วยอุบายอย่างนี้.

พระโฐลเถระหมดมานะ

พระโฐลเถระนั้น มีมานะอันพระเถระทั้งหลายนำออกแล้ว จึงประคองอัญชลีในสำนักของสามเณรแล้วกล่าววว่า "ท่านสัตบุรุษ ขอ ท่านจงเป็นที่พึ่งของพระผม."

สามเณร. ตายจริง ท่านอาจารย์ ท่านพูดอะไรนั้น, ท่านเป็นคนแก่ เป็นพหูสูต, เหตุอะไร ๆ พึ่งเป็นกิจอันผมควรรู้ในสำนักของท่าน.

พระโฐลเถระ. ท่านสัตบุรุษ ท่านอย่าทำอย่างนี้, ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพระผมให้ได้.

สามเณร. ท่านขอรับ หากท่านจักเป็นผู้อดทนต่อโอวาทได้ไซ้, ผมจักเป็นที่พึ่งของท่าน. พระโปฏิฐะ. ผมเป็นได้ ท่านสัตบุรุษ, เมื่อท่านกล่าวว่า'จงเข้าไปสู่ไฟ,' ผมจักเข้าไปแม่สู่ไฟได้ที่เดียว.

พระโปฏิฐะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสามเณร

ลำดับนั้น สามเณร จึงแสดงสระ ๆ หนึ่งในที่ไม่ไกล แล้วกล่าวกะท่านว่า "ท่านขอรับ ท่านนุ่งห่มตามเดิมนั้นแหละ จงลงไปสู่สระนี้." จจริงอยู่ สามเณรนั้น แม้รู้ความที่จิวร ๒ ชั้น ซึ่งมีราคามากอันพระเถระนั้นนุ่งห่มแล้ว เมื่อจะทดลองว่า "พระเถระจักเป็นผู้อดทนต่อโอวาทได้หรือไม่" จึงกล่าวอย่างนั้น. แม้พระเถระก็ลงไปด้วยคำ ๆ เดียวเท่านั้น. ลำดับนั้น ในเวลาที่ชายจิวรเปียก สามเณรจึงกล่าวกะท่านว่า "มาเถิด ท่านขอรับ" แล้วกล่าวกะท่านผู้มาขึ้นอยู่ด้วยคำ ๆ เดียวเท่านั้นว่า "ท่านผู้เจริญ ในจอมปลวกแห่งหนึ่งมีช่องอยู่ ๖ ช่อง, ในช่องเหล่านั้น เขี่ยเข้าไปภายใน โดยช่อง ๆ หนึ่ง, บุคคลผู้ประสงค์จะจับมัน จึงอุดช่องทั้ง ๕ นอกนี้ ทำลายช่องที่ ๖ แล้ว จึงจับเอาโดยช่องที่มันเข้าไปนั่นเอง; บรรดาทวารทั้ง ๖ แม้ท่านจง ปิดทวาร ๕ ที่เหลืออย่างนั้นแล้ว จงเริ่มตั้งกรรม๑ไว้ในมโนทวาร." ด้วยนัยมีประมาณเท่านี้ ความแจ่มแจ้ง ได้มีแก่ภิกษุผู้เป็นพหูสูตดุจการลูกโป่งขึ้นแห่งดวงประทีปฉะนั้น. พระโปฏิฐะนั้น กล่าวว่

"ท่านสัตบุรุษ คำมีประมาณเท่านี้แหละพอละ" แล้วจึงหยั่งญาณลงในกรชกาย ๒ ปวารณสมณธรรม.

ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งปัญญา

พระศาสดา ประทับนั่งในที่สุดประมาณ ๑๒๐ โยชน์เทียว ทอดพระเนตรดูภิกษุ นั้นแล้ว ดำริว่า "ภิกษุนี้จะเป็นผู้มีปัญญา (กว้างขวาง)ดุจแผ่นดิน ด้วยประการใดแล; การที่เขอตั้งตนไว้ด้วยประการนั้นนั่นแล ย่อมสมควร." แล้วทรงเปล่าพระรัศมีไป ประหนึ่งตรัสอยู่กับภิกษุนั้น ตรัสพระคาถานี้ว่า :-

"ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบแล, ความ
สิ้นไปแห่งปัญญาเพราะการไม่ประกอบ, บัณชิต
รู้ทาง ๒ แพร่แห่งความเจริญ และความเสื่อม
นั้นแล้ว พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้นได้."

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ/ฉายา/นามสกุล : พระมหาจันทน์ ชนฺติพโล (บัวงาม)
- เกิดวันที่ : ๒๕ ตุลาคม ๒๕๐๘ อายุ ๔๗ พรรษา ๒๖
- ภูมิลำเนา : ๑๐๔ ม. ๗ ต.สาวแห อ.หนองฮี จ.ร้อยเอ็ด ๔๕๑๔๐
- การศึกษา : - นักธรรมชั้นเอก (พ.ศ.๒๕๓๒) วัดเจริญธรรมาราม เขต
บางเขน กรุงเทพมหานคร
- ป.ธ. ๓ (พ.ศ.๒๕๔๔) วัดห้วยจรเข้ม่า อําเภอมือง จังหวัด
นครปฐมปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.เกียรตินิยม
อันดับสอง) มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยา-รุ่นที่ ๕๐ ปีการศึกษา ๒๕๕๑
- อุปสมบท : เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ณ พัทธสีมา
วัดบ้านสาวแห อ.พนมไพร จ.ร้อยเอ็ด
โดยมี พระครูประภัศญาณคุณ เป็นพระอุปัชฌาย์
- ประสบการณ์ : พ.ศ. ๒๕๔๒ ครูสอนปริยัติธรรมแผนกธรรม วัดห้วยจรเข้ม่า
พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๔ ประเวศวิทยากรโครงการบรรพชาสามเณร
ภาคฤดูร้อน
- สังกัด : วัดอัมพวัน เขต ดุสิต จ.กรุงเทพมหานครฯ ๑๐๓๐๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดอัมพวัน ๑๘๖ ถ.นครไชยศรี แขวง ถนนนครไชยศรี
เขต ดุสิต จ. กรุงเทพมหานครฯ ๑๐๓๐๐